

БІБЛІОТЕКА
Українського Слова
ч. 11

Дмитро Дорошенко

Славянський світ

в його минулому
й сучасному

Том II

Bibliothek des „Ukrainske Slowo“ Nr. 11

Die slawische Welt in Vergangenheit und
Gegenwart von D. Doroschenko, II

The Ukrainian Word Library, Nr. 11

The Slav World in the past and in the
present by D. Doroshenko, II

ВИДАВНИЦТВО
„Українське Слово“
В БЕРЛІНІ

Спільне видання „Українського Слова“ й „Української Народної Бібліотеки“:

Струни. Антологія української поезії від найдавніших до нинішніх часів. Для вжитку школи й хати влаштував Богдан Лепкий. З багатьома ілюстраціями. Берлін, 1922. Два томи.

Том I. Від найдавніших часів до Івана Франка. Стор. VIII+248, вел. 8°.

Том II. Від Франка до найновіших часів. Стор. VIII+240, вел. 8°.

Справочна книжка для українських книговидавців, книгарень і читачів.

Бажаючи упорядкувати книжне діло на еміграції і допомогти більш організованому розповсюдженню книжок і налагодити більший зв'язок поміж читачем, видавцем і книгарем, Видавництво „Українське Слово“ рішило видати

„Справочну книжку для українських книговидавців, книгарень і читачів“,

в якій будуть подані адреси усіх українських видавництв і книгарень, які тільки існують за кордонами України і по змозі й на самій Україні. Для полегшення цього завдання, в інтересах самих видавців і книгарень, Видавництво прохаче усіх, до кого належить це, надіслати негайно інформації про себе, зазначивши точно назвисько фірми, адрес, характер діяльності, рік заснування діла, дотеперішні видання і т. д.

Приймаються також і оповістки за платню, але по особливій умові.

D. I. Дорошенко

БІБЛІОТЕКА

Українського Слова

ч.

11

Дмитро Дорошенко

Славянський світ

в його минулому
і сучасному

Том II

3

Берлін 1922

ВИДАВНИЦТВО
„Українське Слово“
В БЕРЛІНІ

— Існі права застережені. —
Copyright by „Ukrainske Slowo“
Büch- u. Zeitungsverlag, G. m. b. H., Berlin.
1922.

Друковано в
Börsenbuchdruckerei Denter & Nicolas, Берлін.

Поляки.

Поляки являються головною й найчисленнішою галузею західного славянства. Вони сидять компактною масою в головних рисах на тій самій території — між Одером, Балтійським морем та Карпатами, на якій застас їх історія. Виступають вони на історичну арену доволі пізно, тільки в IX. столітті, поділяючись на кілька племен (Поляне, Вісляне, Мазовшане, Куявяне, Слезаки) і державу утворюють допіро в другій половині X. століття. Вже в XI. в. Полякам доводиться зустрінутися з елементом німецьким в його стремлінні на схід. Під напором Німців Поляки потроху уступають на заході, але за те всю свою експансію звертають на схід, на землі литовські, білоруські й українські. Ця експансія Поляків на схід опреділює всю дальнюю історію польської державності аж до наших днів. На заході й північному заході польський елемент попіс значні територіальні страти, відступивши від Одера і дуже помішавши з елементом німецьким, за те добре надолужив себе на Білій Русі й на Україні (спеціально в Галичині й на Поділллю); польські колонії густо розкидані по цілій Литві й Білорусі, репрезентуючи собою вищі посадочі класи й засимілювавши на свою користь тубільчі вищі класи. Таким чином панування поль-

1*

3

ського елементу на полі соціальному й політичному виходить далеко поза польські етнографічні межі; досі ідеалом польського громадянства являється „історична Польща“, тоді як її сусіди бажали бачити тільки Польщу етнографічну.

Етнографічні межі.

На всьому обширі польської території точно установити етнографічну межу дуже важко, особливо на заході. Одиноким критерієм може служити тут тільки мова, а відомості масно з джерел офіційних, не завжди точних, та джерел приватного походження, не завжди об'єктивних. Якщо почати означення границь з південного заходу, з сусідства чеського, то межа йде таким способом: почавши від гори Сулова іде на північний захід до Богуміна на Одері; ця лінія найбільше спірна і означити її точніше неможливо; від Богуміна межа йде до Баворова (Bauerwitz), проходить трохи на схід від Глубчіц (Leobschütz) та Прудніка (Neustadt) до Фрідланда, одхиляється на північний схід до Шарагоща (Schurgast), іде просто на північ до Намислова, Сцикова (Gr. Wartenberg) через Меджибож (Neu-Mittelwalde), обходить лукою на схід від Міліча і йде в північно-західному напрямі до Лешни (Lissa), на Бабімост (Bomst) і більш менш вдовж р. Ольни до Меджижеча (Meseritz) і Шверіна і звідти повертає до Меджихода на р. Варті; звідси йде на північ до Веліна (Filehne) на р. Нотечі і по Нотечі на схід до Уйсця; далі починається дуже мішана область з польсько-німецьким і кашубським населенням, і межу провести

F3332 19A6

можна тільки приблизно (з тим, що на захід від неї зостається чимало польських осад та включаючи людність кашубську, про яку див. окремий розділ) по лінії: Піла (Schneidemühl), Краянка, Злотово, Закшево, Камень, Хойніце (тут лінія входить в область Кашубів), Бжезно, Битов, Лемборг до Жарновського озера і самого моря. Побережжям іде межа до Оліви (на захід від Данцига); звідси вона одхиляється на південний захід клином і вертається на схід до Тчева (Dirschau) на Вислі, переходить на беріг коло Мальборка (Marienburg), півкругом на схід захоплює штумську округу і вертається до Висли коло Квідзина; звідси поверта на південний схід до Іллави (Eylau), лишаючи на захід від себе цілі німецькі округи; від Іллави іде на схід до Оструди (Osterode), Ольштина, Лісца (Lötzen), Олецка, Сувалок (перейшовши колишню німецько-російську границю), де вступає в сусідство з Литовцями, від Сувалок іде на Августово, вступає в сусідство з Білорусами, і поверта круто на південь; через Гоньондз, Книшин, Лапи, Бельськ, Мельник на р. Західному Бугові; тут починається сусідство з Українцями; етнографічна межа йде по лінії: Сарнаки, Красностав, Щебрешин, Білгорай, Тарнопіль, переходить колишню австро-російську границю, йде по р. Сяну до Радимна; далі йде більш менш по Сяну і не доходячи Сяноку поверта на захід до Дуклі, і через Жмигород, Горлиці, Грибів, досягає сусідства з Словаками в околиці Нового Таргу і йде весь час по угорсько-галицькій границі до Сулова.

Цією лінією, як сказано, окреслена територія компактної, маси польського населення. Поза цією лінією зстаються більш-менш значні польські острови. Так, у східній, українській Галичині по містах живе дуже

багато Поляків, приміром, у самім Львові по відомостях 1910. р. жило 105.000 Поляків і вони складали там 51,2% усієї людності; в повітах, де є значніші міста, маємо значний польський %: в бережанському їх є 29.100 (27,8% усієї людності повіту), в бучацькому 43.500 (31,5%), гусятинському 26.800 (27,7%), збаражському 22.600 (31,6%), золочівському 30.000 (25,5%), самбірському 32.800 (30,5%), скалатському 35.100 (36,6%), теребовельському 31.900 (39,4%) і тернопільському 46.200 (32,5%). Взагалі в цілій Східній Галичині мешкало по відомостях 1910. р., як що брати за підставу римо-католицьку релігію, коло 1.200.000 Поляків або 23%; українські вчені, беручи за основу розговірну мову, нараховують усього 630.000 Поляків (12%)*).

Значні польські колонії бачимо також по чужих містах: у Вільні, Петербурзі, Москві, Київі, Одесі, Камянці, Відні, Берліні, Прездні та ін. значніших європейських містах. В Америці більші польські колонії є в Північних Штатах і в Бразилії.

Статистика.

Точних відомостей про статистику Поляків досягти дуже важко через брак об'єктивізму як в офіційних джерелах, так і в працях статистиків польських або чужих. Польські статистики нараховували загальне число Поляків: Ф. Сулімерський в 1882. році на 12 міліонів, Е. Чинський в 1887. р. на 13 міл., Л. Страшевич в 1890. році на 18–19 міл., а Вл. Черкаський в 1902. році на 21.111.347.

Російська урядова перепись в 1897. р. нарахувала в цілій рос. державі 7.931.307

*) Див. Ст. Томашевський в „Ділі“ ч. 23 за 1916. рік.

Поляків. Заокруглюючи цю цифру і беручи інші дані, Л. Нідерлс для 1900. року кладе число Поляків:

в Росії (европ. та азіяцькій) . . .	8.400.000
, Австрії	4.259.150
,, Німеччині	3.450.200
,, інш. краях Європи	55.000
,, Америці	<u>1.500.000</u>
	разом 17.664.350

На 1902. рік Л. Нідерле кладе число Поляків на 19 міліонів.

Що до віри то переважаюча маса польської народності визнає римо-католицьку релігію. В Галичині до Поляків записувалось багато Жидів, але це тому, що австрійська статистика не признавала жидівської національності, а зазначала тільки мову, або релігію. В Росії урядова статистика подала в % такий поділ Поляків що до віри:

римо-католиків	98,26 %
православних або старообрядців . . .	0,63 %
протестантів	0,51 %
жидів	0,59 %
мусульман	0,01 %

В Прусії визнають евангелицький обряд Мазури (96 % їх загального числа), в Австрії Поляків римо-католиків нараховано в статистиці 83,4 %.

Що до становів, то рос. статистика показала Поляків „селян“ 72,98 %, міщан 23,5 %, шляхти 1,9 %, духовенства 0,8 % і купців 0,14 %. В Австрії статистика показала по заняттям: 65,6 % хліборобів, 14,8 % занятих в промислі, 11,2 % в торговлі і 8,4 % на державній та громадській службі.

Поляки діляться на кілька окремих племінних груп: 1) велико-польську (в Шлеську,

Познані й Прусії), 2) мазовську, понад середньою Вислою, Наревом та Бугом і 3) малопольську по верхній Вислі й Сяні; окремо стоять кашубська група, котру дехто вважа за окремий славянський народ і про котру див. вище. В межах кожної із цих груп є дрібніші одміни (наприклад, серед Великополян є ще „Ляхи“ або „Доляци“, „Висляци“, „Палуци“, „Пожечане“, „Куяві“ та ін.; серед Мазовшан розріжняються „Мазури“, „Куявяци“, „Ксенжаци“; серед Малополян виділяються карпатські „Гуралі“).

З антропологічного погляду можна заподіувати два дуже цікавих помічення: польська шляхта значно відріжняється від селянства: серед неї більш розповсюджена брахицефалія, вищий зріст, темніші очі, що все підтверджує присутність серед неї чужих етнічних елементів. Друге, — що Поляки з погляду будови тіла і зовнішнього вигляду найбільш нагадують Великорусів.

Пресвіта.

В кінці 1920. року на території польської держави (разом з Вільною) існувало 5 університетів: у Krakovі, Львові, Варшаві, Познані й Вільні. — З них польський університет у Львові повстал на місці прежнього польсько-українського; варшавський станув на місці колишнього російського, а в Познані й у Вільні заведено заново (у Вільні властиво відновлено польський університет, зачинений в 1832. році). Окрім того на території польської держави існують ще такі спеціальні вищі школи: 2 політехнікума (у Варшаві й у Львові); Академія Мистецтва у Krakovі; Вища хліборобська школа у

Варшаві; 2 ветеринарних інститута (у Варшаві й у Львові); вища комерційна школа у Варшаві; гірнича Академія у Кракові; Педагогічний інститут у Варшаві; Вища школа політичних наук у Варшаві; Метеорологічний Інститут, Вільний Університет, Геологічний Інститут — усі у Варшаві. В 1921. р. у всіх 5 університетах було 22.894 студента, в політехніках — 6428.

Середніх шкіл польська офіційльна статистика нараховує тепер 623 (в колишній російській Польщі 423, в Галичині 135 і в Познані 65). Крім того ще коло 200 середніх професіональних шкіл. Що до нижчої освіти, то та сама статистика показує число народніх шкіл на 1918. рік: у рос. Польщі 10.356, в Галичині (без 11 повітів східної Галичини) 3.205 — не вказуючи, однаке, чи сюди входять також українські народні школи, чи їх; в Познані показано тільки число шкіл в 1914. році — 3.015.

На чолі наукових польських інституцій стоїть Академія Наук у Кракові; крім неї грають поважну роль наукові товариства („Towarzystwa Przyjaciół nauk“) у Варшаві та у Польщі, Товариство розвитку польської науки у Львові та Товариство прихильників науки ім. Мяновського у Варшаві. Крім того існує ще кілька десятків спеціальних наукових товариств: історичних, соціальних наук і фізико-математичних у Варшаві, Кракові, Львові й Познані.

З поміж польських музеїв важійці: Музей Цідушицьких у Львові (натуруальної історії); Етнографічний Музей при Т-ві прихильників науки в Познані; Музей промислу й хліборобства у Варшаві; Музей Осолінських у Львові; Національний Музей у Кракові; Історичний Музей міста Львова; Історичний Музей міста Кракова; Галерея сучасного

мистецтва у Krakovі; Галерея Мелжинських у Poznані.

Польща посідає дуже багаті бібліотеки й архівальні збірки. З них найважніші: Бібліотека Осолінських у Львові; Б-ка Академії Наук у Krakovі; Б-ка музея Чарторийських у Krakovі; Б-ка Красінських у Varшаві; Публічна б-ка у Varшаві; величезні і багаті бібліотеки мають університети львівський (понад 300.000 томів), краківський (понад 450.000 томів), познанський (250.000 томів) і varшавський.

Література.

A. Parczewski. O zbadaniu granic i liczby ludności polskiej na kresach obszaru etnograficznego polskiego. Poznań, 1900. E d. Cz y n s k i. Etnograficzno-statystyczny zarys liczebności i rozsiedlenia ludności polskiej. „Wiśla“, 1887, I. K a z. N i t s c h. Polsko-czeska granica językowa. „Świat słowiański“, 1907, III. P. L a n h a n s. Nationalitäten und Ansiedelungskarten von Westpreußen und Posen. Gotha, 1907. A. Krzyżanowski i K. Kumanięcki. Statystyka Polski. Kraków, 1915. Dr. Józef Buzek. Rozsiedlenie ludności Galicyi według wyznania i języka. We Lwowie, 1909. F. Bujałk. Galicya. Lwów, 1908. Юл. Талько-Гриневичъ. Поляки. Антропологический очеркъ. „Русский Антропологический журналъ“, 1901. I. J. T a l k o - H r y n c e w i e z. Szlachta ukraińska, studium antropologiczne. „Materiały antropologiczno-archeologiczne“, wyd. Akademii Umiejętności w Krakowie, 1897, t. 11. Polska. Obrazy i opisy (Krajobraz Polski, ziemia, geografia fizyczna ziem polskich, lud, rys ludoznawstwa polskiego, geografia historyczna, ustroj społeczny Polski, polityczna historya Polski). We Lwowie, 1906.

Історія Поляків.

Польські племена появляються на території між Одером та Вислою, Балтійським морем і північними горами Чехії в кінці VI. й початку VII. віків, після того як з цих просторів одійшли на захід германські племена. Але тільки від IX. ст. ми маємо більш ясні відомості про їх характер і розселення. Серед інших сусідніх Славян Поляки були звісні під загальною назвою „Ляхів“, котра і тепер ще вдержалась в західній Галичині, де карпатські Гуралі називають мешканців долини між Карпатами, Сяном і Вислою—Ляхами. Вони поділялись на кілька племен: Поляне — над Вартою й Нотечем; Висляне — на верхній Вислі; Мазовіане — по обох берегах середньої Висли; Куявіяне — на нижній Вислі (коло Торна); Слезане — над верхнім Одером; це були головні племена, котрими були ще й дрібніші; на північному заході між нижніми Одером та Вислою і Балтійським морем жили споріднені з Поляками Поморяне, предки сучасних Кашубів. Першою формою громадського побуту в польських Славян, як і в інших, був рід, котрий засновував осаду „wies“; роди сполучались в „opole“, а ті вже в племінну організацію, на чолі котрої стояли, „жупани“ й „віче“ (wiec); з поміж жупанів виділився князі. Поганська релігія польських племен мала загально-славянський характер.

Організацію держави почали Поляне. Після напів казкових Попелідів і Пястів серед них появляється вже вповні історичний князь Мешко I. (960—992), котрий признає себе ленником німецького імператора Оттона I. і приймає християнство по латинському обряду; в Познані засновується спи-

екопія, підлегла магдебургському архієпископу. Син Мешка Болеслав Хоробрый (992—1025) утворив уже сильну державу, прилучивши до себе землю Поморян, Моравію, Лузацию, повернув одніяті було князем Володимиром Кийським червенські міста, втручався до українських справ і приходив до Києва, помагаючи князю Ярославу сісти на престол; воював з імператором Генріхом II. і взагалі вів великороджену політику. Щоб догодини йому, папа Сильвестр II. установив в Гнезні самостійну польську митрополію і крім того три окремі єпископії. В 1024. році Болеслав прийняв королівський титул.

Але держава, заснована Болеславом, ще не була кріпка; у неї було багато ворожих сусідів, серед яких найнебезпечніші були Німці. Крім того серед самих польських племен, ще не досить злитих в один народ, почалась реакція проти державної єдності й християнства; проти наступника Болеслава, його сина Мешка II. (1025—1034), починають племінні княжата; держава розпадається; Німці, Мадяре, Чехи, Українці з ріжних боків відтягають до себе придбання Болеслава Хороброго. З анархії й упадку Польща трохи виходить за Болеслава II. Сміливого (1057—1080), котрий вертається до політики свого прадіда, Болеслава Хороброго, воює з Мадярами, Чехами, помагає українському князю Ізяславу. В 1079. році Болеслав власноручно вбив єпископа Станіслава, котрого церква пізніше визнала за святого; цей вчинок коштував Болеславу корони. Після Болеслава Сміливого в Польщі все збільшується та збільшуються усобиці в королівському домі, а по смерти Болеслава Кривоустого (1102—1139) держава розпадається на уділи, число яких

усе зростає, і нарешті Польща повертається в федерацію окремих дрібних князівств. Протягом ХІІ. і майже цілого ХІІІ. віків тягнуться в Польщі безконечні усобиці. Тимчасом з заходу напирають Німці, одтісняючи Поляків од моря. В своїй боротьбі з литовськими племенами, один з польських князів — Конрад Мазовецький (1191—1247) звернувся за допомогою тевтонського ордена і сам подарував йому округи Хелмінську та Лобавську (1228). Тим способом Німці утвердилися в самій сердцевині польських земель і відтяли Польщу від моря. Великим ударом для Польщі був і татарський погром 1241. року, наслідком котрого було ослаблення Сілезії, роздроблення її й понімчення, а потому і втрата для Польщі.

Вже в першій половині ХІІ. в. Польща починає переходити з патріархальної в станову державу. Клас вільних княжих слуг — вояків усе більше зосереджує в своїх руках земельну власність і помалу здобуває від князів привілеї на увільнення заселених маєтностей від княжої юрисдикції й дані. Цей клас, т. зв. шляхта, почуває себе привілейованим, засвоює собі на західно-європейський зразок девізи і герби. Церква також організується як окремий стан духовний, дістає привілеї і великі земельні маєтності. Князі з початку ХІІІ. в. закликають багато німецьких колоністів, котрі селяться переважно по містах і становлять основу міського населення. Міста дістають самоврядування на основі т. зв. німецького або магдебурзького права. Вони сприяють розвитку промислового й торгівельного життя Польщі.

Об'єднання Польщі почалось на початку ХІV. в., коли престол здобув куявський князь Володислав Люкеток (1306). Він розпочав боротьбу з Тевтонським орденом

за Поморщину, котру, однаке, не зміг повернути. За те ця боротьба придбала йому авторитет оборонця національної справи. В 1319. році Локеток коронувався в Кракові королівською короною. Йому наслідував його син Казимир Великий (1333—1370); він повернув частину Поморської землі, але бачучи безуспішність боротьби на заході, звернув експансію Польщі на схід, що стало з того часу традицією польської політики. Казимир захопив в свої руки Галицьку Україну (1340) і частину західної Волині: він добився, що від його мусіли признати свою залеглість князі мазовецькі й західнопольські. Казимир установив „посполите рушення“ шляхти, — мобілізацію її на випадок війни, організував державну, королівську адміністрацію; при ньому було зроблено першу спробу кодифікації законів („Пйотровсько-Вислицькі статути“ 1347. р.). Казимир ставився прихильно до селян, що придбало йому імя „króla chłopów“; він же сприяв переселенню до Польщі Жидів, переслідуваних в інших краях Західної Європи. Йому належить заснування в 1364. році університета в Кракові, другого в середній Європі після пражського (1348).

З Казимиром Великим припинився рід П'ястів по головній лінії. Казимир призначив за наслідника свого небожа по сестрі Людовика угорського (1370—1382). Панування Людовика пройшло в смутах і нападах сусідів. По його смерті польський престол дістався його дочці Ядвізі. Спільність інтересів з Литвою в боротьбі з Тевтонським орденом привела польських панів — „можновладців“, що стояли коло престола, до думки про династичну унію через шлюб литовського князя Ягайла з Ядвігою. Цей шлюб здійснився, і Ягайло став польським королем,

охрестився і в м. Креві було заключено польсько-литовську унію (1385). Відносини до Литви ускладнилися тим, що там оповістив себе великим князем двоюродний брат Ягайла Витовт, котрий став змагатися до повної незалежності від Польщі. Однаке в політиці що до Тевтонського ордена Витовт пішов вкupі з Ягайлой, і вони спільними силами розгромили військо Ордена під Таненбергом або Грюнвальдом (1410). Хоча переможці й не зуміли цілком використати свою побіду, але сила Ордена була зломлена на завжди. В 1413. р. унію Литви й Польщі підтверджено на з'їзді в Городлі. Ягайло і Витовт взяли участь в чеських справах; в 1422. році Витовт вислав до Праги князя Корибута, як свого намістника. Але це втручання в чеські справи не дало ніяких реальних наслідків ні для Польщі, ні для Литви. Відносини між обома державами напружилися після смерті Витовта (1430), коли Польща захопила Поділля, а білоруські та українські землі повстали проти звязку з Польщею, виставивши великим князем литовським Ягайлового брата Свідригайла. Однаке Поляки й польська партія в Литві перемогли, і Свідригайло вдержався тільки на сході, а пізніше одержав в ленне володіння Волинь.

■ Ягайлові наслідували його син Володислав Варнєвич (1434—1444); за його малолітством правили пани, на чолі з єпископом Збігневом Олесницьким. Вони вже по смерті Казимира Великого досягли рішучого впливу на державні справи, тепер же „мажновладство“ стало головною силою в Польщі. Король Володислав, обібраний королем і на Угорщині (1440), виїхав туди і скоро загинув в поході на Турків під Варною 1444. Йому наслідував брат Казимир

(1444—1492) незадовго перед тим обібраний великим князем на Литві. По смерті Свидригайла (1452) він прилучив до Польщі Волинь і на з'їзді в Нийотркові підтвердив польсько-литовську унію. Великим придбанням для Польщі було повернення від Ордена східної частини Поморської землі і західної Прусії (1466); на решті своїх володіннів Орден мусів визнати васальну залежність від Польщі. При Казимири Польща мусіла вступити через Литву у відносини до Москви й Туреччини з Кримом. Татари кримські набігали на українські землі Литви і Польщі, а Турки загрожували Молдавії, котра визнавала над собою з часів Ґайла польський протекторат. Казимиру з початку вдалося збільшити авторитет королівської влади супроти „можновладства“, як світського, так і духовного, при чому він спирався на шляхту. Але ця сама шляхта, під впливом можновладців згодом обмежила королівську владу, добившись од Казимира затвердження т. зв. нешавських статутів (1454), котрі постановляли, що король не може без згоди шляхти починати війну, змінити істнующі уже шляхетські права й закладати королівські маєтності. Воля шляхти виявлялась на сейміках окремих воєводств, на чолі котрих уже за наступників Казимира стають загальні, т. зв. „вальні“ сейми, котрі складаються з короля, ради канів і шляхетських депутатів.

По смерті Казимира польський престол заняв його син Ян Ольбрахт (1492—1501), але Литовці закликали на велико-князівський престол окремо другого Казимировича Олександра (1492—1506), та Ян Ольбрахт скоро загинув у війні з Турками на Буковині, і королем зробився Олександр. Він провадив війну з Москвою, але програв її і мусів уступити теперішню Калужчину і

українську Сіверщину. За Яна Ольбрахта й Олександра обмеження королівської влади поступає ще далі на користь можновладців — через сенат, а шляхти — через сейм. Король зовсім позбавляється законодавчої влади, не міг сам ні призначати на вищі посади, ні вільно розпоряджати королівщинами (маєтностями). За королем залишилась тільки влада військова й судова. Конституція 1505. р. („Nihil novi“) встановляє компетенцію сейма, яко найвищої „реальної влади“. Шляхта з панами на чолі увільнилася від більшої частини державних податків і митових оплат і добула виключний привілей на право займати вищі духовні посади. Таке непомірне збільшення шляхетських привілеїв відбилось шкідливо на інтересах других станів, котрі перестали грати політичну роль і скоро почали тратити значення в справах торговельно-промислових, а також селянства, котре позбулось права вільного переходу і опинилось у повній залежності від земельних власників (виключно шляхти і панів) та церкви (сеймові постанови 1510., 1519., 1520. і 1543. років).

Третій Казимирович Жигимонт I Старий (1507—1548) воював з Москвою, котрій мусів уступити Смоленськ; втручався в справи Австрії, Угорщини й Чехії, з чого не добув ніякої користі для Польщі. В 1520. році він розгромив Тевтонський орден, але замість до кінця використати свою перемогу, згодився на секуляризацію ордена і обирнення його в ленне князівство з Альбрехтом Бранденбургським на чолі (1526). Одночасно з цим він прилучив до королівства Мазовію — останнє князівство в Польщі. За Жигимонта Старого королівська влада падала безупинно; шляхта зробилась ненаситною в своїх домаганнях і добилася на сеймі 1530. року призначен-

ня польського престола виборчим, хоч наслідником і оповіщено королевича Жигімента Августа. Повної перемоги в своїх домаганнях досягла шляхта за Жигімонта Августа II. (1548—1572); Польща стала фактично шляхетською республікою, в котрій поняття „народ“ було замінено поняттям „шляхта“. Постановою сейма (1565) про заборону міщанам вивозити крам за кордон і про дозвіл чужоземним купцям ввозити свій крам в Польщу без мита, обмеження в правах внутрішньої торгівлі і самоврядування вбили зовсім міщанський стан. Торговля й промисел опинились в руках Жидів. Становище селян погіршало зовсім, і вони обернулись в звичайних кріпаків; одиноким виходом з цього стану для селян зсталось утісти в козацтво або за межі держави. В зовнішній політиці часи Жигімента II. позначились приєднанням Ліфландії і приняттям в ленну залежність Курландії (1561). Але це втягло Польщу і Литву в довголітню війну з Москвою.

Під час війни з Москвою Жигімонт II. під натиском польських панів і шляхти провів на сеймі в Люблині остаточну унію Литви з Польщею (1569) з інкорпорацією до Польщі усіх українських земель, що були під Литвою. Обидві держави з'єднувались в одну „Річ-Посполиту“ з спільним монархом і сеймом, сенатом та monetnoю системою; натомість адміністрація, суди і військо в кожній частині залишилися окремі. На тому ж люблинському сеймі переведено парламентську унію і з „королівською“ Прусією. За панування Жигімента II. в Польщі і Литві поширився реформаційний рух, але католицька реакція взяла гору.

З Жигімонтом II. Августом припинялася династія „Ягелонів“ і настало „безкоролів‘“

(1572—1574). Шляхта вибрала на конвокаційному сеймі під Варшавою в королі Генрихом Валуа, котрий згодився на умови (*Pacta conventa*), що робили короля зовсім залежним від сената і сейма і навіть містили в собі пункт про право підданих не слухатись королівських наказів, як що вони їшли „проти прав і вільностей“ шляхти. В цих умовах був уже зародок виродження й загину польської держави. Генрих пробув в Польщі всього 5 місяців і втік до Франції (1575). Настало нове безкоролів'я. Шляхта вибрала тепер семигородського воєводу Степана Баторія (1576—1586), котрий згодився підтвердити „*Pacta conventa*“. Енергійний і войовничий Стефан зумів піддержати на якийсь час авторитет королівської влади, зручно використавши війну з Москвою, де він мав значний успіх. Москва мусіла згодитись на уступку Полоцька й Веліжа і на невтручання в справи Ливонії. Стефан Баторій мріяв про війну з Туреччиною, але смерть перепинила його плани. Баторій стояв цілком на боці католицької реакції і дуже підтримував єзуїтів. Але вже цілком опинився під єзуїтським впливом вибраний після Баторія на польський престол шведський королевич Жигімонт III. з дому Ваза (1587—1632), упертий фанатик, котрий приносив в жертву релігійним і династичним інтересам реальні справи польської держави.

Жигімонт III. цілком був на стороні політики, котра бачила інтерес Польщі в насильному об'єднанні в одній католицькій релігії всіх підданих польської держави — православних і протестантів — політики, що повела до встановлення релігійної унії в Бересті (1595), котра стала джерелом страничних релігійних усобиць і замість об'єднання внесла крайній розкол в населення держави

2*

19

і дуже спричинилася до її упадку. Жигимонт III. не зміг викликати до себе прихильності серед шляхти; проти нього робились повстання і навіть замахи, але духовенство було за його, а війни з зовнішніми ворогами одхиляли увагу од гострих питаннів внутрішніх відносин. Через свої особисті інтереси — бажання вдержати за собою шведський престол, Жигимонт III. двічі втягав Польщу в війну з Швецією; в цих війнах Польща втратила Піфландію і частину морського побережжя в Прусії. З 1595. року почалися повстання українських козаків, котрі не перепинялись ціле королювання Жигимонта III. Коли в Москві почалась смута, Жигимонт вмішався в московські справи, але не зумів використати побід свого гетьмана Станіслава Жолкевського, хоч був час, коли Москва готова була йти на унію з Польщею і на вибір в царі королевича Володислава. Після того, як королевич Володислав трохи не загинув під Москвою, де його виручив український гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, Польща пішла на перемир'я з Москвою в Деулині (1619), удержаніши за собою Смоленськ, Чернігів та Новгород-Сіверський.

Вибраний в королі Жигимонтів син Володислав IV. (1632—1648) змінив політику батька що до православних і протестантів; під його впливом сейм 1632. відновляє правний стан православної ієрархії в Польщі, робляться спроби помиритися з протестантами. Володислав любив війну і думав про підняття королівської влади широкими планами міжнародної політики. Він щасливо закінчив війну з Москвою поляновським миром (1634), що підтвердив умови деулинського перемир'я, добився од Швеції повороту захопленої нею частини Прусії, але в своїх планах війни

з Туреччиною зустрів рішучий опір сената й сейма; шляхта не без підстав боялася встановлення регулярної найманої армії та інших воєнних заходів, між іншим, узброєння українських козаків, що цілком були на боці короля і проти панів „королят“, стоячи за тверду монархічну владу. Повстання Богдана Хмельницького (1648) почалось, може бути, не без таємного співчуття короля, що бачив у козаках знаряддя проти пансько-шляхетської самоволі. В розпалі війни з козаками, піддержаними кримським ханом, Володислав IV помер. В королі вибрано його брата Яна Казимира (1649—1668), котрий продовжував війну з Богданом Хмельницьким, але був розбитий і трохи не попав в полон під Зборовим (1649); він мусів заключити з Українцями трактат, згожуючись на автономію Наддніпрянської України з козацьким устроєм. Але умови трактата (див. історію Українців) не задовольняли обидві сторони, і в 1651. р. почалась нова війна. Козаки були побиті під Берестечком, але це не рішило конфлікта, війна тяглася з ріжними перенетіями далі і скінчилася унією України з Москвою (1654) та союзом її з Швецією та Семигородом проти Польщі (1656). Москва оповістила Польщу війну (1654—1656), а за нею виступила й Швеція (1656—1660). Москвали вкуні з Українцями заняли всю Білорусь, Литву, а Шведи з допомогою Українців і Семигородців узяли Варшаву й Krakів. Польшу вирятували лише незгоди між її ворогами: московський царь Олексій, приваблений надією бути вибраним замість Яна Казимира в королі, припинив війну і навіть заключив з нею союз проти Швеції; Богдан Хмельницький мусів під натиском Москви одніклисти своє військо; Австрія за економічні уступки, а Гранден-

бург за скасування ленної залежності східної Пруссії від Польщі обіцяли свою допомогу; та найголовніше було те, що панування іноземців та іповірів розбудило в Польщі патріотичне почуття (геройська оборона ченстоховського монастиря); Ян Казимир знайшов талановитого вождя в особі Степана Чарнецького, котрий паніс ряд ударів Шведам. Австрійці помогли одбити семигородського князя Юрія Ракочі II. Швеція пішла на мир в Оліві (1660): Ян Казимир зрікся усіх претензій на шведський престол і уступив Швеції Ліфландію (т. зв. Інфланти) до Двіни. Але війна за Україну вибухла знову. Полякам удалось побити Москалів під Чудновим (1660) завдяки переходу на їх бік козацького гетьмана Юрія Хмельницького, але поход самого Яна Казимира в 1664. р. на лівий берег Дніпра не мав успіху, а переход гетьмана правобережної України Петра Дорошенка під турецьку протекцію поставив Польщу під загрозою турецької війни. Боротьба з Дорошенком привела до розгрому польської армії під командою Маховського. Тоді Польща і Москва заключили між собою договір в Андрусові (1667) про поділ України: лівий берег Дніпра (а також частина Білорусі з Смоленськом) і місто Київ з невеликою округою на правому березі залишились за Москвою, правобережна ж Україна припадала Польщі. Це віку із успіхом польського гетьмана Яна Собеського під Підгайцями над Татарами, спільниками Дорошенка, на деякий час примусило Дорошенка припинити ворогування з Польщею. Але після невдалої спроби Дорошенка своїми силами об'єднати цілу Україну він знов віддався під протекторат Туреччини, і це привело до турецько-українського походу на Польщу (1671—1672). Ян Казимир же в 1668. р. зрікся престола і

на його місце сейм обібрав князя Михайла Вишневецького (1669–1673), сина відомого українського ренегата, князя Яреми Вишневецького. Султан Магомет IV з Дорошенком заняли Поділля, взяли Камянець і дійшли до Львова. Новий король, рятуючи Польщу, мусів заключити в Бучачу (1672) мир, зрікаючись правобережної України на користь Дорошенка і передаючи ряд кріпостей на Поділлі безпосередно Туркам, та зобовязуючись виплачувати султану щорічно дань.

Коли минув перший страх од грози турецького походу, Польща, ігноруючи бучацьку умову, почала на ново боротьбу з Турками; Ян Собеський побив Турків коло Хотина (1673), а Москва налягла з свого боку на Дорошенка. Вибраний в королі по смерті Михайла Вишневецького, Ян Собеський (1674–1696) продовжував успішно боротьбу з Турками і в 1676 р. заключив в Журавні з ними трактат, по якому вертав Польщі частину правобережної України. Ян Собеський спробував вивести Польщу знову на ширший шлях міжнародньої європейської політики, заключив трактати з Францією, Швецією, Австрією і, коли в 1683 р. Турки обложили Відень, прийшов з військом на поміч, примусив Турків зняти облогу і розбив їх під Нарканами на Угорщині. Це покрило Собеського європейською славою, але він не міг використати своїх побід для Польщі, весь час зустрічаючи неприхильне відношення сейму, а з боку магнатів — спроби скинути його з престола. Внутріннє становище в Польщі все гіршало: сейми робились іграшкою в руках магнатських фамілій або чужоземних військових; магнати боролись між собою і руйнували лад в державі. Громадянство під впливом сзуїтського виховання піддавалось духу католицької ви-

ключности, і сейми виносили постанови проти православних та протестантів; колишня релігійна вільнодумість і толерантність замінились вузьким фанатизмом. Здоровий патріотизм і розуміння державних інтересів замінились класовим шляхетським егоїзмом і національно-релігійним шовінізмом. Кращі люди Польщі вже ясно передбачали упадок держави і перестерігали своїх земляків; сам король Ян Казимир, зрікаючись на сеймі престола, говорив, що Польщу жде загибел, але шляхта зоставалась глуха до цих попереджень: „золота вільність“ цілком її задовольняла і задля неї вона готова була миритись з усім іншим.

Ян Собеський пристав до „святої ліги“ проти Турків в спілці з Москвою, Австрією, Венецією, одбив од Турків усю Подолію крім Камянця, відновив козацтво на правобережній Україні, що кінець-кінцем залишилося за Польщею, але повне небажання шляхти підтримувати активну політику короля, розстроювало всі його військові плани.

По смерті Собеського Польща пережила безкоролів'я (1696—1697), і сейм, під впливом Австрії, Бранденбурга й Москви вибрал на престол курфюрста саксонського Августа II (1697—1733). При ньому закінчилась війна з Туреччиною; по карловицькому трактату (1699) Польща вертала собі всю правобережну Україну (й Камянець) і визволялась од уплати „упоминків“ Туркам і Татарам. Август II спробував був змінити владу короля активною військовою політикою. Нід претекстом бажання повороту Інфлянтів він прилучився до антишведської коаліції Росії й Данії. Але Карл XII. шведський розбив Данію й Москву, захопив Курляндію, вступив у Літуву і зажадав від Поляків скликнути Августа II. Він виставив

свого кандидата на польський престол, познанського воєводу Станіслава Лещинського, піддержаного цілою партією в Польщі та Литві. Це все повело до жорстокої усобиці в Польщі. Шведи якийсь час займали Варшаву і Львів і Август II. мусів зрікатись престола в Польщі на користь Станіслава; але перемога Петра І. над Шведами перемінила ситуацію, і Август укріпився в Польщі знову. Протягом цієї війни Польща все більше підпадала під вплив Росії. Російське військо вільно переходило через польську територію, російські резиденти диктували волю Петра І. польському сейму та королю. Безкоролів'я 1733—1735. років викликало збройну боротьбу двох кандидатів на престол: Станіслава Лещинського, піддержуваного Францією і більшістю magnatів та шляхти, і сина Августа II., Фрідріха Августа, піддержуваного Росією та Австрією. Російське військо обложило Данциг, де замкнувся Лещинський і примусило його тікати до Франції. Австрійська поміч не досягла мети, і польський престол зайняв Август III. (1735—1763). Польща опинилася цілком на буксиру російської політики; під час російсько-турецької та семилітньої війни вона грава зовсім пасивну роль; і Росія і Прусія проводили свої війська через її території, робили реквізиції, вербували до війська солдатів. Внутрішнє життя уявляло картину повного занепаду державної організації й справжнього хаосу. Всім верховодили magnati, котрі спирались на біднішу шляхту і вели між собою боротьбу за фамільні інтереси. Ні один сейм не міг довести своєї роботи до кінця, бо право „зривання“ (т. зв. „liberum veto“, котре міг наложить кожний член сейму) сейму вийшло в постійну практику: за час Августа III. тільки одна сесія 1736.

року була доведена до краю. Разом з тим панував дух релігійної нетерпимості, і „діссидентів“ (православних і протестантів) сеймовими постановами було позбавлено права участі в сеймі, урядових комісіях і судових трибуналах. Але вже чути було й голоси патріотів, що отверто перестерігали перед загином держави од анархії і вимагали реформ. В школіній справі намічається реформа, котра мала увільнити виховання від єзуїтської виключності й застарілої схоластики (діяльність Конарського). Під кінець панування Августа III. сформувались уже цілі партії реформ; на чолі одної стояли Потоцькі, котрі думали перш за все про емансипацію від Росії, на чолі другої Чарторижські, котрі думали провести реформи, спираючись як раз на Росію. Але Росія менше єсього вважала себе заінтересованою у відродженні й зміцненні Польщі, вже з часів Петра I. дивлячись на неї, як на свою майбутню здобич.

По смерті Августа III. партія Чарторижських посадовила на престол за допомогою військ цариці Катерини II. освіченого й культурного, але мягкого й безхарактерного Станіслава Понятовського (1764—1795) і на конвокаційному сеймі провела кілька реформ, що мали урегулювати діяльність сеймів, судових інституцій і фінансові справи. Король Станіслав думав знищити „liberum veto“, але зустрів опір не тільки серед шляхти, але і з боку Росії, що вже в 1764. р. склала таємну умову з Прусією не допускати ніяких кардинальних змін в устрою Польщі. Вмішавшись в боротьбу короля з шляхтою на ґрунті збільшення королівських прерогатив, Росія силою примусила скасувати всі реформи конвокаційного сейма крім фінансової. Опозиційні депутати

сейма були арештовані і вислані до Росії. У відповідь на таке насильство шляхта склала конфедерацію в Барі на Поділлі і підняла повстання проти Росії і проти короля. Почалась міжусобна війна (1768—1772), в котрій конфедератів підтримала Гуреччина й Франція, а проти них виступила Росія. Після упертої боротьби російські війська під проводом Суворова подавили конфедератів. Але тіж самі Росіяне жорстоко приборкали повстання українського народу на Правобережжі (Коліївщина 1768. року). Йобоювання Австрії, що Польща цілком зможе статися Росії, спонукали її пристати до думки Фрідріха II. прусського про поділ Польщі: в 1772. році між Австрією, Росією і Прусією досягнуте було порозуміння і переведено було перший поділ Польської Річи-Посполитої: Австрія взяла собі Галичину окрім Кракова, Прусія — Західну Прусію крім Торна і Данцига; Росії припали Вільхланти і частина Білорусі — Вітебщина і Могилевщина. Польський сейм був приведений ратифікувати цей поділ і принять основні закони про незмінність існуючого порядку (з вибором короля, liberum veto, правом конфедерації і т. д.). Засновано уло тільки постійну раду при королеві „Rada Nieustająca“ з 18 сенаторів і 18 членів сейму з виконавчою владою. Число польська установлено в 30.000. Удар, нанесений розділами, примусив польське громадянство трохи отяmitись. Серед освіченішої його частини, вихованої уже в усіх сучасних визвольних ідеях Захода, почалась гаряча агітація за реформами, як політичними, так і соціальними. „Постійна Рада“ почала потроху приводити до ладу фінанси, адміністрацію, військо. Особливо агіато зробила т. зв. „Komisya Edukacyjna“,

котра перевела реформу шкільництва і видала багато добрих підручників; в її розпорядження були віддані доходи з маєтків, що залишились по скасуванні ордена езуїтів в 1773. році. На т. зв. „Чотирьох-літньому сеймі (1788–1792) взяла гору партія реформ і емансидації з під-російської опіки. Сейм постановив збільшити армію до 100.000, виключив від участі в сейміках безземельну шляхту, котра служила тільки знаряддям в руках магнатів, урівняв міщан в правах з шляхтою; дав пільги православним; нарешті поступова частина сейма за порозумінням з королем провела основний закон, т. зв. Конституцію 3. травня 1791. року: престол оповіщався лідичним; законодавча влада мала належати сейму, що складався з двох палат — „посольської ізби“ і сената; він мусів збиратись кожних два роки і рішати справи більшістю голосів; „liberum veto“, так само, як і право конфедерацій скасовувалось; король призначав міністрів, одновідальних перед сеймом і діставав головне командування над військом; до сейму допускалися представники міщанського стану (від 21 міста); селяне бралися під охорону закону; оповіщалась рілігійна толеранція. Консервативна частина шляхти не погодилась з цією конституцією і заключила в Тарговиці конфедерацію для оборони старого ладу: Росія бачила в Конституції 3. травня порушення прежніх зобовязань Польщі і виславала проти неї армію. Слабі польські сили були розбиті на Литві, а на Україні мусіли відступити без бою за Буг. Бачучи, що справа програна, король сам прилучився до Тарговицької конфедерації, а патріоти, що стояли за реформу і за оборону краю, мусіли емігрувати. Росія з Прусією перевели новий поділ Польщі (1793); Росія одержала решту

Білорусії, правобережну Україну крім західної Волині і Піділля, взагалі величезні простори, границі котрих від Польщі йшли тепер по лінії від Дніабурга через Пинськ до Збруча; Прусія дістала велику Польщу, Кujавію, Мазовію і Данциг з Торном. Польща мусіла прийняти устрій, вироблений після першого поділу і роззброїти більшу частину свого війська. У Варшаві, Вільні, та по інших містах було поставлено російські гарнізони. Сейм, скликаний в Гродні, був примушений силою згодитись на новий розділ і на умови, накинуті Росією.

Але польські патріоти не могли примиритись з такою долею своєї батьківщини. Вони склали змову, обібрали проводиром хороброго генерала Тадеуша Костюшка, республіканця-демократа, участника визвольної війни в Пін. Америці, і весною 1794. почали повстання в Krakові. Костюшко розбив під Рацлавіцами висланий проти нього російський відділ, і це послужило гаслом до загального повстання. Російські гарнізони було вибито з Варшави та Вільні, останки регулярних польських військ прилучились до повстання і сам король мусів робити зигляд, що спочуває йому. Костюшко проголошено головним вождем польських сил. З початку повстання мало успіх: прусський король Фрідріх Вільгельм, котрий обложив був Варшаву, примушений був зняти облогу відступити; але Поляки не могли подужати переважаючих сил Росії та Прусії, котрим помагала ще й Австрія. Костюшко був розбитий Москальми під Мацейовіцами і попав у полон; Суворов узяв штурмом передмістя Варшави, Прагу і вирізав там населення. Варшава мусіла капітулювати (1795). Річ-Іосиполита перестала існувати: Росія взяла Литву, Курляндію і західну Волинь; Австрія

частину Польщі між р. Пилицею, середньою Вислою, Бугом і галицьким кордоном (і Krakів); Прусія забрала решту польської території разом з Варшавою.

Землі Річи-Посполитої, що одійшли до Росії, поділено на губернії і введено російську адміністрацію, але залишено в силі Литовський Статут і весь соціальний лад без усякої зміни; кріпацтво під охороною російської держави набрало ще дужчої сили. Тільки церковну унію на Україні було скасовано, не вважаючи на протести уніяцького духовенства. Імператор Павло, що не симпатизував політиці своєї матері, відновив уніяцьку єпархію, дозволив повернутись до Польщі емігрантам, визволив з тюрми Костюшку і дозволив йому виїхати за кордон. Ще кращі відносини для Поляків настали за імператора Олександра (1801—1825), котрий приятелював з кн. Адамом Чарторижським і дав змогу вільної культурної національнії роботи Полякам на Литві, Білорусі й Україні.

Прусія організувала з польських земель три провінції: Західну Прусію, Південну Прусію і Нову Східну Прусію. Німецьку мову введено як офіційну, позасновувано німецькі школи, введено німецьке право, але разом з тим піддержано шляхетське землеволодіння заснуванням іпотек.

Австрія запровадила в Галичині і в частині Польщі, що припала їй по третьому розділу, німецький устрій, свою адміністрацію, німецькі школи; з другого боку вона попідсила становище селян, обмеживши панщину, дбала про матеріальний добробут українського уніяцького духовенства, про його освіту; ці заходи мали вагу для підняття пригніченої української народності.

Значне число польських емігрантів зібралось після упадку Річи-Посполитої у Франції;

тут з них сформовано 1796. року спеціальні легіони, котрі брали участь в походах Бонапарта в Італію. Частина їх загинула в колоніяльних французьких війнах, частина додержалась до того часу, коли Наполеон прийняв участь в польських справах.

По тільзітському миру Наполеон утворив з польських володінь Прусії окремо герцогство Варшавське, віддане Фрідріху Августу, курфюрсту саксонському. В ньому було введено кодекс Наполеона в 1808—1810. роках. Наполеон зробився божищем Поляків, котрі покладали на нього надії, що він відбудує Польщу. Коли почалась австро-французька війна 1809. року, польське військо герцогства заняло край між Пилицею, Вислою й Бугом, що й залишився за ним по пресбургському миру. А як Наполеон пішов походом на Москву, в склад його армії входило коло 90.000 Поляків під командою кн. Понятовського. Наполеона Поляки зустріли з ентузіазмом. При відступі з Москви Понятовському вдалось вийти з найменшими втратами, порівнюючи з іншими частинами Великої Армії і вивезти майже всю артилерію. Понятовський з своїми полками бився за Наполеона й далі і поляг під Липецьком в 1813. році.

Віденський конгрес приніс новий поділ польських земель і установив їх державну принадлежність більше як на сто років. Більша частина одійшла до Росії, котра склала з них „Царство Польське“ з автономним устроєм, проглямованим конституцією 1815. року; сеймом, власним військом, адміністрацією, фінансами та ін; Австрія вдержалася за собою цілу Галичину крім Кракова, що був оповіщений окремою незалежною республікою; Прусія дісталася частину Великої

Польщі, Познань і західно-пруські польські землі.

Поляки в Царстві Польському не були задоволені конституцією 1815. року; тим більше, що й російський уряд не дуже її додержував. Польські патріоти мріяли про відбудову Польщі в границях 1772. року і перш за все домагались прилучення Литви. Репресії російського уряду проти таємних патріотичних організацій і студентських товариств, як в Царстві Польському, так і на Литві, тільки озлобляли молодь. Намістник царя в Польщі, великий князь Костянтин, своїм важким особистим режімом викликав незадоволення серед війська. Вплив французької революції 1830. року і чутки про те, що польська армія має бути виряжена до Бельгії для подавлення тамошньої революції, прискорили вибух повстання у Варшаві (в падолисті 1830. року). Дуже добре вишколена регулярна польська армія (коло 35.000 людей) стала основою польських сил. Повстання обернулось в справжню війну. Поляки бились дуже добре, але не мали здібних проводирів і були в кінці 1831. р. зломлені перевагою московських сил. Революційний польський уряд, члени сейма, багато політичних діячів і коло 20.000 війська мусіли відступити за прусську границю і здебільшого знайшли собі притулок у Франції. Париж зробився осередком польської еміграції. Тимчасом в краю ішло повне нищення його автономії і національного характеру. Перш за все суворо покарано учасників повстання, котрі попали до рук урядові; тисячі людей пішли в Сибір на каторгу, коло 45.000 родин було виселено на Кавказ. Конституцію було скасовано і край поділено на звичайні російські губернаторства. Скасовано міністерства, окрім військо і фінанси, зачинено універси-

тет, ліцеї, наукові товариства. Іправда, р. 1832. було оповіщено т. зв. Органічний Статут, котрий мав впровадити деякі окрему управу в краї, директоріяти замість міністерств, провінціальні збори з дорадчим голосом і т. и., але цей Статут в цілому не був проведений, а головним вершителем усіх справ зробився царський намістник граф Паскевич (1831—1856), той самий, що на чолі війська подавив повстання і взяв Варшаву. Протягом його урядовання проведено цілий ряд розпоряджень, котрі мали на меті зближення і злиття Польщі з іншими областями російської держави.

Духове життя в краю було пригнічене, але польська громадська думка годувалась ідеями, що вироблялись в кругах еміграції на чужині, де перебували й найкращі польські поети, що мали могучий вплив на ціле польське громадянство. Цілі покоління виховувались в патріотичному дусі і з думкою про нове повстання. Деякі пільги, що настали по смерті царя Миколи I. нікого не заспокійли, а угода з політика маркиза Велепольського, поставленого на чолі цивільного уряду в Польщі, не мала усіх; польське громадянство не задовольнялось його діяльністю, що мала на меті проведення ліберальних реформ в дусі Органічного Статуту і, покладаючись на співчуття деяких держав, особливо Франції, підняло в початку 1833. року повстання, котре затяглось аж на 16 місяців. Повстання мало партизанський характер і особливо упертим було на Литві. Російський уряд збройною силою й терором задавив повстання. В самих боях загинуло близько 30.000 повстанців. Генерал-губернаторм в Литві призначено графа М. Муравйова, котрий післав на шибеницю сотні людей, а тисячі в Сибір на каторгу. Особливі ре-

3 Дорошенко, Слав. світ, II

пресії впали на римо-католицьке духовенство, що спочувало повстанню. Подавивши повстання, російський уряд заходився вже кодо цілковитої русифікації „привислинського краю“, як тепер стали називати колишнє „Царство Польське“, а Литву і Білорусь оповіщено просто „искони-русскимъ краемъ“ і тут польський елемент ослаблювано і переслідувано, як найенергійнішим способом.

Удар 1863. року зробив глибокий перелом в настроях польського громадянства в Росії: політику „національного романтизму“ було цілком занехаяно; натомість запанував курс „органічної праці“ коло скріплення матеріальних позицій польського громадянства, як основи його значіння в краю і в державі та коло культурної діяльності серед широких мас населення. Розвиток фабричного промислу в Польщі витворив нові умови економічного життя в краї і вивів на сцену новий клас громадянства — польський пролетаріят. Культурно-національна робота, не вважаючи на всі перешкоди, розвивалась дуже успішно і свідомість національна скріпилась у всіх класах нації. Польський пролетаріят приняв живу участь в боротьбі не тільки за свої соціально-економічні інтереси, але й за політично-національну еманципацію. Бурхливий 1905-й рік позначився в Польщі цілим рядом революційних виступів. В краї страшенно розвинувся бандитизм і життя зовсім вийшло з звичайних рямців. По революції 1905. р. отверто виступили на громадську арену польські політичні партії, що сформувалися ще раніше: Польська партія соціалістична, т. зв. „Р. Р. С.“ і польська соціаль-демократія, обидві повстали 1893. року; „польська народова демократія“ або „вішхпольська“ і партія угодовців або реалістів. Гаслом польських партій стала

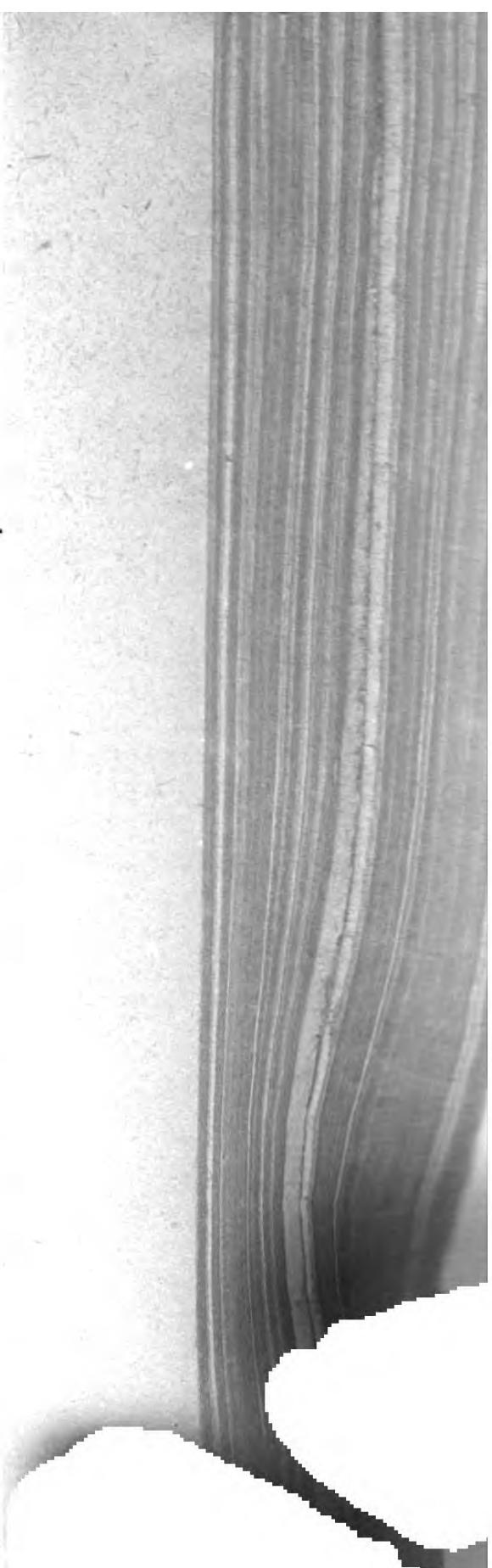
автономія Польщі. Але російський уряд дуже того йшов на уступки. На домагання Поляків він одповідав проголошенням виїмкового стану або стану надзвичайної охорони. При таких обставинах зійшлась I-ша Державна Дума, де Поляки мали коло 40 своїх послів і де перед вели народові демократи. Але в I-й, як і в 2-ій Думі (де вони мали 46 послів) Поляки вели доволі умірковану політику. Меморіал „польського кола“ 2-ої Думи про автономію Польщі не був прийнятий урядом до уваги. До 3-ої Думи, наслідком зміни виборчого закону, пройшло Поляків всього 18, котрі й повели зовсім уже умірковану політику, заявивши устами свого лідера Романа Дмовського, що Поляки „готові прийняти кожну добру реформу“.

Однаке в третій Думі почав скріплятись російський націоналістичний курс, котрий не тільки був проти якихсь уступок Полякам, але провів такі прикрі для них справи, як виділення Холмщини (хоч тут ішла річ про територію заселену українським народом, але обидві сторони трактували справу, як польсько-російське питання) або обмеження Поляків в правах при заведенні земського самоврядування на правобережній Україні. З початком світової війни російський уряд звернувся з особливим манифестом до Поляків, обіцяючи їм автономію і об'єднання польських земель, але скоро потому територія російської Польщі була занята Німцями (літом 1915. року). Так само академічне значіння мало і саме проголошення польської автономії російським урядом в кінці 1915. року.

Поляки, що по віденському конгресі залишились під Прусією, з початку були трактовані доволі прихильно: король Фрідріх Вільгельм III. урочистим маштабом з 1815.

3*

75

року, обіцяв Полякам повну волю релігії, уживання їх мови в урядових інституціях та школах, вільний доступ до урядових посад, призначення намісника польської національності. З усього того в повній мірі була здійснена лише остання обіцянка: намісником призначено було князя Ант. Радзівіла. В 1823. р. відновлено провінціальні сейми з дорадчим голосом, а в 1847. р. установлено один земський сейм з двох палат. В суді і школі особливими законами забезпечувалось рівноправість мов, хоч фактично німецька мова мала перевагу. Відносини погіршали шісля повстання 1830. року в російській Польщі. Радзівіл покинув свій пост, і його місце заняв Едуард Фльотвель, з якого іменем звязані перші германізаційні заходи в пруській Польщі. Вже за нього розпочато німецьку колонізацію польських земель. Ішла поволі й бюрократизація урядування. За панування Фрідріха Вільгельма IV. (1840—1858) з початку запанував курс прихильний до Поляків; побільшено свободу друку, підтвержено права польської мови в школах. В Познані розвинувся жвавий умовий рух, виходило багато книжок і часописів. Революційні змови й конспірації 1846. року знов захитали відносини. Революція 1848. року, здавалось, мала принести пруським Полякам повну автономію, але скоро запанувала реакція, і їхні надії розвіялись. Пішло натомість переслідування польської преси, зміна виборчих розпорядків що до сейму, аби зменшити польське представництво, утиски над польськими економічними інітітуціями. Знову настали деякі полекші курса на початку панування короля Вільгельма I. (1861—1888). Та коли головою пруського кабінета настав Бісмарк, почалась уже справжня боротьба уряду

з Поляками. З початку, від 1871. р. Бісмарк дивився на боротьбу з Поляками, як на частину загальної культурної боротьби з католиками: були послідовно скасовані права польської мови в шкільництві, суді й адміністрації. В кінці свого урядування (1885—1890) Бісмарк почав боротись з Поляками вже на полі економічному. В 1886. р. було проведено колонізаційний закон, котрий дав уряду величезні кошти для спроваджування на польську територію німецьких колоністів і їх розселення на скуповуваних у Поляків маєтках. Ці кошти згодом усе збільшувано, а в 1908. р. проведено закон про примусове вивласнювання польських земельних власників. До спілки з урядом в його антіпольських заходах стало й само німецьке громадянство, котре заложило в 1894. році спеціальне товариство для піддержки німецької колонізації на польських землях (т. зв. „Гаката“ од імені трьох основателів: Ганземана, Кенемана і Тідемана). В 1908. році вийшов закон, котрим заборонялось уживання польської мови на всіх громадських зібраниях. Але економічна політика німецького уряду не принесла для цього сподіваних результатів: серед польського громадянства розвинувся жвавий рух до самооборони й самоорганізації; позасновувано багато хліборобських і кредитових спілок, котрі, не вважаючи на урядові заборони, здужали помогти польському громадянству вдергати в своїх руках земельну та іншу власність і розвивати свій економічний добробут. А германізаційні заходи на полі шкільництва стрілись так само з завзятим опором серед населення. Німецька окупація польських земель Росії в 1915—1918. роках і звязані з нею плани збудовання з тих земель самостійної поль-

ської держави, ні трохи не вплинула на поліпшення польсько-німецьких відносин і новозбудована по версальському миру Польща, котра забрала собі Познань і частину Західної Пруссії, зосталась непримиримим ворогом Німеччини.

Найкраща доля припала Полякам, що опинились під Австрією. Правда, в перших десятиліттях по віденському конгресі, за панування Метерніхової системи, Галичина підлягала звичайному для всіх країв австрійської держави поліцейсько-бюрократичному режимові, з пануванням німецької адміністрації, суворої цензури, німецької мови. Однаке й тоді вже Галичина відогравала до певної міри роль польського Піемонта для російської Польщі; тут осередкувалися польські конспірації і навіть робилися спроби повстання: в 1846. р. мало вибухнути повстання в Галичині й Познані, і біля його організації захожувався генерал колишньої польської армії Мерославський. Але прусська поліція арештувала Мерославського, а австрійські війська парадізували спроби повстання в Галичині й заняли Краків, що з 1815. р. був самостійною республікою. Натомість польські селяни Західної Галичини, не без інспірації австрійських владей, спровокували погром над польською шляхтою (т. зв. Тарновська різанина). Коли вибухла революція 1848. р. в Австрії, вона зараз же відгукувалась серед Поляків, і у Львові дійшло до збройних виступів. Але вже тоді виступили на сцену Українці, котрі не хотіли бути погибшими для відбудови історичної Польщі і котрі зберегли повну лояльність супроти Австрії. Реакція, що наступила по 1849. році, майже однаково припинила громадський рух, як серед Українців, так і серед Поляків Галичини.

Конституційна ера в Австрії привнесла радикальну зміну в становищі Поляків. Вже в 1867. році прийшло до порозуміння між урядом і Поляками, котрі дістали в Галичині повну перевагу над Українцями. Польську мову заведено в університетах і середніх школах (з початку ві Львові, потім у Кракові). Року 1868. польську мову заведено в суді, а в слідуючому році польську мову зроблено мовою внутрішнього урядування по всіх урядових інституціях краю. Галицький сейм дістав дуже широку компетенцію, а виборчий закон уложенено таким способом, що Поляки мали в ньому величезну перевагу над Українцями, так само, як і в парламенті у Відні. Спроби невеличкої групи польських поміщиків з Фр. Смолькою на чолі, поставити польську політику на шлях опозиції до уряду і таким способом домагатись утворення польської державності в межах Австрії на ґрунті федерації, не стріли співчуття, і Поляки задовольнилися автономією, котра робила їх повними господарями в краю. Поляки обсадили всі важливі адміністраційні й судові посади. Ще в 1867. р. було проведено шкільний закон, котрим заснування українських гімназій віддавалось до компетенції сейму, так що українське середнє шкільництво поставлено цілком в залежність від доброї волі Поляків. „Польське коло“ у віденському парламенті зробилось опорою кожного міністерства, і за те в усіх питаннях польсько-українських відносин Поляки мали уряд на своїм боці. Тільки з великими зусиллями удалось Українцям при кінці XIX. століття добитись певного впливу в Галичині. Вся історія Галичини, починаючи з 60-роїв XIX. ст., є історією безперестанної боротьби Українців з Поляками за свою емансипацію і за здій-

чення тих прав, які належали Українцям навіть по основним законам держави.

Під час великої світової війни Поляки держались орієнтації на ту сторону, яка могла їм найбільше помогти, але тому що результат війни був з початку не ясний, вони мали свою партію в кожному з ворожих таборів: на боці Австро-Німеччини стояли т. зв. активісти, котрі з Пілсудським на чолі організовували легіони для боротьби з Росією; знов же в таборі Entente-и Галер організовував польські легіони для боротьби з Німцями, так само як в Росії генерал Довбор Мусніцький. Кожна сторона хтіла перетягти Поляків на свій бік: Росія уже по втраті польських губерній, проголосила автономію Польщі, Німеччина 1916. року оповістила утворення польського королівства з тих самих губерній, а Франц Йосиф в кінці 1916. року оповістив про утворення з Галичини польської держави в межах Австрії. Коли центральні держави в осени 1918. року впали, то Entente-а, а спеціально Франція, знайшли в своїм інтересі утворення сильної Польщі, як опори проти Німеччини на сході. В склад цієї держави увішли польські землі колишньої Росії, польські провінції Прусії і ціла Галичина, при чому Франція допомогла Польщі вирвати з українських рук українську Східну Галичину, а крім того Польщі була відкрита можливість експансії на схід, на українські та білоруські землі. Данціг зроблено незалежною республікою. Польща після деяких хитаннів прийняла республіканський устрій, а „Nazelnikiem Państwa“ зроблено колишнього активіста на австро-німецькому боці Йосифа Пілсудського. Відновлена волею Entente-и Польща зберегла ті самі риси колишньої Річи-Посполитої, що довела її в свій час.

до загину: імперіалізм, апетит на чужі (литовські, білоруські й українські) землі і страшенну нетолеранцю до чужих народів, силоміць включених до польської держави. Польща опинилася з усіх боків серед ворожих її народів: Німців, Литовців, Росіян, Білорусів, Українців і навіть Чехів, з котрими мала суперечку за Тєщин.

Література.

W. Smoleński. *Dzieje narodu polskiego*. Warszawa, 1898. M. Bołozuński. *Dzieje Polski w zarysie*. Kraków, 1879 (єсть уже кілька пізніших виданий і рос. переклад). A. Lewicki. *Zarys historyi polskiej*. Kraków, 1897. J. Szuski. *Dzieje Polski* (до 1795. р.). 2 т. Lw., 1896. Інші праці показані вище в тексті.

Польська література.

Польська література на національній мові розвинулась доволі пізно. Латинська мова, що прийшла разом з християнством, зробилась мовою науки і письменства і запанувала на всіх полях культурного життя. Польське шкільництво мало наскрізь латинський характер. В 1364. р. Казимир Великий заложив був в селі Баволі під Krakowem вищу школу, т. зв. „*Studium Generale*“, а в 1400. р. Владислав Ягайло заснував у Krakovі університет, що цілком був в руках римо-католицького духовенства.

Одним з перших проявів польської літератури (латинською мовою) було літописання. За Болеслава Кривоустого відомий уже літописець Мартин Галл (номер коло 1113. р.) родом з південної Франції. Як чернець він

прибув до Польщі і щиро привязався до своєї нової батьківщини. Свою хроніку він зачинає від легендарного Попеля і доводить до 1113. року. До XIII. віку належить і церковна пісня „Bogurodzica“, котру дехто вважає першою відомою нам памяткою польської мови. Найстарший список її походить від 1407. р., а друковано її вперше аж в 1506. році.

В XIII. віці написав свою хроніку по латині Віцент Кадлубек (1160—1223), біскуп краківський, довівши її до 1202. року. Він далеко більш начитаний і вправний, від Галла і часами показує значну ерудицію. В тому ж XIII. віці повстали житія польських святих: св. Станіслава і св. Ядвіги (все ще по латині).

До XIV. в. належить Хроніка Великопольська, яка доводить опис подій до 1271. р., а також Хроніка Янка з Чарнкова (пом. 1389. р.), архідіакона гнезненського й подканцлера при Казимирі Великому; хроніка обіймає час від 1333—1384.

В XIV. ст. повстає вже ряд памяток польської мови й робляться спроби встановити польський правопис; ці памятки: Флорянський Псалтир, *Świętokrzyskie kazania*, Гнезненська казань і кілька побожних пісень.

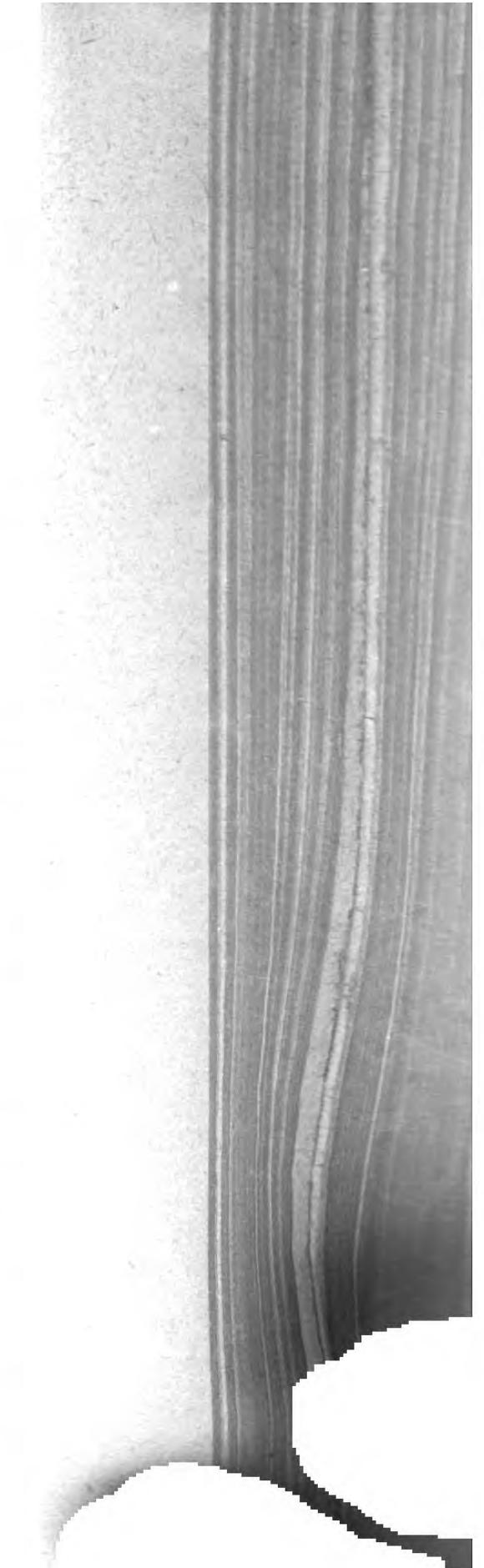
В XV. в. в Польщі починає намічатися вплив західно-европейського гуманізму. Вже раніше польські студенти вчилися по університетах в Болонії й Паризі; в XV. в. під впливом політичних зносин з Італією кріпшають і звязки культури. Відомий діяч, біскуп Збігнєв Олесницький піддержує приятельські зносини з італійськими гуманістами. Першим гуманістом на польському ґрунті був Григорій з Сянока, професор краківського університета. Італієць

Пилип Калімах Буонокоре і (пом. 1496. р.), що служив при дворі королів Казимира Ягайловича й Ольбрахта, написав нам латинські біографії Збігнєва Олесницького і Григорія з Сянока. Снівробітником Олесницького був і найбільший польський літописець, краківський каноник Ян Длугош (1415—1480), автор великої хроніки „Annales seu cronicae incliti regni Poloniae opera“ в 12 книгах.* Ян Остророг (помер 1501. р.), воєвода познанський, написав політичний трактат „Monumentum pro rei publicae ordinatione“ (коло 1456. р.), де подав нарис реформ, потрібних, ща його думку, в польській державі. Тодіж жив і великий польський вчений світової слави Микола Коперник (1473—1543), автор знаменитої праці „De revolutionibus orbium coelestium“ (про обертання планет коло сонця).

В XV. ст. бачимо уже цілий ряд памяток польською мовою писаних, але все майже виключно релігійного характеру, як от Біблія королеви Софії (1455), Пулавський Псалтир, релігійні повісті з життя Ісуса і святих, легенди і апокріфи. В тогочасній письменності польській помітно вплив чеські і навіть південно-слов'янські (переклад з сербської мови хроніки Янчара про загибель Володислава III. під Варною). До XV. ст. належить і перша граматика польської мови каноника Яна Паркоша з Журавніци (пом. по 1451. р.).

XVI. вік — доба реформації — викликав надзвичайний умовий рух в Польщі, чому сприяло друковання книг, яке в Польщі почалося в першім десятилітті XVI. віка. Твори німецьких гуманістів а потім реформаторів знайшли собі надзвичайно широке

* У перше видана повнотю в Ліпсіку 1711. року.

розповсюдження: наприклад за період часу від 1518—1548. року нараховують в Польщі 40 виданих творів самого тільки Еразма Ротердамського. Реформаційний рух досяг найбільшої сили за короля Жигімунта II., коли по цілій Польщі та Литві позасновано колегії лютеран, кальвіністів, аріян, социніян та інших сект, позаложено ряд протестантських друкарень, де видавано польською мовою переклади цілої Біблії, поучення, толковання, полемічні брошури і т. інше.

Тільки в другій половині XVI. в. вступає католицьке духовенство до активної боротьби з протестантизмом; в 1564. р. появляються в Польщі єзуїти і починають засновувати по цілому краю свої колегії. Єзуїтська колегія у Вільні з р. 1578. зробилась Академією, а р. 1595. коштами канцлера Яна Замойського була заложена Академія в Замості. Релігійна боротьба сприяла небувалому оживленню на всіх ділянках умового життя.

В перших десятиліттях XVI. в. ще по давній традиції в літературі має перевагу мова латинська; цілий ряд поетів пише і видає свої вірші по латині: Павло з Кросна, Ян Вісліцький, Микола Гуссовіянус, Андрій Кшицький, Ян Дантишек і найталановитіший з них Климентій Яніцький (1516—1543). Але по троху починають ширитися й друки мовою польською, особливо переклади і компіляції лицарських романів, книжки повчаючі й порадники, а нарешті появляються й два поети, котрі кладуть початок справжньої національній літературі польської. Перший з них — Микола Рей (1505—1569), шляхтич з Нагловіц, поет і мораліст. Важніші його твори: „Wizerunek własny żywota człowieka poczciwego“ (1558),

філософсько-моралізаторські нариси; „*Zwierzyńiec*“ (1562), збірка віршованих новісток, історичних оповіданнів, анекdotів і навіть політичних порад; „*Zwierciadło*“ (1567), в котрому намальовано ідеал доброго шляхтича-громадянина. Рей уважався своїми сучасниками за великого поета і був дуже популярний.

Далеко вище від Рея своїм таланом і широким світоглядом стояв Ян Кохановський (1530—1583), шляхтич з сандомирського воєводства. Він одержав освіту за кордоном (у Венеції, Надуї й Парижі) в дусі ренесанса, добре знав чужі мови й письменство античне, італійське й французьке. Свою мову й віршовану форму довів до такої ступені удосконалення, що тільки поети XIX. століття змогли досягти подібного розвитку. Це був високо-ідейний поет-патріот, творчість котрого була в прекрасній гармонії з його благородною вдачею. Важніші твори Кохановського: „*Praporzec albo hołd pruski*“ (1569) — поема на тему польсько-пруських відносин (Прусія була тоді васалом Польщі); трагедія „*Odprawa posłów greckich*“ (1578) па античний сюжет, але з цілим рядом аллюзій до сучасних відносин у Польщі, з пророчим провидінням її майбутньої долі; поетичний переклад псалмів (1579), що до 1641. р. мав аж цілих 23 видання; „*Treony*“ (1580) — ряд прекрасних елегій з приводу смерті укоханої дочки поета, маленької Уршулі; „*Piesni*“ (1585), де зібрано його ліричні поезії, писані протягом цілого життя; тут маємо мотиви любовні, патріотичні, сатири і філософські рефлексії на події життя особистого й громадського.

Сучасниками Рея й Кохановського було кілька талановитих письменників, котрі всі вкупі заслужили XVI. століттю почесну

назву „золотого віку польської літератури”. Такі були: Мартин Бельський (1495—1575), автор історичних праць „Kronika świata“, „Kronika polska“, „Sprawa rycerska“, алєгоричної „Komedyi Justyna i Konstancji“ в моралізаційнім дусі і трьох „Satyr“; Андрій Моджеєвський (1503—1572), вихованець вітенберзького університету; найважнішою його працею є політичний трактат „De republica emendanda“ (про поправу Речі Посполитої); Станіслав Ожеховський (1513—1566), шляхтич українського походження, що вчився в Німеччині й Італії, а потім був каноніком у Перемишлі; писав багато політичних трактатів, брошур, памфлетів, релігійно-полемічних (в дусі опозиції до офіційальної церкви) розправ і праць історичних; важніший його твір — „Policya królewstwa polskiego“ (1566) — про характер польської державності; Лука Гурніцький (1527—1603), вихованець краківського й падуанського університетів, автор кількох політичних розправ, з котрих найважніша „Dworzanin polski“ (1566), де змальовано ідеал польського шляхтича-лицаря, і мемуарів під назвою „Dzieje w koronie polskiej“ (часів Жигімонта Августа); Микола Шаржинський (1550—1581), автор релігійних і патріотичних поезій, наслідувач Петрарки; Себастіян Кльонович (1550—1602), автор латинської описової поеми „Roxolania“, де він малює природу, звичаї й побут України і спеціально дає опис міст: Львова, Київа, Камянця, Перемишля, Буська і Сокаля, та ще кількох латинських і польських поем; зовсім окремий характер носить літературна діяльність проповідника — єзуїта Петра Скарги (1536—1612): його проповіді й промови при всім своїм релігійнім характері мали глибоко-патріотичний зміст і з над-

звичайною сміливістю й отвертістю звертались проти тих вад шляхетського стану й устрою в Польщі, що стали одною з головних причин упадку давньої Річи-Посполитої; Скарѓа видав сам такі свої твори — „*O jedności kościoła*“ (1577) — про потребу тіснішої злуки українських земель з Польщею дорогою релігійного об'єднання; „*Żywoty świętych*“ (1579); „*Kazania na niedziele i święta*“ (1593), переважно на громадські теми і мотиви; „*Kazania sejmowe*“ (1597), що являються найкращою пам'яткою політичної літератури польської XVI. віку; „*Synod Brzeski i jego obrona*“ (1597), і цілий ряд інших казаннів та поученнів. Вся проповідницька діяльність Скарѓи дає нам образ палкого священника-патріота.

З покоління, що виступило на літературну арену в кінці XVI-го й на початку XVII-го віку, ніхто не мав ні сили поетичного натхнення Кохановського, ні могучого почуття Скарѓи; але воно ще достойно продовжувало традиції „золотого віку“: Станіслав Гроховський (1542—1612), автор цілого ряду польських і латинських панегіриків, релігійних гимнів, сатир і т. і.; Каспер Масковський (1552—1622), що так само писав принародні світські й духовні поезії, котрі однаке відзначаються справжнім почуттям; Шимон Шимонович (1558—1622), родом зі Львова, вчився в Бельгії у Франції; писав багато віршів переважно буколічних; найважніша збірка його поезій „*Sielanki*“, в котрих він має принади сільського життя; езуїт Матвій Сарбевський (пом. 1640), що вчився в Римі; писав по латині ліричні й епічні поезії, котрими здобув собі европейську славу; Шимон Зімбрович (1608—1629), автор збірника любовних поезій „*Roxolanki*“; Шимон Старовольський (1588—1656), що писав багато

по латині про Польщу для чужинців, а по польськи кілька трактатів на політичні й громадські теми („Wotum o naprawie Rzeczypospolitej“, „Poprawa niektórych obyczajów polskich“, „Reformacja obyczajów“). Взагалі, друга половина XVI. й XVII. віка дають надзвичайний розцвіт політичної літератури. З публіцистів того часу треба зазначити київського біскупа Йосифа Верещинського (помер 1599), автора проповідей і політичних брошур: „Droga do obsadzenia pustyń w russkich krainach“, „Excystarz ku podniesieniu wojny świętej przeciwko Turkom“, „Nowy Kijów“ та ін. З істориків того часу найважніші: Йоахім Бельський (син Мартина Бельського, пом. 1599. р.) продовжував працю свого батька „Kronika świata“ — „Kronika polska“, котру довів до 1599. р.; Мартин Кромер (1512—1589), автор латинської праці „De origine et rebus gestis Polonorum“; Матвій Стрийковський (1547 до 80-х років XVI. в.), що написав „Opisanie Sarmacyi europejskiej“, „Kronikę polską, litewską, żmudską i wszystkiej Rusi“ (кінчаючи добою Ст. Баторія) (Królewiec 1582); Стрийковський і Бельський мають велику вагу також і в українській історіографії; Bartołomiej Praporski (1544—1614), що видав геральдичну працю „Herby rycerstwa polskiego“ (Kraków, 1584), котра має певне значення в польській та українській історіографії. Так само мають великий історичний інтерес і наукову вагу дневник московського походу (1609—1612) гетьмана Станіслава Жолкевського і дві латинські праці Райнгольда Гайденштейна (1566—1620) „De bello Moscovitico“ і „Interregni Poloniae libri VIII.“, дуже талановиті; та збірка актів з часу діяльності канцлера Замойського, зібраних його секретарем Стасом

ні словом Гурським під назвою „Acta Tomisiana“.

В XVII. столітті виникає в Польщі постійний театр: з початку при королівському дворі дають вистави чужоземні трупи; але згодом появляються й свої польські, котрі виставляють чужі песи в польському перекладі. Польська релігійна драма розвинулась ще в XVI. віці (відома драма Николая з Вільковецька „Historya o chwalebnem zmartwychwstaniu Pańskiem“); пізніше поширяються шкільні діялоги і сатиричні комедії.

З половини XVII. віку починається все дужчий і дужчий упадок польської літератури: тратиться оригінальна думка, дрібнішають таланти; все збільшується вплив іноземної французької поезії і зникає самостійність думки й почуття; розповсюджується віршоманія, але нема справжніх поетів. Одним словом з політичним упадком і розкладом Річи-Посполитої іде в парі занепад літературної творчості. Освіта під впливом католицької реакції, зупиняється в своєму розвитку і набуває чисто-формальний зміст і схоластичний характер: три академії: у Krakovі, Вільні й Zamostі далеко відстають від рівня європейських вищих шкіл; середня освіта опиняється переважно в руках духовних орденів: єзуїтського й піяристів. Тільки ще в обсягу письменства політичного й історичного трапляються твори видатні й трівкого значення.

Видатніший поет другої половини XVII. віку Андрій Морштін (1613—1693) цілком стоїть під впливом французького псевдо-класицизму; він перекладає Корнейля, Tacca і видає збірку оригінальних поезій „Lutnia“ та поему „Psyche“ (наслідування роману Апулея). Самуїл Твардовський (1660—1666) пише сатири і епічні

поеми, в котрих змальовує ріжні військові та політичні події свого часу, як от „*Wojna domowa z kozaki i Tatary*, потем z Szwedami i Węgry“ (1681), в котрій описує війни часів Хмельницького. Вацлав Потоцький (1623—1696), дуже плодовитий автор, патріот шляхетського стану, пише епічні поеми, елегії, епітафії, релігійні вірші, містерії, новели, лицарські романі, але все те доволі середньої ціни; найінтересніші з його праць: „*Poczet herbów*“ — збірка похвальних віршів на ріжні герби та їх носителів, яка має історично- побутовий інтерес, і епопея „*Wojna Chocimska*“ про бої під Хотином 1621. року (надруковано її аж в XIX. столітті); Веспасіян Коховський (1633—1699) писав ліричні поезії, історичні поеми „*Piesń Wiednia oswobodzonego*“ (з приводу війни 1686. року), панегірики і твори чисто історичні, от як писані по латині „*Annales Poloniae (Klikmaktry)*“, де розказано про події від Володислава IV. до Михайла Вишневецького включно.

З мемуаристів найбільшу мають вагу: Ян Пасек (помер 1701. р.), автор дуже цікавих „*Pamiętników*“; Яків Собеський (батько короля Яна), що написав „*Commentariorum chotinensis belli libri tres*“; Пац, Юрій Осолінський, канцлер Альбрехт Радзівіл (пом. 1656. р.), український шляхтич з Волині Йоахим Єрлич (помер 1673. р.) та ін.

Перекладна польська література другої половини XVII. віку доволі обширна: перекладалися річи класичні („*Визволений Ерусалим*“ Тасса, „*Скажений Роланд*“ Аристо, Корнейль та ін.), лицарські романі, фантастичні й забавні повісті і т. і. До другої половини XVII. віку відноситься і початок

польської журналістики: батьком польської періодичної преси був Ян Горчин, родом з краківської друкарської сім'ї; він видав у 1663. році перше число першої польської газети „Merkuriusz Polski“ і видавав його якийсь час; потім переніс видання з Кракова до Варшави, але йому там не повелося, і він покинув справу. Вже пізніше, в 1729. році, отці-піяристи почали видавати у Варшаві „Kurier Polski“, котрий і почав собою правильну періодичну пресу.

В першій половині XVIII. століття можна зазначити на полі письменства хіба що деякі політичні розправи, як от Станіслава Дунін-Карвицького „De corrigendis Reipublicae defectibus“ (1709) або „Głos wolny wolność ubezpieczającą“ Станіслава Лещинського (1733). Автор численних комедій священ. Францішек Богомолець (1720—1790) почав видавати свої писання вже в другій половині століття. З появ на полі культурному треба зазначити відкриття першої публічної бібліотеки у Варшаві 1748. р., заложеної єпископом Йосифом Залуським (1701—1741), що пожертвував свою величезну збірку коло 300.000 томів і 15.000 рукописів.

З половини століття помічаються деякі ознаки національного відродження під впливом знайомства з новими європейськими ідеями, головно з творами французької визвольної філософії, а пізніше і під враженнями катастрофічних для польської держави подій, котрі зробили сильне враження на поступової частину громадянства і викликали рух за реформами, які могли б оживити й врятувати спорохнілий організм Річи-Посполитої.

Першим проявлом такого відродження треба вважати реформу шкільництва, звязану

4*

51

51

Головним робом з іменем Станіслава Конарського (1700—1773), котрий сам перший заснував р. 1740. у Варшаві нову школу під назвою „*Collegium nobilium*“, де виховання замість прежньої схоластики було оперте на утилітаризмі й стремлінні до реального знання. Конарський працював не тільки як педагог, але й як історик публіцист: за допомогою вченого біскупа Йосифа Залуського, згаданого вже творця першої польської національної бібліотеки, Конарський зібрав і видав у 6 томах збірник законів Польщі під назвою „*Volumina legum*“, а в 1763—1769. роках випустив анонімно 4-х томовий політичний памфлет під назвою „*O skutecznym rad sposobie*“, гостро критикуючи перестарілі державні порядки Річи-Посполитої, а особливо „*liberum veto*“. В міру того як на громадську арену виходило молоде покоління, оживлялися літературні і взагалі культурні інтереси; р. 1769. починає виходити перший літературний журнал в Польщі „*Zabawy przyjemne i pożyteczne*“. В 1773. році справи народної освіти бере в свої руки „*Komisja Edukacyjna*“, заснована сеймом; вона переводить реформу вищої і середньої освіти, видає шкільні книги і заводить школи нищі, т. зв. елементарні. Сам король Станіслав Понятовський був великим прихильником просвіти й літератури; він засновує р. 1766. у Варшаві школу кадетів, а за його прикладом ідуть князь Карл Радзівіл, засновуючи також школу в Несвіжі на Білорусі, і граф М. Потоцький в Немирові на Україні. Королівський двір був свого рода осередком, біля якого купчились письменники і вчені. З історичних праць першої половини XVIII. ст. треба зазначити 4-х томову геральдичну збірку езуїта Каспера Нессецького (пом.

1744. р.) видану в 1728—1748. роках у Львові під назвою „*Kogona Polska*“.

На чолі наукового письменства другої половини XVIII. віку стоять учений із зуїт Адам Нарушевич (1733—1796), котрого король зробив офіційним історіографом. Року 1780. вийшов перший том його великої праці „*Dzieje narodu polskiego*“ і потім до 1786. року вийшло всього 7 томів; це перша наукова історія Польщі з серіозною критикою джерел, з великою ерудицією. окрім праць історичних писав Нарушевич оди, сатири, байки; але все те має штучний мертвий характер, і значення зберігає Нарушевич тільки як історик. Далеко більшу вагу мають поетичні твори списковика Ігнатія Красіцького (1735—1801), котрий здобув собі голосну славу своїми байками й сатирами. „*Vajki*“ вийшли у перше р. 1780., пізніше вийшли „*Vajki nowe*“, перші мають характер більш космополітичний, другі — національний польський. Що до артистичної викінченості вони являються окрасою польської літератури. Сатира Красіцького зверталась проти ріжних вад тогочасного польського громадянства, не жалючи ні мирян, ні духовних („*Myszeida*“ 1775, „*Satyru*“ 1778, „*Monachomachia*“ 1775). Красіцькому належить поема „*Wojna chocińska*“ (1780) в стилі Генріяди Вольтера, романи „*Mikołaja Doświadczyńskiego przyypadki*“ (1776) і „*Pan podstoli*“ (1778), в котрих автор висловлює свої політичні і соціальні ідеї в дусі французької визвольної філософії; крім того писав Красіцький повісті, комедії, перекладав пісні Осіяна, взагалі виявив дуже ріжносторонню літературну діяльність.

Станіслав Трембецький (1725—1812) був типовим представником придвор-

ної поезії з її улесливістю, епікурейським поглядом на життя, щож до політичних поглядів, то він був прихильником Росії, виходячи з певних пансловістичних настроїв. Трембецький писав байки, описові теми, принагідні вірші, політичні брошури. Важниша його річ-поема „Zofijówka“, присвячена відому му парку під Уманню. Нагадує Трембецького, тільки відзначається більшим патріотизмом Францішек Заблоцький (1754—1821), автор веселих комедій, сатир і іділій; його діяльність тісно звязана з першим постійним театром у Варшаві (1765. року). Францішек Карапінський (1741—1825) писав сільські іділії, елеї, вірші на ріжні випадки, багато перекладав прозою й віршем; найважніша його річ—елегія „Powrót z Warszawy na wieś“ (1784); Хома Венгерський (1755—1787) автор сатиристичних і дуже фрівольних віршів; Францішек Княжнін (1750—1807), Білорус родом, автор принагідних і патріотичних віршів, драм і комедій. Він не міг примиритись з упадком Польщі і впав у тихе божевілля, в якому перебував останні свої роки.

Але поруч цих неглибоких письменників, що не зуміли навіть відчути й злагодити тягар історичної трагедії, що відогравалась перед їх очами в житті їх рідного краю, ми бачимо серіозних діячів, що силкуються відродити своє громадянство прищепленням духа національної свідомості, культурною працею, просвітою, критичним відношенням до своїх вад і помилок. До таких належать Гуго Коллонтай і Станіслав Сташіц. Священник Гуго Коллонтай (1750—1812) був одним з горячіших прихильників і діячів реформи на просвітному полі, яка переводилася в 70-х і 80-х роках XVIII. ст. у

Польщі; він переводив реформу Ягайлонської Академії; був членом Чотирьохлітнього сейму, де належав до патріотичної партії, був одним з творців Конституції 3-го Мая, був якийсь час підканцлером коронним, тікав до Дрездена і знов повернувся, по упадку Польщі був арештований австрійським урядом і просидів 7 років у тюрмі; потім йому вдалось переїхати на Волинь, але р. 1807. російський уряд вислав його до Москви: коли заснувалось Варшавське герцогство, він повернувся до рідного краю, де і вмер у матеріальній нужді. Це було життя справжнього борця. З писаннів Коллонтай важніші — політичні трактати „Do Stanisława Małachowskiego, referendarza koronnego o przyszłym sejmie anonyma listów kilka“ (1787) і „Prawo polityczne narodu polskiego czyli układ rządu Rzeczypospolitej“ (1790), „O ustanowieniu i upadku konstytucyi 3 Maja“, 2 томи (1793); крім того цілий ряд менших брошур на політичні теми; по упадку Річі Посполітої написав Коллонтай „Uwagi nad teraźniejszym położeniem tej części ziemi polskiej, którą od pokoju Tyłyckiego zaczęto zwać Księstwem warszawskiem“ (1808), „Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III“, „Pamiętniki historyczne do objaśnienia dziejów mego czasu służące“ та ін.

Станіслав Станіц (1755-1826), пістав за кордоном дуже гарне виховання і освіту, але як міщанин не міг зразу зробити службової карієри і став за вчителя дітей графа Андрія Замойського. Та його наукова публіцистична діяльність видвигнула його, і за часів польського королівства після 1815. р. він був один раз міністром. Важніші його праці: „Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego“ (1785), „Przestrogi dla Polski“ (1790), „O statucie Polski“ (1807), „Ostatnie

moje do współrodaków słowa“ (1814), — в цій останній праці він радив землякам орієнтуватись на Росію і покладатись на добре заміри Олександра І-го.

Взагалі події останніх років існування Річи-Посполитої викликали велику політичну літературу і дуже розвинуту журналістику: перед упадком Польщі в їй виходило коло 80 часописів. З авторів окремих публікацій треба згадати Станіслава Потоцького, що видав 4 політичні брошури, Каетана Квятковського, Адама Ржевуського, Якова Езерського, Северина Ржевуського, революціонера-республіканця Войтіха Турського; крім них виступало багато анонімів, що випускали иноді солідні річи, як от „Myśli polityczne dla Polski“ (1789), невідомого автора, прихильника королівської партії.

Культурний рух, що розпочався в другій половині XVIII. століття, не переривався і після розділу Польщі, головним робом в тих її частинах, що припали були Росії й Прусії; навіть більше: знайшовся цілий ряд патріотів польських, що будучність свого народу бачили в культурно-національнім відродженню і звернули всі сили на роботу на просвітному полі. В 1800. році у Варшаві було заложене „Towarzystwo przyjaciół nauk“, затвержене прусським королем. Першим його головою був учений сзуїт Ян Альберт Транді (1731–1808), історик і археолог, що продовжував працю Нарушевича. Товариство це скупчило біля себе видатніші наукові сили польські (проіснувало воно до 1831. року), такі як Тадеуш Чацький, Станіслав Потоцький, Францішек Дмоховський, Станіслав Станіц, Матвій Матушевич, пізніше Юліан Немцевич, Юрій Бандтке,

Фелікс Бентковський, Казимир Бродзінський, Ян Потоцький та ін. Та найжвавіша культурна робота почалась за панування російського імператора Олександра I-го, коли один з найбільших польських патріотів князь Адам Чарторийський зробився міністром, а пізніше попечителем віленської шкільної округи: він закликав до співробітництва колишніх членів Едукаційної Комісії, а головно Тадеуша Чацького. Їх заходами було реорганізовано віленський університет, котрий зробився одним з кращих університетів Європи, було відкрито вищий ліцей в Кременці на Волині і організовано щілу сіть середніх і нижчих шкіл. Вся ця робота відбувалась на території українських та білоруських земель колишньої Річи-Посполитої і зробила для їх полонізації більше, ніж попередні століття польської державності. Істнування автономного Царства Польського (1815—1831) одкрило ще більші можливості для розвитку польської культури і польського письменства. В 1822. році було відкрито університет у Варшаві.

З письменників цієї доби, яку можна описати як перші два десятиліття XIX. віку, найбільшу популярність у сучасників здобув Юліян Урсин-Немцевич (1757—1841). Вихованець школи кадетів, товариш і співробітник Костюшка, Немцевич був разом з Костюшком взятий в полон під Мажейовіцами, ділив його неволю в Петербурзі, разом з ним виїхав до Америки; р. 1809. він вірнувся в Польщу, зробився тут секретарем Сенату, але по 1831. році мусів емігрувати знову і вмер на чужині. Писати почав ще в кінці 70-х років XVIII. в. і писав політичні памфлети, повісті (в дусі Вальтер-Скотта), комедії, байки; найпопулярнішою його працею, що здобула йому голосну славу серед

земляків були: „*Spiewy historyczne*“ (1816), в котрих він у віршованій формі прославляє славні дії польської минувшини від Пяста до Яна Собеського. Заключас збірку жалібний вірш на смерть князя Йосифа Понятовського. З іменем другого бояка часів Костюшка, драматурга Войтіха Богуславського (1760—1829), тісно звязано утворення дійсно національної польської сцени. Автор дуже популярної за часів повстання Костюшка пісні з народного життя „*Krakowiacy i górale*“, Богуславський, по упадку Річи-Посполитої, покинув свою офіцерську службу, склав драматичну трупу і об'їздив з нею усі землі колишньої Польщі, а в 1811. р. заложив у Варшаві першу драматичну школу. Біскуп Ян Вороніч (1757—1829) також почав свою літературну діяльність ще за часів Річи-Посполитої, пишучи дрібні поезії, оди, поеми; найбільшу wagу мають його історичні поеми „*Lech*“, „*Assartot*“, „*Jagellonida*“ і найкраща з них поема „*Sybilla*“ (1818), в котрій він дає поетичний огляд історії Польщі в її яскравіших моментах і фігурах. Вороніч був переконаним славянофілом і мріяв про культурне об'єднання славянських народів, особливо польського та російського. Алойзій Фелінський (1771—1820), директор кременецького ліцея, уславився своєю в класичному дусі трагедією „*Barbara Radziwiłłówna*“ (1881), він же є автором популярної національної пісні „*Boże, coś Polskę przez tak liczne wieki*“. Кастан Козьмян (1771—1856) писав оди на ріжні видатні події і залишив дві величі поеми: „*Ziemianstwo*“ і „*Stefan Czarniecki*“; це був типовий класик. Козьмян полішив цікаві „*Paniętniki*“ свого часу. З інших класиків назвати треба ще Францішка Венжика, Людвіка Кро-

пінського, Францішка Моравського й Людвіка Осінського.

В той час, як Вороноч і Козьмян писали свої оди й епопеї, уми молодшого покоління захоплювали вже нові ідеї, котрі ніс з собою західно-европейський романтизм. Грунт для цього серед польського громадянства, котре цілком поринало думками в ідеалізоване й вимріяне минуле, був дуже вдачний. Першим ідеологом і практиком романтизма в польській літературі явився Казимир Бродзінський (1791—1835). Родом з під Кракова, Бродзінський провів дуже сумні дитячі роки, рано зіставши сиротою; вчивсь у німецькій школі в Тарнові, звідки виніс добре обзнайомлення з німецькою літературою. Участник Наполеоновської кампанії 1812. року, Бродзінський провадив бурхливе й незабезпечене життя, аж поки не зробився професором новоутвореного варшавського університету. По упадку повстання 1830—1831. років мусів емігрувати за кордон і вмер в Прездені. Літературна діяльність його була ріжнородна й багата. З одного боку він виступав як теоретик своїми розиравами: „O metryczności języka polskiego“, „Uwagi nad duchem poezji polskiej“, „O klasyczności i romantyczności“ (1818), „Listy o poezji polskiej“ (1820), — в котрих висловлював свої ідеї про потребу зближення до народної поезії, про необхідність черпати мотиви й сюжети з власних національних джерел, про важу студій над первісною цивілізацією Славян: з другого боку, в своїх поетичних і прозових утворах дає щіби ілюстрації до своїх теорій. Бродзінський писав елегії, ідлії, оди, байки; найважніша з них ідлія „Wiesław“ писана під певним впливом „Германа й Доротеї“ Гете. Крім оригінальних творів Бродзінський перекладав Шілера, Гете,

Гердера а також пісні ріжніх славянських народів.

Інтерес до пародності й до національного минулого витворив у польській літературі особливе явище: в окремих частинах давньої Річи-Посполитої, що складали окремі національні території, на котрих польська народність являлась пануючою раніше державно, а тепер культурно й соціально — на Литві, Білорусі й Україні оживились серед тамошнього польського (фактично спольщеного) громадянства місцеві традиції, проявиувся інтерес до життя місцевого народу й його поезії; все це повело до утворення в польському письменстві окремої „української школи“, „білоруської“ і „литовської“, котрі збогатили передовсім літературу польську, але мали деяке значіння і для властиво національного відродження — українського й білоруського. Перше, однаке, піж перейти до цих шкіл, треба сказати ще кілька слів про головні придбання першої чверті XIX. століття на полі духового життя польського народу. В обсягу історії й права видвигнувся згаданий уже Тадеуш Чапський (1765—1813), як автор розправ „O litewskich i polskich prawach“ (1800), „O handlu Polski z Portą Ottomańską“, „Obraz panowania Zygmunta Augusta“ та ін.; професор віленського університету Пояхім Лесвель (1786—1861), що відгравав пізніше видатну роль в польській еміграції, написав праці великої наукової ваги: „Wzmianka o najdawniejszych dziejopisach polskich“ (1809), „Uwagi o Mateuszu herbu Cholewa“ (1811), „Badania starożytności we względzie geografii“ (1818), „Dzieje starożytne“ (1818), „Bibliograficznych księg dwoje“ (1820), „Historyczna paralel między Hiszpanią a Polską w XVI, XVII i XVIII wieku“ (1821), „Dzieje Polski“ (1829) і „Uwagi

“nad dziejami Polski” (1844); Фелікс Бентковський, професор варшавського університета, позначився працею „Historya literatury polskiej, wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych“ (1814); директор варшавського ліцея Самуїл Ліндє (1771—1847) видав у 6 томах свій знаменитий „Słownik języka polskiego“ (Warszawa, 1807—1814); Адам Чарноцький, відомий більше під псевдонімом Зоряна Доленгі - Ходаковського (1784—1825), подложив основу славянської археології порівняючої етнографії; професор Вацлав - Олександр Мацейовський (1793—1881) видав історію славянських законодавств (I-ше вид. в 4-х томах в 1832—1835. роках); йому ж належать: загальний образ польської історії „Polska aż do pierwszej połowy XVII wieku“ (4 т., Warszawa, 1842) і нарис історії літератури „Piśmiennictwo polskie od najdawniejszych czasów aż do r. 1830“ (3 т., Warszawa, 1851—1852). Окрасою польської науки були брати Снядецькі, з котрих Ян Снядецький (1756—1830) був знаменитий математик астроном, а також лінгвіст і великий прихильник класицизму в літературі; другий, Андрій Снядецький (1768—1838) був одним з творців сучасної фізіології як науки.

На чолі української школи стоїть Антон Мальчевський (1793—1826) з своєю поемою „Magya“ (1825), написаною під впливом Байрона. Спеціально українського місцевого колориту крім назв в цій поемі нічого нема; це типовий витвір сентиментального романтизму, модного тоді по всіх літературах, але вона посідає таке богаство мови, стилю, поетичних зворотів, що скоро була призначена класичним твором нової польської літератури. Щісно український народний колорит, образи української природи, мотиви народньої вкра-

їнської поезії, теми українського минулого впровадив до польського письменства Богда́н Зале́ський (1802—1886), друг Міцкевича і емігрант після 1831. р. до кінця віку. Розуміється, що його „українство“ було чисто формальним; Україну Залеський уявляє собі ідеально, а її історичну долю з козаччиною розумів з патріотично-польського штандпункту, але його земляки, сучасники й потомні, одноголосно визнали його за „українського поета“, „*ślowika ukraińskiego*“. Залеський писав здебільшого ліричні поезії, дуже часто наслідуючи народні українські пісні, називаючи їх сам „думками“, „шумками“, „веснянками“, балади і цілі поеми. Його ліричні поезії уперше за життя поета видано збірним виданням у 1892. році в двох томах. В своїх „думках“ Залеський ідеалізує козаччину XVI. й початку XVII. віку, коли ще не розгорілась так завзято польсько-українська боротьба („Dumka hetmana Kosińskiego“, „Czajki“, „Wyprawa Chocimska“, „Z mogiły-Sawor“, „Dumka Mazepy“, „Downarowski w jasyrze“ та ін.). З більших творів Залеського важні: „Rusałki“ (1829), романтична поема про кохання козака до русалки, і „Duch od stepu“ (1841), філософська поема на тему історичної долі Польщі. Северин Гощинський (1803—1876) вчився в базиліянській школі в Умані разом з Б. Залеським і М. Грабовським; брав участь в повстанні 1830—1831. років, емігрував за кордон, бідував там тяжко; під кінець віку повернувся до Галичини і вмер у Львові; замолоду горячий демократ і радикал в своїх поглядах, в другій половині життя під впливом ідей Товянського, зробився релігійним містиком. Гощинський виробив свої літературні погляди цілком під впливом Байрона, Шатобріяна та ін. великих романтиків і зробився сам типовим „байро-

ністом", кохаючись в понурих образах могучих постатей герой-злочинців, мрачних картинах. Його найбільший твір „*Zamek Kaniowski*“ (1828) з часів гайдамаччини; з інших важні: „*Sobótka*“ (1834), історична поема з життя карпатських гуралів; „*Król zamczyska*“ (1842), алєторична повість; крім того Гошинський написав чимало патріотичних поезій на теми з революції 1830—1831. років. З інших письменників української школи треба назвати таких: літературного критика й повістяра в дусі Вальтера-Скотта Михайла Грабовського (1805—1863), приятеля П. Куліша і співробітника його „Записок о Южной Руси“ — йому належать повісті: „*Koliszczyzna i stepy*“ (1838), „*Stanica Hulajpolska*“ (1840), „*Pan starosta Kaniowski*“ (1856), „*Opowiadania Kurennego*“ (1860), „*Zamieć w stepach*“ (1862), та інші; Александер Гроza (1807—1875), поет і повістяр, автор поеми „*Starosta kaniowski*“; Томаш Олізаровський (1811—1879), автор історичних повістей („*Zawierucha*“). До певної міри до гурту поетів „української школи“ належав і геніяльний Юлій Словацький. Дехто з письменників „української школи“ перейшов безпосередно до писання Українською мовою, не пориваючи, однаке, звязку з польським літературним життям і національною ідеологією; такі були: Тимко Падура (1801—1872), Каспер Ценцлевич, Антон Шашкевич, Спирідон Осташевський та ін., що своїми писаннями належать уже до обсягу української літератури.

„Білоруська школа“ не мала якогось поважнішого значіння в польській літературі, хоч прислужилася дуже розвитку письменства білоруського (Ян Чечот, В. Душін-Марцінкевич, пізніше В. Сирокомля), за те

єпохальним явищем для польської літератури стали литовські поети з Адамом Міцкевичем на чолі. Вони далеко менше внесли з собою спеціально-місцевого литовського колориту, як поети української школи; хоча родом з Литви й Білорусі, вони станули на загальнопольському становищі, і місцеві традиції послужили для них лише темою для романтичних настроїв. Їх об'єнували скоріше звязки спільногоВиховання у віленському університеті, котрий в першій чверті XIX століття служив головним огнищем польської культури і польської національної думки. Серед талановитих але все ж другорядних поетів-романтиків, що вийшли з віленського університету, таких як Антоній Одинець (1804—1884), журналіст, драматург і перекладчик; Олександр Ходзько (1804—1891), професор славянських літератур в Collège de France в Парижі; Юліян Корсак (1807—1855), перекладчик Гете, Шілера, Шекспіра, Данте, — близький невірущим сяйвом геній Адама Міцкевича, найбільшого поета польського народу, а може й цілої славянщини.

Адам Міцкевич (1798—1855) родився під Новгородком на Білорусі, вчився в віленському університеті, де належав до студентських гуртків „філоматів“ і „філаретів“; в кінці 1823. року його було арештовано і після 6-ти місячної тюрми вислано до Росії; він жив у Петербурзі, Одесі й Москві, оточений повагою земляків і Росіян, як відомий уже поет, приятелював з Пушкіним; весною 1829. року, одержав дозвіл на виїзд за кордон, і з того часу зробився емігрантом; проживав у Німеччині, Італії, Швейцарії й осів на завжди у Франції, де здобув катедру славянських літератур в парижському університеті (1840), але скоро під впливом Товянського

перейнявся крайнім містицизмом, мусів покинути виклади і жив у матеріальних злиднях. Року 1855. виїхав до Туреччини, щоб взяти участь у війні з Росією в рядах утвореного за його ініціативою польсько-українського легіону і тут скоро помер від холери. Творчість Міцкевича можна поділити на два періоди: до повстання 1830. року, коли він виступає просто як геніяльний романтик, і після 1830. року, коли він робиться польським Еремією, національним пророком, співцем героїчних змаганнів свого народу за волю. Історичне минуле Литви дало йому в першім періоді творчості теми й сюжети для історичних поем, а народня поезія білоруська — для його романтичних балад і пісень. В 1822. році з'явився у Вільні перший томик його поезій, де містилися балади („*Świtez*“, „*Świtezianka*“, „*Rybka*“, „*Romantyczność*“, „*Powrót tata*“ та ін.*). І ліричні поезії. Року 1823. вийшов 2-й томик поезій, який містив у себе історичну поему „*Grażyna*“ (героєм її Гражина, жінка литовського князя в Новгородку Літавора з часів XIV. в.) і II-гу та IV-ту частини поеми „*Dziady*“, — твору, над яким поет працював десятки років який зістався нескінченим; первісно мав він намір з малювати трагедію душі героя, що під впливом віри зрикається мрій про особисте щастя і присвячує себе рідному браю; поема мала багато суб'єктивного елементу з особистих переживань поета, налаштовуючи де в чому мотиви з „*Вертера*“ або

*). На нашу мову найкраще переклав їх П. Куліш у своїх „Досвітках“. Взагалі Міцкевича перекладали на українську мову уже з початку 30-х років (переклад „Фариса“ Л. Боровиковського). Найбільше переклав Іван Франко (див. його видання: „А. Міцкевич. „Wielka opowieść“ та ін.“, Львів, 1914, де подано переклад „*Ustępów*“ з „*Dzidów*“ та кілька балад і ліричних поезій.)

„Фауста“; пізніше поет скріпив у їй громадський елемент, написавши III-тю частину „Dziadów“, де переніс дію на тло польсько-російських відносин перед революцією 1830. року і додавши до неї епічний „Ustęp“. Назва „Dziady“ повстала від білоруського народнього звичаю поминати „дідів“ на цвінтарі, змальованого поетом у II-ій частині поеми. Поетичним здобутком подорожи поета по Криму (в р. 1825.) явились його „Krymskie Sonety“. В 1828. р. вийшла чудова поема „Konrad Wallenrod“, яка малює постать літовського героя Альфа, що йде в німецькі лицарі, щоб зрадивши їм помститись за рідний край. Не вважаючи на свою спірну мораль, поема ця належить до найкращих зразків романтичної поезії у всесвітньому письменстві.*)

Виїзд за кордон і скоро потому події 1830--1831.років становлять грань в творчості Міцкевича. Еміграція по упадку повстання витворила за кордоном цілу літературу, котра яєніє такими іменнями, як Міцкевич, Словакський і Красінський. Ця література являється не тільки виявом вишнини, якої досяг польський геній в обсягу поезії: вона служила свого роду національним євангелієм, на котрому виховувались цілі покоління в дусі гарячого патріотизму, перейнятого релігійним сітузіямом і романтичною мрійністю, аж поки справа не дійшла до нової революції і нових жертв 1863. року. Тільки потому настає отверзіння з романтичних ідеалів і поворот до прозаїчності, що позначилось в літературі запануванням реального напрямку, а взагалі в обсягу культурного життя укріпленням т. зв. позітивізму. Однаке

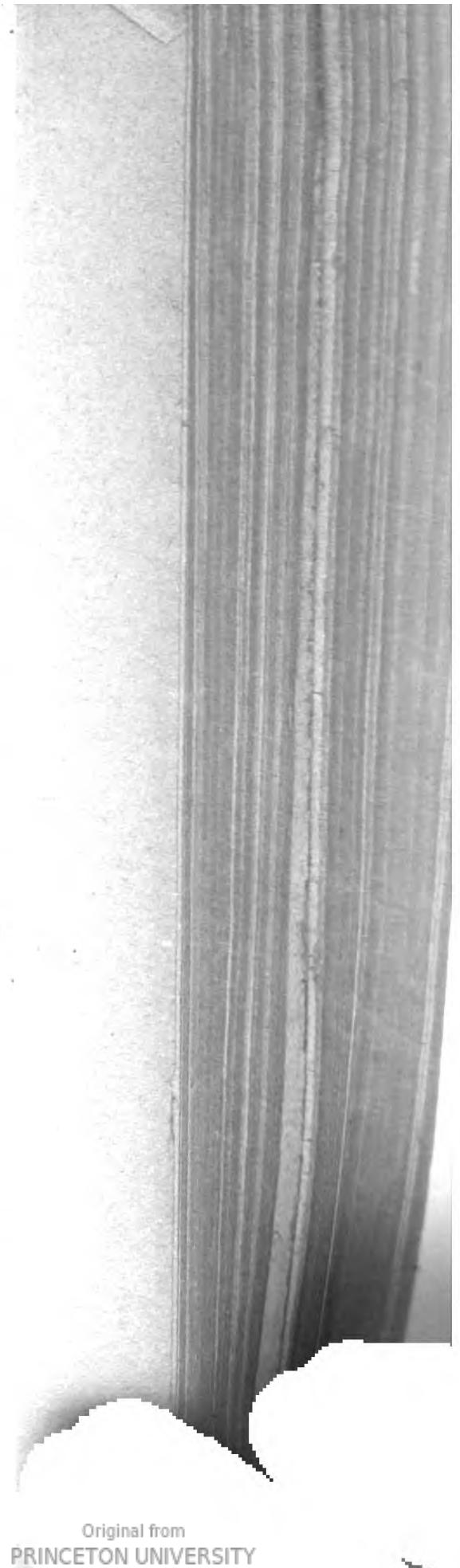
*) Частиною переклада лі на нашу мову Лесья Українка.

ї тоді плеяда великих романтиків не stratiла своєї принади і влади коли вже не над розумом, то все ж над почуттям своїх земляків.

На еміграції Міцкевич написав перш за все ряд прекрасних поезій, що мали відношення до подій в рідному краю („Do matki Polki“, „Nocleg“, „Smierć połkownika“, „Pieśń żołnierza“, „Reduta Ordona“), далі III. частину „Dziadów“, що вийшла в Парижі 1832. року. Того ж року вийшли і „Księgi narodu polskiego“ — філософія історії польського народу, перейнята релігійним почуттям і думкою про месіяністичне призначення Польщі і скupити гріхи людськості своїми стражданнями.*). В 1836. році вийшла поетма „Pan Tadeusz“, величава епопея шляхетської Польщі, оповіданої всіми чарами, якими тільки був сповитий в думці поета далекий рідний край. Це був останній великий твір Міцкевича. Скоро потім (в 1841. році) з'явився на парижському обрію Товянський, екзальтований містик, і здобув над змученовою душою поета таку властивість, що той сам поринув в нетри містичної думки — і був втрачений для практичного життя та для поетичної творчості. Помер Міцкевич в 1855. р. в Царському Селі, занятий організацією польсько-українських легіонів для боротьби з Росією в тодішню кримську війну.

На еміграції розвинувся талан і другого поета з геніальніої романтичної трійці — Юлія Словацького (1809—1849). Син професора Кременецького Ліцея, Словацький родився в Кременці, вчився з початку там же, а потім у віленському університеті. Під час повстання вийшов 1831. року за кордон і вже більш не вернувся до рідного краю.

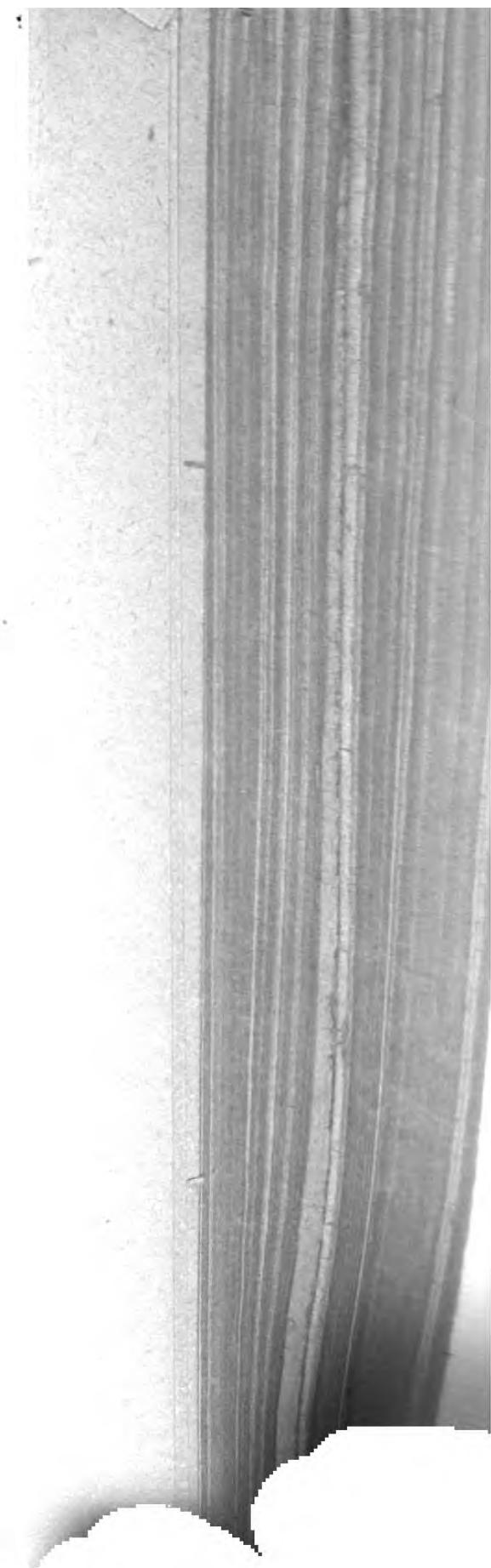
*) Ді Міцкевичеві „Księgi“ натхнули трохи згодом М. Костомарова написати „Книгу битія українського народу“.

З початку Словацький писав історичні повісті, з котрих тільки одна — „Hugo“ була надрукована р. 1830. З вибухом повстання написав ряд патріотичних віршів і з того часу присвятив себе виключно поезії. В 1832. році вийшли вже два томики його поезій, а в 1833-му і третій. З творів, уміщених у них, важніші драми: „Mindowes“, „Jan Bielecki“ і „Marya Stuart“. В 1834. р. вийшла трагедія „Kordyan“; за нею пішли: поема „Anhelli“ (1838), „Ojciec zadżumionych“ і „W Szwajcaryi“ (1839), „Balladyna“ (1839), „Lilla Weneda“ і „Mazepa“ (1840); нарешті велика поема „Benniowski“ (1841). Останній великий твір Словацького, над котрим поет працював до останку днів, поема „Król Duch“ зосталась недокінченою. В своїх творах Словацький, як і Міцкевич, порушує історично-філософічні проблеми, що стосувались долі його рідного народу і в ріжніх поетичних образах або алгоріях змальовує тулу долю. Глибока ширість почуття, інженість образів жіночих, м'ягка мрійність, часами гострий сарказм, надзвичайне багатство фантазії — ось головні прикмети поезії Словацького. Її форма, як і у Міцкевича досягає вищого ступеня досконалості.

Граф Зигмунд Красінський (1812—1859), родовитий аристократ, людина високої освіти і культури, являється одним з найглибших поетів мислителів не тільки в польській, але взагалі в світовій літературі. До 1829. року він жив у Варшаві, потім виїхав за кордон і більшу частину свого віку прожив на чужині, хоч не був емігрантом, заховавши формальну лояльність що до російського уряду. Писання його перед 1835 роком, коли з'явилась його перша велика річ „Nie-Boska Komedya“, не мали великої важливості і навіть не свідчили про його геніяльний

хист. Приглядаючись здалека до подій 1830. року в Європі і в Польщі, Красінський усе більше віддавався думкам про будучість європейського світа, про роль демократії й соціалістичної науки, в котрій Красінський добачав зародок великих катаклізмів, проливу моря крові й загибелі цивілізації. Між 1832—1836. роками Красінський пише два свої найважніші твори драматичні поеми „*Nie-Boska Komedyu*“ і „*Irydion*“. Основою обох творів є віра поета в конечний тріумф християнської ідеї і осторога перед упослідженням цієї ідеї чи то в імя національної ненависті, чи то ненависті соціальній й космополітичній. Вірячи, що поезія покликана до возвищення й ідейного підготовлення нової історичної доби, він не вважає її заціль в самій собі, для нього, як каже проф. Ст. Тарновський, „поезія єсть тільки засобом: метою служить правда моральна й політична; звідти походить дивний, незвичайний характер його поезії, яка часто символістична й алегорична формою, змістом є напів пророка і віща, напів тенденційна, полемічна, дидактична і має в собі щось від Старого Завіту, а дещо від публіцистики“. „*Nie-Boska Komedyu*“ має змістом боротьбу двох геройів і двох світів: одного, уособленого графом Генріхом, аристократом і поетом, — і другого, уособленого проводиром демократії Панкращем, що посідає тільки розум і не має зовсім почуваннів, що все ницить і, як необмежений диктатор над юрбою, погорджує нею й уважає за бидло. З двох ворожих собі геройів, котрі заступають собою два ворогуючих табори, один руйнує здобутки цивілізації минулого, другий стає в обороні їх; але боротьба для обох трагічна і безилодна, бо в обох бракує сили творчої й оживляючої; обидва гинуть: один з отчаяю, що все знищив,

але не має засобів для створення нового порядку речей; другий — не бажаючи піддатись юрбі і не маючи змоги запевнити здеморалізованим обороноцям перемоги. Зміст „Irydiona“ взято з доби упадку імператорського Риму; тут змальовано постати Грека Іридіона, що палаючи помстою проти Рима за поневолення Слади, шукає засобів зруйнувати Вічне Місто й робиться навіть христіянином, дума серед христіян знайти собі спільниніків; але його замисел не вдається як раз тоді, як здавалось, що він на порозі здійснення: христіяне відмовили йому в допомозі. Основна ідея „Іридіона“ та, що ненависть і помста не можуть відродити й підняти народи з занепаду; діла ненависті руйнують, але не будують; вони отруюють етичне життя одиниць, а для загалу не тільки не дають практичної користі, але просто шкодливі. З пізніших творів Красінського важні: поема „Przedświt“ (1843) і збірка „Psalmy przyszłości“ (1845), але вони занадто вже перейняті духом месіянізму, що так характерний для польської еміграційної літератури і з артистичного погляду стоять нище від двох вищезгаданих нами творів. Формою своїх писаннів Красінський уступає і Міцкевичу, і Словацькому.

З інших поетів польської еміграції або духовно з нею споріднених треба назвати: Кипріяна Норвіда (1821—1883); Степана Гарчинського (1805—1838), автора поеми „Wacława dzieje“ і збірки патріотичних поезій з часів повстання „Wspomnienia z wojny narodowej“; Мавриція Гославського (1802—1834), автора збірки „Poezyi Jana polskiego“ (1833), Домініка Магнушевського (1810—1845). Едмунда Василевського (1814—1846), Костянтина Гашинського (1809—1866), Річарда Бервінського

(1819—1879) і Карла Баліського (1817—1864). Окрім поетів еміграція дала ряд філософів, критиків, істориків і взагаді ріжних діячів на полі письменства і науки. Як філософ найвище стоїть Йосиф Вронський (1778—1853); однака він майже не писав по польськи; його важніша праця „*Prodrome du messianisme*“ (1830); провідником інтерпретатором філософії Гетея в польській письменстві був Йосиф Кремер (1806—1875), учасник повстання; під кінець життя він зробився професором краківського університету; його найвища праця „*Systematyczny wykład filozofii*“ (1849); Кремер писав їй по історії мистецтва й по естетиці. Карл Лібельт (1807—1875), повстанець і революціонер, з початку публіцист, пізніше філософ і естетик, в другій половині життя зробився послом до берлінського сейму від прусської Польщі і брав живу участь в сеймовім житті. Він звісний своїми працями: „*System umnictwa czyli filozofii umysłowej*“ (1849—1850) і „*Umnictwo piękne czyli estetyka*“ (1849—1853). Пропагаторами німецької філософії були, хоча більшого виступали проти неї: Александр Тиминський, Йосиф Гоховський і Броніслав Трендавський. На еміграції дуже розвинулась журналістика, яка мала великий вплив і на самий край; чимало вийшло також споминів і мемуарів. Історію повстання написав М. Мохнацький (1804—1834), один з горячіших його діячів в своїй праці „*Powstanie narodu polskiego w latach 1830 i 1831*“, виданій в Парижі 1834. року. Ще перед повстанням Мохнацький визначився як талановитий критик, що в своїй книзі „*O literaturze polskiej*“ (1830) перший вияснив вагу і значення творів Міцкевича та

інших романтиків того часу. Твори геніальних романтиків взвесли на небувалу перед тим висоту вилів поезії на національне життя. Як справедливо завважив великий датський критик Брандес, „поезія в Польщі мала таку велику й зворущаючу повагу, якої не знаходимо в жадній іншій літературній групі Європи; своїм глибоким пафосом вона може рівнятися до великих трагіків Греції й Англії, а її ентузіазм, такий чистий і піднесений, в малій тільки мірі здібати можна по інших країнах. Ніде також не було видно, щоб поезія, так як тут, захопила собою ціле покоління“. Народня поезія знайшла собі найбільший апoteоз в творах Міцкевича, в його знаменитій апострофі до народної пісні в „Конраді Валенроді“:

O pieśni gminna ! Ty arko przymierza
Między dawnemi i młodszemi laty!
W tobie lud składa broń swego rycerza
Swych myśli przedzę i swych uczuć kwiaty.
Arko ! Tyś żadnym niezłamana ciosem,
Póki cię własny twój lud nie znieważy;
O pieśni gminna, ty stoisz na straży
Narodowego pamiątek kościoła,
Z archanielskimi skrzydłami i głosem --
Ty czasem dzierżysz i broń archanioła...

По упадку повстання 1830. року, коли найкращі інтелектуальні сили нації були одірвані од краю й мусіли опинитись на еміграції, літературне життя в Польщі, особливо в тій частині, що була під Росією, на якийсь час тратить свій прежній розмах. В письменстві переважає побутовий елемент, або історична повість про далеке минуле; на полі поезії довший час не появляється

майже нічого, що моглоб іти в порівнання з підйомом романтичної думки поетів еміграції. Умови для більш-менш вільного культурно-національного розвитку витворились з початку в пруській Польщі, де в 40-х роках розвинувся доволі жвавий науковий і літературний рух, а пізніше в Галичині, котра з половини 60-х років добула всі підстави для автономного життя польської національності. Цілий ряд польських письменників, що піддержували своїми творами літературне життя в краю в 40—70. роках, походить з Галичини й з російської України. Творець польської комедії граф Александр Фредро (1783—1876), родом з Галичини, виховав 'свій літературний смак на французькому письменстві, спеціально на Мольєрі, котрого в значній мірі й наслідував. Його комедії можна назвати в першій лінії комедіями обичаїв, переважно шляхетської верстви; здоровий юмор, розуміння вимог сцени — головні прикмети його веселих, повних життя п'ес. Написав їх Фредро кілька десятків, але після 1835. року перестав публікувати, вражений одзивами критики, котра дорікала йому бездійністю, карикатуризмом і браком поезії. Важніці з його комедій: „*Śluby panieńskie*“, „*Pan Jowalski*“, „*Zemsta*“, „*Dożywocie*“ і „*Pan Benet*“. З Галичини походив і другий видатний польський драматург Йосиф Корженевський (1797—1863), більша частина життя котрого пройшла одночасе на службі в Росії і тільки в 1846. р. він перейшов служити до Варшави. Корженевський писав драми і комедії; драми Корженевського носять ще всі прикмети романтизму, як наприклад кращі з них: „*Mnich*“ (1827), історична драма з середніх віків) і „*Karlaesu górale*“ 1843. р. з життя українських Гу-

щулів*); в комедії він охоче виводить персонажі з низких станів і висміює шляхетську пиху й порожнечу життя. Писав Корженевський і повісті з життя шляхти й інтелігенції. Юліан Семенський (1809—1877), учасник війни 1830. р., осівши у Львові, став одним з рухливіших літераторів галицької Польщі, писав, перекладав, видавав. Переklärav, між іншим, „Краледворський Рукопис“ і народні пісні славянських народів. Галичане: Зигмунт Качковський (1826—1896), Мечислав Романовський (1834—1863) і Ян Захариясович (1825—1905) писали повісті — історичні й соціально-побутові. З Галичини походив і популярний співець шляхетської Польщі „поетичний антикварій“ (по вислову Спасовича), син німецького урядовця Вікентій Поль (1807—1872), що потерпів сам як жертва селянських розрухів у Західній Галичині 1846. року: йому належать: збірка патріотичних пісень „Pieśni Janusza“ (1833); „Obrazy z życia i podróży“ (1847), поема „Pieśń o ziemi naszej“ (1843) і найліпший з його творів — поема з часів упадку Річи-Посполитої „Mohort“ (1855).

До певної міри співцем шляхетської старовини був і граф Генрих Ржеувський (1791—1866), родом з України, що своїм країнім ретроградством і політичним опортунізмом обурив проти себе усе польське громадянство, не вважаючи на ту популярність, що здобув попереду як автор „Ranisław rana Seweryna Soplicy“ (2 тома, 1839) і „Listopada“ (1845), в котрих він єперше в польській літературі вивів в повісті вну-

*). Перел. на українську мову: „Верховинці“, Львів, 1909.

трійнє життя шляхетської Польщі XVIII. століття і тим на довший час положив почин своєрідному культу старої шляхетчини в польському письменстві. Поетизував старовину, спеціяльно польсько-литовську, але без той пересади, що в Ржевуського, Гнатія Ходзько (1794—1861), що родився й виріс у віленській околиці і приймав живу участь у віленській журналістиці 20-х років. Йому належать „Obrazy litewskie“, котрих вийшло 5 томів між 1840—1850. роками і „Podania litewskie“ (4 томи, 1852 до 1860).

Вже в початку 30-х років почали появлятися повісті Іосифа Крашевського (1812—1887), котрий на ціле півстоліття зробився головним представником польської прози. Крашевський належить до найбільш продуктивних письменників цілого світу і може рівнятись що до числа й ріжносторонності своїх творів хіба з Чехом Ярославом Врхліцьким: він написав понад 450 томів. Головний рід його писанів—повість сучасна й історична. Романтик по своїм поглядам і вподобанням, Крашевський любив малювати ідеалістів, борців за свої переконання і протестантів проти всильства громади. Сюжети для своїх повістей і романів брав Крашевський з життя давніх Славян, з польської історії, з сучасного побуту польського громадянства усіх його класах, з життя українського селянства. Крім того писав драми, спомини, філософські й історичні та критичні розправи, дорожні враження, редагував журнал „Athenaeum“ (1840—1852). В своїх писаннях Крашевський визначається як прекрасний стиліст. Трудно зазначити серед надзвичайно великого числа повістей Крашевського більш визначні; популярніші від інших:

„Poeta i świat“ (1839), „Latarnia czarnoksięzka“ (1843), „Ulana“ (1843), „Ostap Bondarcuk“ (1845), „Pod włoskiem niebem“ (1845), „Sfinks“ (1847), „Ostatni z domu Siekierzyńskich“ (1850), „Kordecki“ (1852), „Chata za wsią“ (1853), „Moskal“ (1864), „My i oni“ (1865), „Rzym za Nerona“ (1865), „Żyd“ (1866), „Ramuły“ (1872), „Ressurrectis“ (1875), „Lalki“ (1876), „Na tułactwie“ (1881), „Hrabina Kosel“ (1873), „Brühl“ (1874), „Z siedmioletnej wojny“ (1875), „Kunigas“ (1881), „Stara baśń“ (1876), „Od kolebki do mogiły“ (1883).

З інших письменників, що закінчили свою добу національного романтизму, треба назвати таких: перш за все поета демократа, Білоруса Людвіка Кондратовича (1823—1862), звісного під псевдонімом „Владислав Сирокомля“. Він не одержав закінченої освіти і ціле життя прожив у глухій провінції, проте самоосвітою добув собі солідні відомості, особливо по історії Польщі й про її давнє письменство. Кондратович писав поезії, повісті, перекладав, уложив двохтомові „Dzieje literatury w Polsce od pierwiastków do naszych czasów“ (2 т. Wilno, 1851—54). Зміст для своїх творів черпав Кондратович з життя селянства й убогої „застіянкової“ шляхти, зачіпаючи питання соціальної нерівності й в гуманному освітленні виводячи жертви тої нерівності. Свої поезії Кондратович видавав томиками під пазвою „Gawędy i grymu ulotne“, починаючи з 1853 р., або містячи їх по часописах. З його повістей уважається за найкращу „Urodzony Jan Dęborog“ (1853). Кондратович переклав „Кобзаря“ Шевченка; переклад цей видано вже по його смерті в 1863. році*);

*) Збірник творів Сирокомлі уперше вийшов 1872 р. у Варшаві в 10 томах. На українську мову перекладав С-лю М. Старицький

однолітк Кондратовича, Галичанин К о р -
н и л і й У е й с ь к и й (1823—1897) був
„останім поетом-романтиком“, епігоном слав-
ної плеяди 30—40-х років. Він виховався
під враженням еміграції по упадку повстання,
таємних конспірацій, якими роїлася тоді
Галичина, під впливом літератури, що опоети-
зувала боротьбу за волю. Його перша більша
річ, поема „Maraton“ (1847), написана під
впливом тих сумних відносин, які він знайшов
у Варшаві, побувавши там в 1844. році.
Галицька різня 1846. року спровокаила на
його потрясаюче враження і з його душі
вилився цикл ліричних „Skarg Jeremiego“,
повний одчаю й розчарування. Ця подія
зробила в його душі перелом; розвіялися
прежні найвні надії на „народ“ і зросло
переконання, що треба попереду цей народ
просвітити, освідомити й тоді сподіватись
від нього піддержки в національних домаганнях. Його подорожі на Захід і побут в
осередку еміграції та побачення з Лелевелем,
Міцкевичем, Залеським скріпили Уєйського
в його нових переконаннях. На кінець
40-х років припадає найбільший розвиток
поетичної творчості Уєйського („Kwiaty bez
woni“, 1848; „Zwiędłe liście“, 1849; „Melodye
biblijne“, 1852). З пізніших збірок
Уєйського важні: „Rozbitki“, „Tłomaczenie
Szopena“; невеликі поеми: „Ustęp z powieści
sybirskiej“ (1851), „Konfederat“ (1853) „Błonia
medyckie“ (1857), „Pług i szabla“ (1857). В
своїх ліричних поезіях, особливо в „Melo-
dyach biblijnych“, Уєйський наслідував Бай-
рона.

Теофіль Ленартович (1822—
1893), співець Мазурщини, її людей й природи,
становить уже перехід від романтизму до
реалізму. Він уже не захоплюється гран-
діозними образами, титанічними могучими

постатями; його поетична думка задоволюється скромною сільською природою і життям звичайної людини з її радощами й печалями. В своїй поезії він часто наслідує форму мазурської народної пісні. Проживши більшу половину свого віку в Італії, він думкою линув усе до рідного Мазовща, його минулого й сучасного життя й його природи. Важніші твори Ленартовича: „Lirenka“ (Poznań, 1855); „Zachwycenie“ і „Błogosławiona“ (1855); „Gladytatorowie“ (1857), поема „Bitwa Racławicka“ (1859), „Anioł ziemi“ (1866), „Branka“ (1867).

Велике піднесення національного духа, викликане романтичною поезією, знайшло свій відгомін і в історичній літературі, в розквіті археологічних та історичних студій і в широкому видавництві історичних пам'яток, що переслідувало головну мету: відновити близкучий і прищадний (для потомків) образ історичної Польщі, за реставрацію котрої клали свої голови й несли тяжкі жертви цілі покоління. Після закриття віленського університету і загального по-грому духового польського життя в межах російської імперії, центр історичної праці польської перенісся до Познанщини, а потім до Львова й Кракова з їх університетами й багатими бібліотеками та архівами. Головна робота істориків ішла на збирання, критичний розслід і видання матеріалів та на monoографічне оброблення окремих періодів і моментів історії. В такому дусі й працювала більшість учених першої половини й середини XIX. століття: Теодор Нарбут (1784—1864) працював над історією Литви; він написав „Dzieje starożytne narodu litewskiego“ (Wilno, 9 т., 1835—1841); граф Євстафій Тишкевич (1814—1873), археолог, етнограф і історик міст Білорусі;

Михайло Балінський (1794—1863), історик міста Вільна й Віленської Академії („Dawna Akademia Wileńska“, Wilno, 1862; „Pamiętniki o Janie Śniadeckim“, 2 т., 1865; „Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana“, W., 3 т., 1850); граф Едвард Рачинський (1787—1845), що видав цілий ряд надзвичайно важких памяток і матеріалів („Listy Jana III.“, Warszawa, 1833; „Pamiętniki Paska“, 1836; записки Е. Отвіновського, 1838, її А. Радзівіла, 1839; „Obraz Polaków i Polski w wieku XVIII“, Poznań, 1840; „Kodex dyplomatyczny Polski“, P., 1840; „Kodex dyplomatyczny Litwy“, Wrocław, 1845; „Gabinet medalów polskich“, Poz., 1841—1845, 4 тома); так само багато цінного видав Адам Дзялинський (1797—1861): мемуари Яна Кілінського (1828), Станіслава Ожеховського і „Acta Tomiciana“ (4 т., Poznań, 1852—1860); до оригінальних дослідувачів належать: учень Лелевеля Андрай Морачевський (1804—1855), автор в республіканському дусі написаної праці „Dzieje Rzeczypospolitej polskiej“ (9 т., Poznań, 1849—1855), де історію доведено до 1668. року; Август Бельовський (1806—1876), автор праці: „Wstęp krytyczny do dziejów Polski“ (Lwów, 1850) і видавець прекрасно обробленої збірки „Monumenta Poloniae“ (5 т., Львів, 1864—1888) та багатьох інших памяток; Антоній Гельцель (1808—1870), що видав „Starodawne prawa polskiego pomniki“ (Kraków, 1857—1870, 2 т.), і найвизначніший польський історик половини XIX. століття Карл Шайноха (1818—1868), син чеського орандаря в Галичині. Шайноха молодим хлопцем попав у тюрму за участь в політичних конспіраціях і не зміг скінчiti університета, тяжко бідував

і тільки в 1853. році, діставши посаду в бібліотеці Осолінських, зміг сяк-так упорядкувати своє матеріальне становище. Але скоро почалась хвороба очей і в 1859. році він зовсім осліп. Не вважаючи на тяжкі умови життя Шайноха розвинув дуже широку і цінну наукову діяльність. Важніші його праці: „Bolesław Chrobry“ (1849), „Pierwsze odrodzenie się Polski, 1279—1333“ (Lwów, 1849); „Szkice historyczne“ (Lw., 1854—1869); „Jadwiga i Jagiełło“ (L., 1855—1856, 3 томи) і „Dwa lata dziejów naszych, 1646 і 1648“ (2 т., L., 1865—1869). Поруч своїх наукових прикмет праці Шайноха відзначається надзвичайною художністю викладу, майстерством в малюванню історичних моментів і характеристиці діячів; критики рівняють його з цього погляду до Огюстена Тьєррі і до Маколея. Юліян Бартoshewich (1821—1871) написав велику „Historyę pierwotną Polski“, видану вже по його смерті (Kraków, 1878, 4 т.), „Hist. literatury polskiej“ (W., 1861) та ін.

З поміж істориків письменства і літературних критиків треба назвати такі імена: Михайло Вишневський (1794—1865), що видав „Pomniki historyi literatury polskiej“ (4 тома, 1835) і 7-ми томову працю „Historya literatury polskiej“ (W., 1840—1846) доведену до половини XVII. в.; по його чернеткам видано пізніше тт. VIII—X. (Kr., 1851—1857). Войцех Цибульський, професор берлінського університету, якого „Odczyty o poezji polskiej w pierw. poł. XIX. wieku“ були видані вже по смерті автора (в Дрездені 1870. р.), і згаданий, уже вище Вацлав Мацејовський, як автор праці „Piśmiennictwo polskie od najdawniejszych czasów aż do roku 1830“ (3 т., Warszawa, 1851—1853).

* * *

В половині 50-х років XIX. в. відбулося культурно-національне відродження а через нього — і прилучення до загально-польського умового життя — серед Поляків західних окраїн польської землі, одрізаних історичною долею від головних частин національного тіла; серед Слезаків, що ще в полов. XIV. в. були відірвані від Польщі, та серед Мазурів, мешканців т. зв. княжої Пруссії, що в другій пол. XVII. в. одійшла од Польщі, та Пруссії Західної, що дісталася до королівства Пруського вже по першому розділу Польщі. У Слезаків з австрійського Шлеська, в Тешині, р. 1851. починає виходити місячник „Gwiazdka Cieszyńska“, видавана Павлом Стальмахом. На сторінках цього місячника р. 1851. з'явилася повість „Górka Klemensowa“, написана народнім учителем з пруського Верхнього Шлеська Карлом Мяркою (1824—1882), що скоро став головним національно-культурним діячем у себе в рідному краї і почав сам видавати часопись „Zwiastun górnno-ślązki“. Йому дуже помогав єпископ, Німець по походженню, Бернард Богедайн (1810—1860), що видавав по польськи духовні книжки і навіть часопись „Tydzień“ для горно-шлеських селян.

Серед Мазурів культурно-просвітною діяльністю занявся вперше Криштоф Мронговіс (1764—1855), згадуваний вже вище покровитель Кашубів; він видав р. 1803. „Pieśnioksiąg czyli kancionał Gdańskiego“ (Gdańsk), — збірку церковних пісень, а ще раніше польську граматику на німецькій мові (Königsberg, 1794), потім словники: німецько-польський (1823) і польсько-німецький (1835), видав проповіді і поеми старого польського поета Кльоновича „Flis“ (1892). Другий Німець, пастор Густав Гізевіс (1810—1848) заснував у місті Лику народній

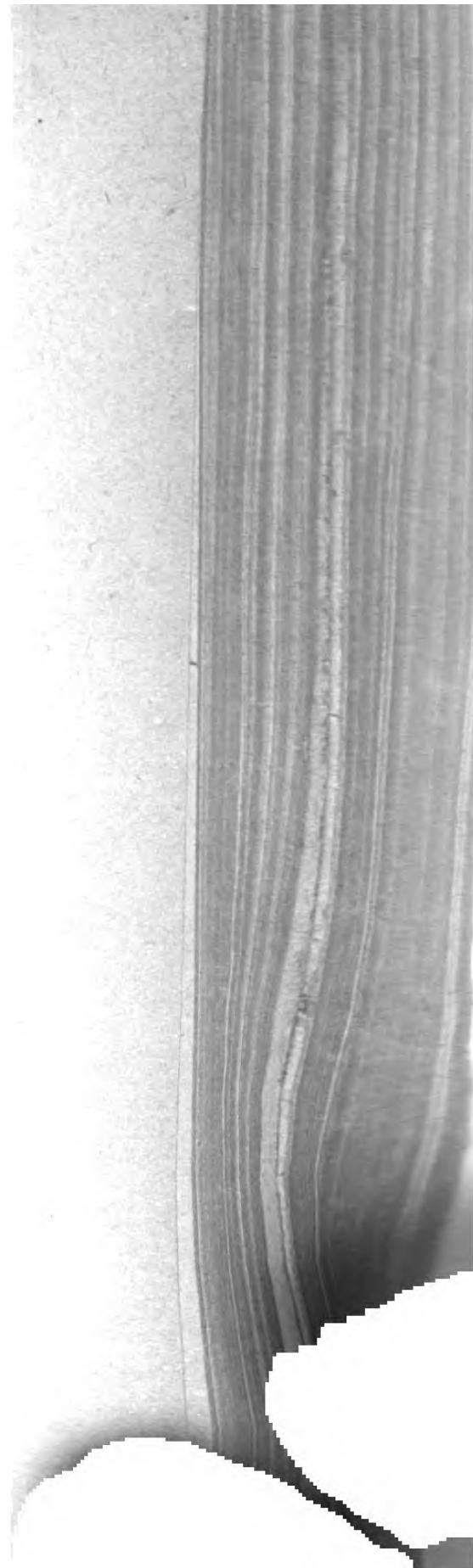
журнал „Przyjaciel ludu lecki“, писав польські вірші і боронив права польської мови перед німецькою адміністрацією. З пізніших культурних діячів серед Мазурів треба назвати етнографа Ігната Лисковського, що видавав в рр. 1850–1863 в Хелмі тижневик „Nadwiślanin“, Йосифа Хоцішевського й Ігната Данєлевського.

* * *

Розгром 1863–1864. років був тим ударом, що примусив польське громадянство задуматись над політикою національного романтизму і поставитись до неї критично. Відносини в Росії, де на Литві, Білорусі й Україні польському елементові оповіщено рішучу війну, а в самому Царстві Польському залишено польській мові лиши обсяг письменства й театру;увільнення селян з кріпацтва, і звязаний з цим переворот в економічно-господарських відносинах; народження фабричного промислу й робочого класу; необхідність для більшості інтелігенції шукати заробітку, пристосовуючись до нових економічних відносин, на полі практичного вжитку — все це повело до повної переоцінки цінностей на всіх полях життя і примусило польське громадянство, зрікнись думки про „високу політику“, дбати про скріплення свого економічного становища в краю, про завоювання громадських позицій і культурну боротьбу, про поширення просвіти в народніх масах і взагалі культурно-національну роботу, яка допомогла польській нації, позбавленій політичних прав, вдержатись і боротись далі за своє національне існування. З другого боку в межах Австрії польська народність 60-х років одержала повну змогу вільного державно-національного життя, і тим самим

відпала рація для політики змов, конспірацій і узброєних виступів. Та й взагалі зріст техніки мілітарної справи по великих державах зробив усюкі повстання в боротьбі з великими регулярними арміями ділом вповні безнадійним. Як в Галичині, так і в прусській Польщі будучість польської справи стала уявлятись залежною цілком від того політичного й матеріального становища нації, яке вона могла завоювати способом мирної парламентської, культурної й економічної боротьби. І тут і там почалася т. зв. органічна праця.

Така зміна зовнішніх умовин життя нації знайшла свій яскравий відгомін і в її духовному житті. Поезія тратить своє провідне місце в літературі і уступає його прозі; замість епічної поеми виступає соціально-психологічний роман; найбільші таланти в польській літературі другої половини XIX. століття — якраз прозаїки, романісти й новелісти. Зворот до реалізму й практичних шлей життя відчувся насамперед в російській Польщі, в т. зв. позітивізмі молодшого покоління, котре будувало свій світогляд на матеріялістичній філософії Бюхнера й Молешта, на новій історіософії Бокля, на теоріях Чарвіна, на філософії Августа Конта і творах Джона Стюарта Міля, Тена й інших представників тодішньої європейської думки. Представником т. зв. варшавської школи позітивістів явився Олександр Свентоховський, що виступив з своїми статтями в журналі „Przegląd Tygodniowy“ а потім протягом чверть століття редактував журнал „Prawda“. В тім же напрямку працював і другий визначний публіцист Юліян Охорович. Органом нового напрямку явився варшавський місячник „Athenaeum“. Деякі групи польського громадянства

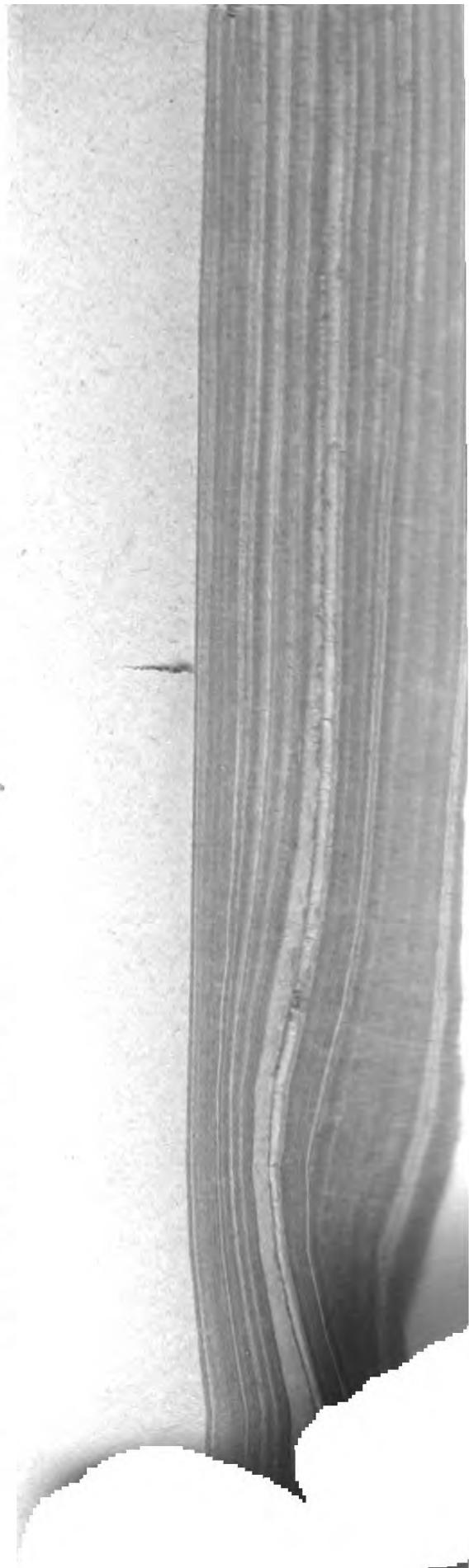

заговорили про потребу забути „політику серця“, іти на компроміс з офіційними сферами, на „угоду“ з урядом. Органами цієї „угодовської“ думки явились в Росії петербургський „Край“, видаваний Еразмом Нільцом і Володимиром Спасовичем, і варшавське „Słowo“, а в Австрії — краківський „Czas“. На більш традиційно-національному ґрунті залишився другий після „Ateneum-a“ поважний місячник „Biblioteka Warszawska“.

В особі Адама Асника (1838—1897) переходова доба від романтизма до нових ідеалів, ще не зовсім ясно сформульованих, знайшла свого поета. Асник сам почав писати ще в дусі романтичної школи (*Poezye*, 1869), але в половині 70-х років він уже стає на бік нових ідей і поняттів, боротьбу за істнування вважає за „вираз творчої Божої думки“ і хоче переконати всіх, що старі форми мусять підлягати перетворенню і людина, як дрібний атом, мусить піддатися тій творчій думці, що панує над світом. Але він сам проти крайностей в нових поняттях і проти остаточних з них висновків. Він вважає, що з упадком романтизму для поезії одкриються багаті джерела в нових ідеях, як тільки вони здобудуть собі загальне признання. Франко називає Асника „типовоим і високо талановитим репрезентантом польської ліберальної і поступової буржуазії, в тій добі її розвою, коли вона була ще ліберальною й поступовою“^{*)}). Окрім поезії Асник писав також драми й комедії, але вони мають другорядне значення в його творчості. Поетом нового часу і нових відносин являється Марія Конопницька (1846—1910), котра віддає своє серце усім покривдженям і

^{*)} Сучасні польські поети. „Літ. Наук. Вістник“, 1899, кн. 3, ст. 181-ша.

попіженим, бідним і безпритульним, стає співцем недолі й нужди працюючого люду. Село і його доля займають осередкове місце в її творчості; форму для своїх поезій вона часто позичає у сільської пісні. Її ліричні поезії виходили томиками з 1881. по 1905. рік, усього вісім томиків. Крім того в роках 1892—1909 вийшла грандізна епопея еміграційного селянського руху до Бразилії, з усіми його пригодами, жертвами й розчаруваннями, під назвою „Pan Balzer“, которую дехто пробував рівняти з „Panem Tadeuszem“ Міцкевича. З інших поетів нової доби назвати слід таких: Феліціян Фаленський (1826—1910), автор збірок: „Kwiaty i kolce“ (1856), „Z ponad mogił“ (1870), „Odgłosy z gór“ (1871) і кількох поэм, драм і повістей; Леонард Совінський (1831—1887), котрий являється до певної міри епігоном української школи; йому належать збірки: „Poezye“ (2 т., 1875), „O zmroku“ (1885) і найліпший його твір, драматична поема „Na Ukrainie“ (1873); Совінський переклав „Гайдамаків“ Шевченка і видав з дуже гарною студією про нашого поета (1861) і 5-ти томовий „Rys dziejów literatury polskiej“ (Wilno, 1874—1878). До української групи поетів можна зарахувати ще Станіслава Грудзінського (1851—1884), автора збірок „Marzeńia i piosnki“ (1872) та „Urwane akordy“ (1874), поеми „Idealista“ (1872) і презової збірки „Powieści ukraińskie“, і Володимира Висоцького (1846—1894), автора дуже гарної поеми „Oksana“. Нарешті до числа поетів з покоління, що виступили на літературному полі в добу позітивізма, належать: Віктор Гомуліцький (1851—1910), поет дуже гарної форми, хоч доволі холодного почуття: „Poezye“ (1872 і 1887), „Pieśni miłościwe“ (1906).

Проза доби реалізму представлена в польській літературі цілим рядом визначних імен: Зигмунт Мілковський (Теодор Єж, 1824—1914), подолянин родом, що провів дуже бурхливу молодість, брав участь в угорському повстанию 1849. року, в польському 1863. року, з'їздив Туреччину й Балкани і дуже цікаво описував в своїх споминках: „Wyjątki z pamiętników włóczęgi“ (1856) і „Listy z Konstantynopola“ (1857); писав повісті, з котрих найцікавіші ті, що малюють боротьбу славянських народів проти турецького й мадярського панування: „Szandor Kowacz“, 1861; „Herzog Słowiański“, 1876, 4 томи, „Narzeczona Harambaszy“, 1882; „Wzajaniu“, 1890*). Еліза Ожешко (1892—1910) провела більшу частину свого життя в Гродненщині; писати почала з 1866. року. В своїх численних повістях Ожешко малює соціально-побутові й культурні відносини польського громадянства, переважно в його шляхетській верстві „Rodzina Brochwicków“, „Nad Niemnem“, „Australczyk“, „Dwa bieguny“, виступає проти ненормального стану жіночої освіти й виховання („Ostatnia miłość“, „Marta i Marya“, „Pamiętnik Wacławy“), передсудів і пихи аристократії („Pierwotni“), матеріалізму і карієризму молодого покоління: „Argonauty“ (1900); змальовує темноту і культурну безпорадість села („Obrazek z lat głodowych“, „Cham“**), „Niziny“***); між іншим Ожешко дала кілька повістей з юдівського життя, змалювавши боротьбу течій серед юдівства, старої, правовірної, нової, поступової („Meir Jezofowicz“, „Eli

*) Переложено на українську мову.

**) Було двічі переложено на укр. мову: Львів, 1895. р. і Київ, 1909.

***) Переложено на укр. мову М. Левіцьким: „У досвіта“, Київ, 1907.

Makower“ та ін.). Одним з останніх її творів була збірка дуже гарних новел про часи повстання 1863. року: „Gloria victis“ (1906)*). Олександр Глощацький (Болеслав Прус, 1847—1914) в перших роках своєї діяльності визначився хистом підглянути й змалювати смішні, карикатурні боки життя („Listy ze starego obozu“ (1872); „W kłopotach babuni“ (1874), „Wieś i miasto“ (1877)). Пізніше виступив Прус з збіркою новел психологічного характеру (1881) і відразу звернув на себе увагу, як видатний майстер художник. Прус присвятив себе малюванню сільського, мужицького життя, і на цьому полі зробився першим в польській літературі справжнім народцем письменником, хоч він не замикався в одній сфері і часто порушував теми з життя й інших класів громадянства. Важніші твори Пруса: „Placówka“ (1886), „Powracająca fala“ (1880), „Omyłka“ (1888), „Lalka“ (1890), „Emanypantki“ (1894), гарна історична повість „Фараон“ (1896).

Найбільшого розголосу здобуло як в сучасній польській, так і у всесвітній літературі імя Генриха Сенкевича (1846—1916); ні один польський письменник за виємком Міцкевича, не тішився за життя такою популярністю, пошаною й авторитетом як Сенкевич. Під час святкування його ювілею було зібрано значну суму грошей і куплено йому як національний дар дуже гарний мастиок. Разом із тим це одинокий польський письменник, чиє ім'я стало звісним усьому цивілізованому світу в самих широких його верствах; це завдяки майже виключно одному роману з часів Нерона: „Quo vadis“

*) Деякі з них перекладено на українську мову С. Тобілевич („Gloria victis“, Київ, 1918).

(1899), котрий переложено на багато мов і приладжено до оперної і драматичної сцени. Історична трилогія з часів Хмельницчини й Руїни: „*Ogniem i mieczem*“ (1884), „*Potop*“ і „*Pan Wołodyjowski*“ при всій її зовнішній ефектовності її дієвому інтересі грішить грубою тенденційністю в змалюванні польсько-українських відносин і таких історичних фігур, як Богдан Хмельницький, Богун та інші наші діячі.*). Великий роман з часів боротьби між Поляками й тевтонським орденом „*Krzyżacy*“ (1898) і другий з часів Яна Собеського „*Na polu chwały*“ в цілому дуже розтягнуті, нудні і позбавлені живої дії. В своїх новелах „*Szkice węglem*“, „*Hania*“, „*Stary sługa*“, „*Janko Muzykant*“, „*Latarnik*“ та ін., писаних з життя низких верств громадянства, Сенкевич показав себе не тільки тонким художником-психологом, але й зогрів свої оповідання теплим гуманним почуттям. У великих соціально- побутових романах „*Bez dogmatu*“ і „*Rodzina Połanieckich*“ Сенкевич зумів схопити і талановито змалювати нові типи серед польського громадянства, які виробилися серед нових умовин життя й громадської ідеології, далекої від колишнього ідеалізму, романтизму, релігійності, черствої, перейнятої матеріальним практицизмом. Ці романі заслужили Сенкевичу імя найбільшого сучасного письменника. Менші повісті й новели Сенкевича („*Ta trzecia*“, „*Komedya omyłek*“, „*Lux in tenebris*“, „*Pójdźmy za nim*“**), „*Sielanka*“) написані з великим хи-

*) Ці романі викликали близьку оцінку проф. В. Антоновича в „Київ. Старіні“ 1887. р., видану окремо під назвою „Польсько-українські відносини XVII. в у сучасній призмі“, Льв., 1905 і „Хмельницчина в повісті у Г. Сенкевича“. Віденъ, 1915.

**) На українську мову переложено „Янко Музика“, к. 1901, і „Ходімо за ним“. СПБ., 1905.

стом, але в творчості письменника займають другорядне місце.

Щоб закінчити огляд польської прози другої половини XIX. століття, треба назвати ще такі імена: Владислав Лозинський, Петро Биковський, Валеріян Шибровський, Адам Креховецький писали історичні повісті; серед історичних повістярів окремо стоїть — посередині між белетристикою й науковою — подолянин Йосиф Ролле (1830—1894), котрий свої надзвичайно художні оповідання з польсько-української старовини засновував на самостійних наукових студіях архівного матеріалу (писав звичайно під псевдонімом „Dr. Antoni I.“). Антоній Петкевич (Адам Плуг), Альберт Вільчинський, Володислав Сабовський, Ян Лям, Михайло Балуцький, Марія Родзевічова, Климентій Юноша, Віктор Гомуліцький, Ігнатій Мацейовський (Север)*, Феліціян Фаленський, Адам Шиманський — писали повісті й новели соціально-побутові.

Драматична література не витворила нічого, щоб дорівнювало кращим творам белетристики, але все ж дала кілька помітних імен. Комедії писали: Йосиф Нажимський (1839—1872), Евард Любовський (род. 1838), Михайло Балуцький (1837—1901), згаданий вже вище як повістяр; Володислав Янич (1823—1883); Ян Фредро (1829—1891); як автори драм визначились згадувані вже Феліціян

*) Його повість „Задля святої землі“ видано в українськім перекладі (Львів, 1891).

Фаленський (1826—1910) і Олександр Свентоховський (псевдонім — Владислав Оконський, род. 1850).

* * *

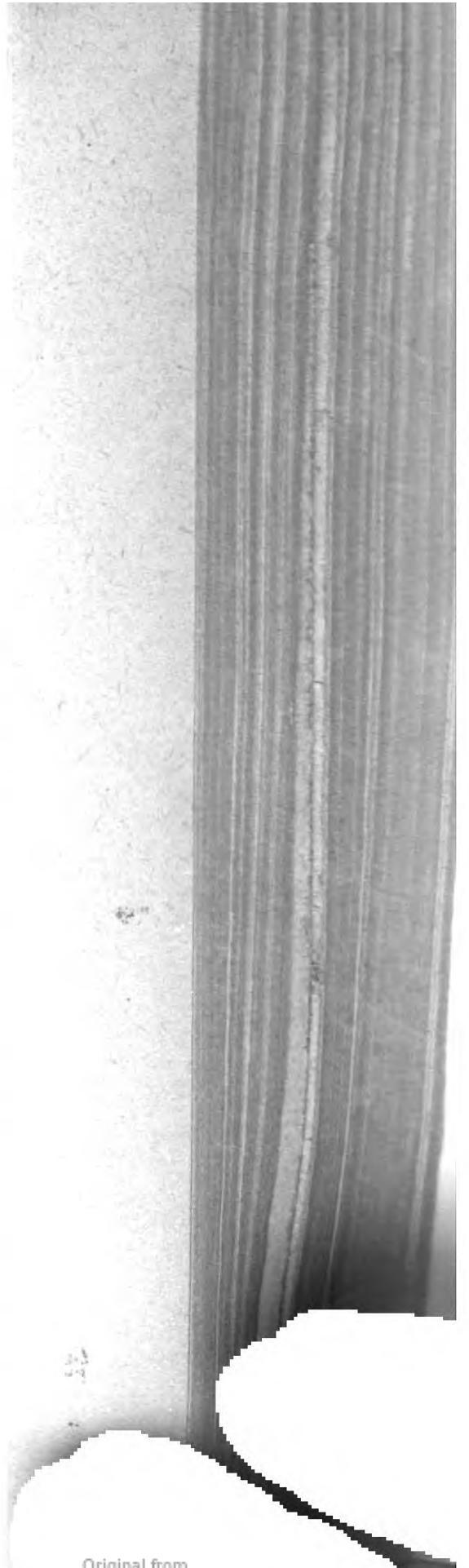
Дуже значного розвитку досягла в другій половині XIX. століття історіографія. Заходами наукових інституцій і окремих осіб було опубліковано величезну масу джерельного матеріалу, що дало змогу розробити дуже добре окремі періоди історії і дати спроби наукового синтезу польської минувшини в її цілості. В польській історичній науці другої половини століття рішучо було відкинуто давній ідеалізм, котрий, за приводом Лелевеля прищепив був погляди на минуле Польщі, як на втілення певних соціально-політичних і культурно-національних ідей, і натомість установлено було суверій критицизм в оцінці історичного життя і змагання до наукового об'єктивізму. З істориків 60—80-х років перше місце заняли Галичане Йосиф Шуйський (1835—1883) і священик Валеріян Калінка (1826—1886). Шуйському належать: „Dzieje Polski podług ostatnich badań spisane“ (Lwów, 1862—1866, 4 тома), „Odrodzenie i reformacja w Polsce“ (Kr., 1881), „Opowiadania i rozstrząsania historyczne“ (Kr., 1876—1882, 2 т.). Шуйський писав також драми, статті по історії письменства й публіцистику. Калінка, публіцист і практичний політик, пропагатор ідеї латинізування українських уніятів у Галичині, здобув собі визначне місце в польській історіографії своїми працями: „Ostatnie lata rządowania Stanisława Augusta“ (Pozn., 1868, 2 т.) „Sejm Czteroletni“ (Kraków, 1880—1888, 2 т.). З інших польських істориків, діяльність котрих припадає на другу половину

XIX. стол., а почасти й на перші десятиліття XX-го, назвати треба таких: професор львівського університету К сав е р і Й Л і с к е (1838—1891), важніші розвідки котрого зібрані в виданні „*Studya z dziejów XVI. wieku*“ (Poznań, 1867); М и х а й л о Б о б ж и н - с к и й (род. 1849), професор краківського університету і якийсь час намістник Галичини, придбав собі ім'я своєю синтетичною працею „*Dzieje Polski w zarysie*“ (2 т., Warszawa, 1879); професор львівського університету Т а д е у ш В о й ц є х о в с ь к и й , автор праці „*Chroba - cza, rozbior starożytności słowiańskich*“ (Kr., 1873); С т а н і с л а в С м о л ь к а (род. 1854), професор краківського університету, що працював над найдавнішим періодом польської історії („*Uwagi nad pierwotnym ustrojem Polski*“ 1881; „*Mieszko Stary i jego wiek*“, 1870; „*Henryk Brodaty*“, 1872, та ін); А д о л ь ф П а в і н с ь к и й (1840—1896), професор варшавського університету, археолог, видавець архівного матеріалу, автор праці „*Sejmiki Ziemskie*“ (1888); К а з і м і р Я р о х о в - с ь к и й (1829—1888) з пруської Польщі, автор праць „*Dzieje panowania Augusta II.*“ (Poznań, 1856 - 1874), „*Opowiadania i studye historyczne*“ (4 томи, 1860—1884), „*Z czasów saskich*“ (1886) і „*Rozprawy historyczno-kry - tyczne*“ (1889); Ф р а н ъц Н е к о с і н с ь к и й (1844—1906), автор розправи „*Rycerstwo polskie wieków średnich*“ (1895 - 1896), „*O pow - staniu społeczeństwa polskiego*“ (1881), „*Lu - dność wieśnicza w dobie piastowskiej*“ (1896); Т а д е у ш К о р з о н (1842—1918), що написав „*Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta*“ (1882—1886, 4 томи), найліпшу досі монографію про Костюшка та про особисте життя Яна Собеського; спеціально історії України присвятив себе О л е к с а н - дер Я б л о н о в с ь к и й (1829—1911), що

разом з А. Павінським видав 16 томів матеріалів під назвою „*Źródła dziejowe*“ (Warszawa, 1876—1889) і написав цілий ряд монографій, розправ і статтів по історії Запорожжя й ліво- та правобережної України XVI—XVII. віків, зібраних в 5-ти томовому виданні „*Pisma*“ (War., 1910), а також окремі праці: „*Historya Rusi Południowej*“ (1912) і „*Akademia Kijowsko-Mohylańska*“ (1899—1900); тає саме по історії України писав переважно Людвик Кубаля (1839—1918), автор дуже цінних розвідок, зібраних в серії „*Szkice historyczne*“ (3 т., Kr., 1880—1893) і монографій: „*Jerzy Ossoliński*“ (2 т., 1883), „*Wojna Szwedzka*“ (Lw., 1913) і „*Wojna Brandenburgska*“ (1914); Маріян Дубецький (род. 1838. р. на Волині), автор монографії „*Kudak, twierdza kresowa*“ (1880) і статтів по історії Запорожжя; Анатоль Левицький, автор курса „*Zarys historyi polskiej*“ (до 1897. року) (Kraków, 1897); А. Рібовська („*Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich*“ (СПБ., 1898); Володислав Смоленський, автор окремих монографій і добре обробленого курса польської історії; Володислав Лозинський; Марія Соколовський та ін. Багато цінних розправ по історії містили журнали: „*Kwartalnik historyczny*“, орган історичного товариства імені Ліске (з 1886. року) та „*Biblioteka Warszawska*“ (з 1841. року).

В історії літератури й критики визначились: професор Олександр Брюннер (род. 1856), автор цінної праці „*Dzieje literatury polskiej*“ (2 т., 1902. року), „*Dzieje języka polskiego*“ (L., 1913), „*Literatura religijna w Polsce średniowiecznej*“ (W., 1903), „*Mikołaj Rej*“ (Kr., 1905) і цілого ряду розправ по історії мови та письменства; Станіслав

Тарновський (1837—1917), професор краківського університету і голова Академії Наук; йому належить дуже багато праць, з котрих важніші: „Historya literatury polskiej“ (Kraków), „Studya do historyi literatury polskiej“ (5 т., Kraków, 1900), „Pisarze polityczni XVI. wieku“, „Józef Szujski jako poeta“ (1901), „Julian Klaczko“ (1909); Володимир Спасович (1829—1906), відомий петербургський адвокат і польсько-російський письменник, автор розділу про польську літературу в „Історії славян. літературъ“ А. Пипіна і окремих розправ, зібраних у виданні „Zbiór pism“ (2 т., СПБ., 1904); Юліян Клячко (1823—1906), автор цілого ряду дуже цінних критичних студій; Петро Хмельовський (1848—1904), надзвичайно плодовитий учений з глибокою ерудицією; крім окремих монографій про Крашевського, Бродзінського, Сенкевича, 2-х томової біографії Міцкевича, цілого ряду нарисів про польських письменників, про окремі течії в польському письменстві, написав: „Narys najnowszej literatury polskiej“ (1898), „Nasza literatura dramatyczna“ (1898), „Dzieje krytyki literackiej w Polsce“ (1902) і 6 томів „Historyi literatury polskiej“ (1898—1901); Антоній Малецький (1821—1916), що крім цілого ряду студій про старе польське письменство написав двох-томову монографію „Juliusz Słowacki, jego życie i dzieła w stosunku do współczesnej epoki“ (Lwów, 1866—1867); професор краківського університета Йосиф Третяк (род. 1841), автор монографії „Młodość Mickiewicza“ (2 т., СПБ. 1898), „Juliusz Słowacki, Historya ducha poety jej odbicie w poezji“ (2 т., Kr., 1904); „Mickiewicz i Puszkin“ (Warsz., 1906), „Piotr Skarga w dziejach literatury unii brzeskiej“ (Kraków, 1912), і окремих нарисів, зібраних в „Szki-

cach literackich“ (2 т., Kr., 1896–1901); Марія Здзеховський, що писав про славянофільство і про байронізм: „Byron i jego wiek, studia porównawczo-literackie“ (2 т., Kr., 1894–1897); Йосиф Каленбах, автор монографії про Красінського (1904) і Міцкевича (1918) і Гнатій Жановський.

На ниві польської етнографії найбільше попрацював Оскар Колльберг (1814–1890), один з видатніших етнографів цілої славянщини, автор монументальної праці „*Lud, jego zwyczaje, sposób życia, mowa, rodnania, przysłowia, obrzędy, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*“ (23 т., 1857–1890), друга велика його праця присвячена етнографії українського Покуття: „*Pokucie, obraz etnograficzny*“ (4 томи, Kraków, 1882–1889), Ян Карлович (основатель „*Wisły*“ і автор „*Słownika gwar polskich*“, 4 тома), і Адальберт: „*Księga przysłów polskich*“ (Warsz., 1891). Спеціально етнографії й фольклору присвячене видавництво країнської Академії Наук „*Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*“ (Kr., 1877–1895, 18 томів), яке в 1895 р. дістало назву „*Materiały antropologiczne i etnograficzne*“, а також два журналі: „*Wisła*“ (виходить у Варшаві з 1887. року) і „*Lud*“ (у Львові з 1895. року). Археології присвячений „*Światowit*“, річник, що виходить у Варшаві.

По історії мови дуже важна „*Historyja języka polskiego*“ (Lwów, 1883) проф. А. Каліні і численні праці проф. І. Бодуена-де-Куртене (род. 1845) на польській, російській, німецькій та чеській мовах („*О древне-польскомъ языке до XIV. столѣтія*“, Ліпськ, 1870 та ін), а також згаданого вище Антона Малецького „*Gramma-*

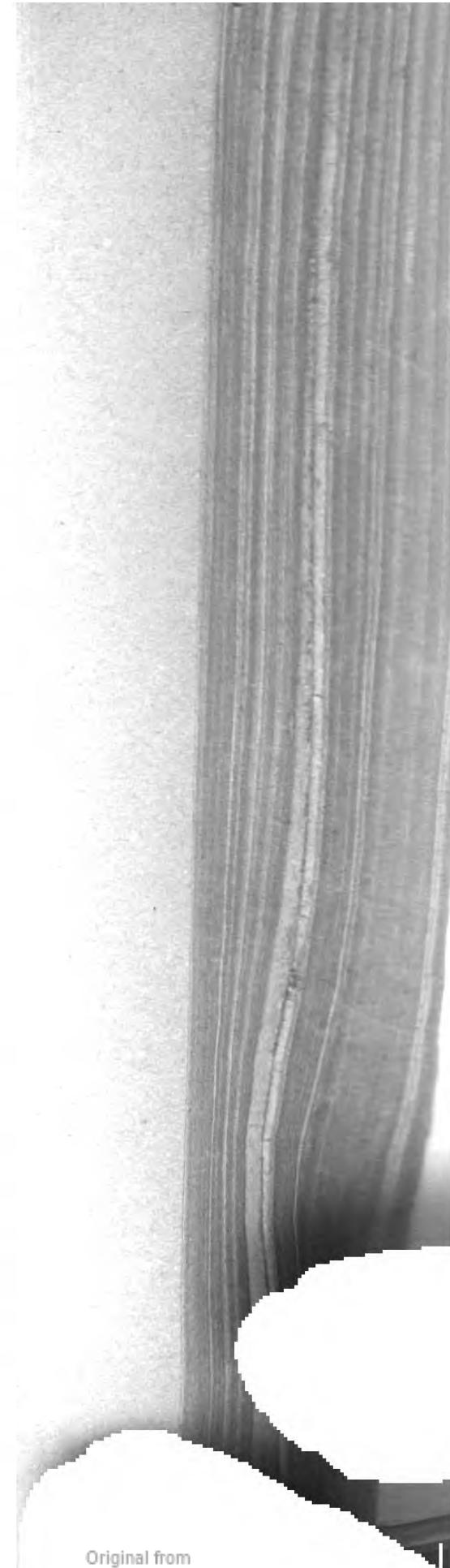
tyka historyczno-porównawcza języka polskiego'', (2 t., Lwów, 1879).

На полі бібліографії польського письменства ще в першій половині XIX. в. з'явилася цінна праця Адама Йохера, жаль недокінчена, „Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce“ (3 т., Wilno, 1840—1857); ця праця є переробкою згаданої вище історії пол. літератури Ф. Бентковського. В 1870. р. почалась друковатись колосальна робота Карла Естрайхера „Bibliografia polska XIX. stol.“, видання краківської Академії Наук (Kraków, 1870—1910, 23 тома).

* * *

Переходячи до найновішого періоду польського письменства, який обхоплює приблизно останніх три десятиліття, треба сказати насамперед, що він проходив переважно під знаком т. зв. модернізма, яко певної реакції проти крайностей реалізма і проти утілітаризму в мистецтві. Це стосується найбільше поезії і драми.

Першим поетом (хронологічно), що виступив як представник цього нового напрямку, який часто називають декаденством, є Казимир Тетмаєр (род. 1863), який в своїх поезіях явився співцем пессимізму, меланхолії, туги за красою, а найбільше — витонченого почуття кохання. Почавши з поем („Illa“, 1886; „Allegorya“, 1887), пейзажах духом протесту проти громадського опортунізму, Тетмаєр скоро занехаяв усякі ідеї і віддався чистій еротиці, яка зробила його модним салоновим поетом. Одними з кращих являються у нього поезії, присвячені враженням з природи. Збірки поезій Тетмасра почали виходити, починаючи з 1891. року.

Окрім лірики він писав драми („*Sfinx*”, „*Wizja okrętu*”, „*Rewolucya*”) і новели („*Na skałnem Podhalu*”, „*Anioł śmierci*”). Справжнім ідеологом нового поетичного напрямку і головою польських символістів є Зенон Ншесницький-Міріям (р. 1861.), талановитий майстер форми, натура глибока і ріжностороння. Він заложив р. 1901. місячник „*Chimera*” у Варшаві, де й виступив, як теоретик нового мистецтва, пишучи дуже різко проти старих літературних авторитетів і поняттів. Поруч збірки оригінальних поезій „*Z czarą młodości*” Міріям визначився гарними перекладами французьких і бельгійських поетів.

Найбільший лірик серед поетів Молодої Польщі Ян Каспрович (род. 1860) виступив з початку як радикал народник, але по-малу він згорнув прapor соціальної боротьби, і в його поезії забренів голос світової туги; його думка звернулась до загально людських болів і печалів, його поетичну уяву захопила собою „гола душа“ з її вічним сумом і журбою за ідеалом („*Hymn św. Franciszka z Assyżu*“, „*Salwe Regina*“). Каспрович має багату фантазію, зруечно володіє символікою, завжди старається вкласти в свої поетичні образи якусь серіозну філософську думку. Кращими його творами вважаються: збірка „*Anima lachrimans*“, „*Miłość*“, „*Krzak dzikiej róży*“, драматична поема „*Na wzgórzu śmierci*“ і драми „*Bunt Napierskiego*“ та „*Uczta Herodady*“. Каспрович багато перекладав з чужих поетів і його переклади дуже гарні.

Справжнім співцем робучих мас і їх революційних настроїв на ґрунті соціальної боротьби, що почали рости в Польщі в кінці XIX. стол., явився Андрій Немовеський (1864—1921), котрий явився також пропагатором вільної думки в сфері релі-

ійних поняттів і часами дуже різко і гостро иступав проти християнської релігії. Лірика Немовського виходила в збірках: „Poezye“ (1891—1892), „Majówka“ (1895), „Polonia redenta“ (6 т., 1895—1896); „Listopad“ (1896); „Pokrzywy“ (1906). Немовський писав також драми і повісті. Леопольд Стапф (1878—1903) є ліриком чистої води, глибоким індівідуалістом, у котрого вся його літературна діяльність є відгуком виключно власних внутрішніх переживань. В своїй формі він дуже влучно поєднав конкретність індивідуального життя з екзотизмом почуття і думки. Його найкращі твори: „Sny o potędze“ (1901), „Dzień duszy“ (1903), „Ptakom niebieskim“ (1905); повість „Mistrz Twardowski“ і драми „Godawa“ (1904) та „Skarb“ (1904). З інших поетів молодої Польщі найбільше варти уваги: дерніст Антоній Лянге: „Pogrzeb Elly'a“ (1890); „Poezye“, (2 частини, 1895—98), „Lipa polska“ (1898); він дав багато з них перекладів з сучасних західно-европейських поетів; Ян Ісманський, талановитий байкарь: „Bajki“ (1902), „Prawo iisności“ (1909) — поезії; Марія Вольська; Тадеуш Міціньський: „W oku gwiazd“ (1902); „Do źródeł duszy polskiej“ (1906); „Kniaź Potiomkin“ (1906), „W oku złotego pałacu“ (1909); „Bazilissa Teofili“ (1912).

Дуже розвинулась за останні два з половиною десятка років поезія драматична, котра наочній мірі зазнала на собі вплив великих асних драматургів: Ібсена, Гаунтмана, Ерлінка; на чолі нової польської драматургії стоїть безперечно Станіслав Спяницький (1869—1907), може взагалі більший поет нової польської літератури. Спяницький з початку визначився як талановитий артист-маляр. На літературному полі

Дорошенко, Слав. світ, II

він виступив допіру в 1897. році, збіркою балад на теми з старої польської історії („Legendy“). Вже слідуючий твір Виспянського, драматична поема „Warszawianka“ (1899) звернула на його загальну увагу. В цій поемі, заснованій на ґрунті подій 1830. року, маює поет трагедію польської душі, чудово з'єднуючи переживання геройів повстання з настроями сучасного покоління. З тієї доби взято сюжети й для дальших драм: „Noc listopadowa“ (1904), де змальовано початок повстання, і „Legion“ (1904), де драматизована ідея польського месіянізму, як вона уявлялась учасниками повстання й еміграції. Потому пішли драми з польського середньовічча „Kazimierz Wielki“ (1900), „Bolesław Smiały“, „Skałka“ (1904) і трилогія: „Wesele“ (1900), „Wyzwolenie“ (1902) та „Akropolis“ (1903). Ця трилогія уважається за найліпше, що написав Виспянський. Кожна песса складається з драматичних сцен, дуже коротких але численних, що формою дуже нагадують твори романтиків Міцкевича, Словашевського, Красінського. Дія відбувається напів у реальному, напів у фантастичному світі. Поет втілює у символічні постаті провідні ідеї, якими жило польське громадянство і дає поетичний синтез головних змагань польського духа на протязі минулого століття. Багатством творчої фантазії, своєрідною, глибоко-оригінальною красою образів, з якими в повній гармонії стоїть мова творів, перевищують ці драми, на думку польської критики, усе, що дала польська література за останні десятиліття. Крім цих головних своїх творів написав Виспянський ще кілька драм з античного життя.*)

*) На укр. мову переложено „Смерть Офелії“ (Львів 1908).

Другим по своєму значінню в новій польській літературі драматургом є Станіслав Пшибишевський (род. 1868). Родом з пруської Польщі і вихований цілком на німецькій літературі, Пшибишевський з початку й писав по німецьки — повісті й поеми („Homo sapiens“, „De profundis“, „Satans-Kinder“), в котрих виявляв себе цілком прихильником ідей Ніцше, малюючи ріжні варіації „надлюдини“, вільної од приписів загально-прийнятої моралі яко пережитку поняттів „старого світу“, особливо що торкається відносин двох полів між собою і в той же час доводячи ілюзорність думок про щастя й радощі життя. Згодом Пшибишевський перейшов до писання польською мовою і в редактованому ним з 1898. р. в Krakowі місячнику „Życie“ виступив також як теоретик декаденства, проповідуючи теорію „нагої душі“, увільненої від усіх пересудів і пут перестарілої моралі. Та в польській літературі він здобув собі поважніше місце не цими теоріями і в їх дусі писаними романами („Synowie ziemi“, 1907), але своїми драмами („Dla szczęścia“, „Złote runo“, „Goście“, „Matka“, „Snieg“, „Odwieczna baśń“, „Gody życia“), в котрих показав себе тонким психологом, мрійним поетом і добрым майстром сценічних ефектів. Писання Пшибишевського, які в свій час тішились надзвичайною популярністю серед молодого покоління й перекладалися на ріжні мови, мали значіння як гостра реакція проти позитивізма й натуралізма в мистецтві, до певної міри зробили своє діло і тепер уже втратили свій актуальний, бойовий характер.

Поза цими двома головними представниками новіцького драматичного мистецтва в Польщі, іде цілий шерег інших більш-менш талановитих авторів, з котрих деякі

зуміли виразно позначити свою індівідуальність і внести певні свіжі одтінки в польську драматургію: Юрай Жулавський (1874—1915) в 1900. р. видав збірку ліричних поезій, але популярність здобув собі драмою „*Eros i Psyche*“, за котрою пішли: „*Ijoła*“, „*Gród słońca*“, „*Wianek mirtowy*“; дуже сценічні, вони завоювали не тільки польську, але також і російську сцену; Люціян Ридель (1870—1918), що найбільше уславився своєю фантастичною драмою „*Zaczarowane koło*“ *), що свою будовою нагадує по троху „*Затоплений дзвін*“ Гауптмана; крім того написав іще дві драми в патріотичному дусі „*Na zawsze*“ і „*Bodenhain*“, а також трилогію „*Zygmunt August*“ (1913); Риделю належить також дуже гарний переклад „*Іліяди*“; Габріела Запольська (1860—1921), авторка дуже популярних повістей, написала кілька комедій, котрі йдуть з великим успіхом на польській, українській і російській сценах („*Moralność pani Dulskiej*“, „*Skiz*“, „*Małka Szwarcenkopf*“); Володислав Оркан (псевдонім Смречинського, род. 1876. р., автор поеми „*Noe*“); Ян Кіслевський („*W sieci*“, „*Sonata*“); Зофія Войціцька („*Dybenanty*“ і „*Psyche*“); Тадеуш Коньчинський („*Otehlań*“); Карл Ростворовський („*Judasz z Karyoty*“, „*Kaligula*“).

Безперечно найвидатнішим повістярем останніх десятиліttів є Володислав Реймонт (род. 1868), який виступив на літературне поле уперве в 1897. році збіркою новел „*Spotkanie*“. Реймонт в своїх романах і повістях дас реальний образ сучасного польського громадянства в усіх його верствах, в його житті духовому й матеріальному.

*) Ішла на українській сцені в Київі та ін. місцях.

Особливу увагу він звертає на селянство, котрому він присвятив свою найбільшу і найкращу повість „*Сілорі*“ (4 частини, 1904—1909), котру критика польська називав справжнім селянським епосом.*). В другій своїй значнішій повісті „*Ziemia obiecana*“ (1899), Реймонт з таким же самим майстерством змалював життя великого фабричного міста з усіма контрастами соціально-економічних відносин його мешканців. Останній більший твір Реймента це дуже гарна історична повість „*Rok 1794*“ з часів упадку Річи-Посполитої.

Однаково майже двом літературам — польській та російській — належить талановитий повістярь Вацлав Серошевський (род. 1858), котрий вславився своїми повістями й оповіданнями з життя далекої східної Азії — з життя Якутів, Тунгузів, Японців, Китайців, малював відносини російського заслання і життя революціонерів. Часами звертається він і до чисто-польського життя („*Beniowski*“), хоч завжди виявляє нахил до екзотичних тем і сюжетів. Його називають польським П'єром Лотті.

Степан Жеромський (род. 1864) в своїх писаннях віддався змалюванню боротьби польської нації за свою державну і національну самобутність в сучасному, а також і в минулому. Його збірник новел „*Rozdziobią nas kruki*“ (1896) і повість „*Szywe prace*“ (1898) являються справжніми історичними документами з польсько-російських відносин кінця XIX. в. у конгресівій Польщі. Найбільша повість Жеромського „*Popioły*“ з часів 1797—1812. років

*). Переложено на укр. мову М. Павликом („Мужиць“). Львів, 4 томи, 1907—1910).

являються справжньою поемою життя і пригод польських легіонів, цієї яскравої і дуже романтичної сторінки польського минулого. Такою самою являється і „*Duma o hetmanie*“ (1908) — про гетьмана Станіслава Жолкевського. Героїчному моментові повстання 1863. року присвячена і гарна повість „*Echa leśne*“ (1905).

Зноміж інших новіших прозаїків польських назвати мусимо: А н д р і я С т р у ғ а , революційного романіста, автора „*Historyi jednej bomby*“, та Густава Даніловського (род. 1871), повістярів в дусі Жеромського; В. Гонсєровського, автора серії романів з доби Наполеона; автора соціальних повістей Йосифа Вайсенгofа (род. 1860); Артура Грушецького, автора численних романів і повістей, в яких зачіпаються найпекучіші питання дня в польському житті (боротьба з германізацією „*Zwyciężeni*“, 1903; біржові шахрайства, відносини капіталістів і робітників і т. і.); Адама Шиманського, Юзефа Савицьку (Остоя) і Adolfa Diggasіnського (1837—1902), котрого називають „Польським Кіплінгом“ за його малюнки з життя природи та звірів.

Польська літературна критика останніх часів видвигнула імення Ігната Матушевського („*Słowacki i nowa sztuka*“); Зенона Пшесмицького (Міріям), що обороняв ідеали чистого мистецтва, незалежного від якихсь сторонніх інтересів; Станіслава Бжозовського („*Współczesna krytyka literacka w Polsce*“ (1907), „*Legenda Młodej Polski. Studya o strukturze duszy kulturalnej*“ (Lw., 1910) і „*Współczesna powieść polska*“); Вільгельма Фельдмана, автора солідних праць „*Współczesna literatura polska*“ і „*Współczesna krytyka literacka w*

Польщі", і Антонія Потоцького, що написав також велику двохтомову працю: „Polska literatura współczesna” (1911), що обіймає період од 1860. до 1910. року.

Література.

A. Grądzelski. Narys historyi literatury polskiej. Wyd. „Książka”. Kraków, 1905. Antoni i Mikołaj Mazanowski. Podręcznik do dziejów literatury polskiej. Kraków (без року) — обидві книги писані популярно. S t. Tagiowski. Studya do historyi literatury polskiej. 5 томів, Kraków, 1900. A l. Brückner. Dzieje literatury polskiej w zarysie. W., 1908. P. Chmielewski. Historya literatury polskiej. 6 т., W., 1898—1901. P. Chmielewski. Narys najnowszej literatury polskiej (1864—1897). W., 1898. W. Feldman. Współczesna literatura polska. 3 т., W., 1919. A. Potocki. Polska literatura współczesna (1860—1910). W., 1911. B. Спасовичъ. История польской литературы (у вид. А. Ныпинъ, История славян. литературъ, СНБ., т. II-й, 1881). K. Храневичъ. Очерки новейшей польской литературы. СНБ., 1902. A. Погодинъ. А. Мицкевичъ. 2 т., СНБ., 1910. Dr. A. Brückner. Polnische Literaturgeschichte. Sammlung Göschen. 2 вип. Berlin, 1920.

З українських письменників про польську літературу писали: Вас. Щурат. Грунвалдська пісня (Bogurodzica dziewczęca). Жовква, 1906. М. Грушевський. Останні романи Г. Сенкевича. Львів, 1897 (відбитка з „Зорі“). Його ж: Поступова Польща („Зоря“ 1897). Ів. Франко. Сучасні польські поети. „Літер. Науков. Вістник“, 1899, кн. 3-тя. Олена Ічілка. Юлій Словацький. Київ, 1909. В. Щурат.

Ю. Словацький в українськім письменстві і перекладі. Львів, 1909. Іван Франко. Adam Mickiewicz w russkiej literaturze. „Kraj“ (петербургський) 1885. року. Д. Дорошенко. Адам Міцкевич, його життя і твори. Київ, 1919.

Польське мистецтво.

Стародавнє польське мистецтво розвивалося цілком під впливом німецьким. Правда, в X. ст. ми бачимо в Krakovі українських малярів, які полишили памятки своєї роботи в малюванні каплиці на королівськім замку, але ці впливи були скоро витиснені могучим впливом німецьких майстрів в будівництві, різьбарстві й малюванні. Тільки в другій половині XV. в. починають зустрічатись наймення польських майстрів — що малювали мініатюри; з них один „Stanislaus Capellanus ex Mogila“ ілюстрував в 1522—1523. роках молитовники для королівського двору. В будівництві панувала готика, а з XVI. ст. починають брати гору впливи італійського ренесансу, а пізніше французького класицизму.

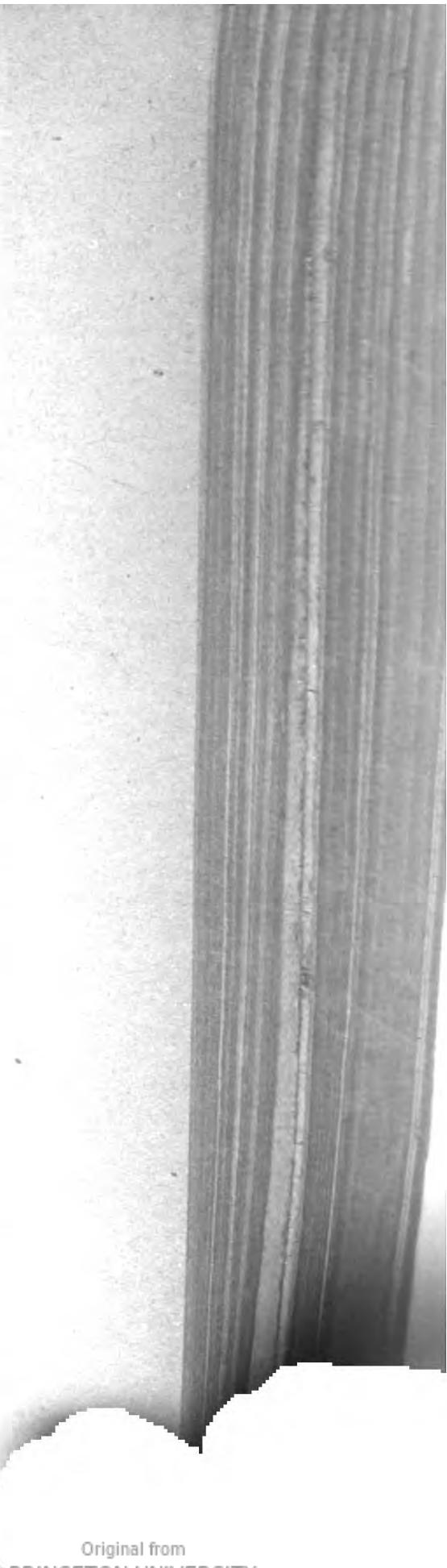
З польських малярів XVIII. в. можна вказати одно ім'яenia Дашила Ходовецького (1726—1801), гравера і мініатюриста; на поч. XIX. в. визначився Олександр Орловський (1777—1832), талановитий побутовець і баталіст, котрого діяльність пройшла вся в Петербурзі. Цуже ріжнородний талант посідав

Петро Михаловський (1800—1855) з Галичини, мало цінений у свій час. Генрих Родаковський (1823—1894), вихованець Парижу, визначився

своїми величими портретами (найславніший генерала Дембінського з 1852. р.). Його композиції на історичні теми не мали великого успіху.

З полов. XIX. в. починає буйно розвиватись польське малярство історичне. В паралель до польської романтичної поезії й малярство змагає утворити апoteоз славного минулого рідного краю, возвеличити його героїв. Юлій Коссак (1824—1899) в своїй багатій творчості дає нам цілу панораму стародавньої Річи-Посполитої, її типів, її геройчних моментів. З особливим замилуванням малював Коссак батальні епізоди, спеціально кавалерійські. Він торкається й українських тем („Зустріч Богдана Хмельницького з Тугай-Беєм на Жовтих Водах“). До певної міри нагадує його Йосиф Брандт (род. 1841. р.). В повній мірі малярем-романтиком був Артур Гроффер (1837—1867) з своїм циклом „Школа польського шляхтича“, великими малюнками „Варшава“, „Полонія“, „Литва“, в яких дано аптеоз трагічного повстання 1863. р. Так само романтиком був Вітольд Прушкевський (1846—1896) з своїми головними картинами „Привид“ та „Війна“. Велике значіння для розвитку польського малярства мав професор школи малювання у Варшаві Войцех Герсон (1831—1901), головно як теоретик, що вчив своїх учнів „наслідувати не майстрів, але природу“. Його великі олійні картини тхнуть духом академічного шаблону, за те дуже гарші його акварелі — образки польської природи й памяток старовини.

В 1855. році засновано в Кракові Академію малярства, з котрою тісно звязане імя одного з найважніших польських малярів, що зумів в ряді великих образів дати справж-

ній апoteоз польської минувшини — Яна Матейка (1838—1893). Його головні малюнки: „Казання Петра Скарги“, „Рейтан“, „Люблінська Унія“, „Стефан Баторій під Псковом“, „Битва коло Грюнвальдена“, „Присяга пруського герцога“, „Ян Собеський під Віднем“, „Костюшко після бою коло Рацлавіц“. Матейко відзначається надзвичайною силою та експресією своїх композицій, хоча його твори не вільні від дрібних технічних вад. Матейко намалював ряд картин і на українські історичні теми.

Майже рівної слави з Матейком досяг Генрих Семірадський (1843—1902), діяльність котрого, однаке, тісно звязана з петербургською Академією Мистецтва. Він віддався малюванню античного світа, головно римського; його важніші малюнки: „Неронові світильники“, „Фріна“, „Християнська Дірцея“, „Біля фонтану“, „Жінка чи ваза“. Але художня критика (особливо російська) закидає Семірадському брак руху, театральність, хоч і признає його чудову техніку та багатство колоріту.

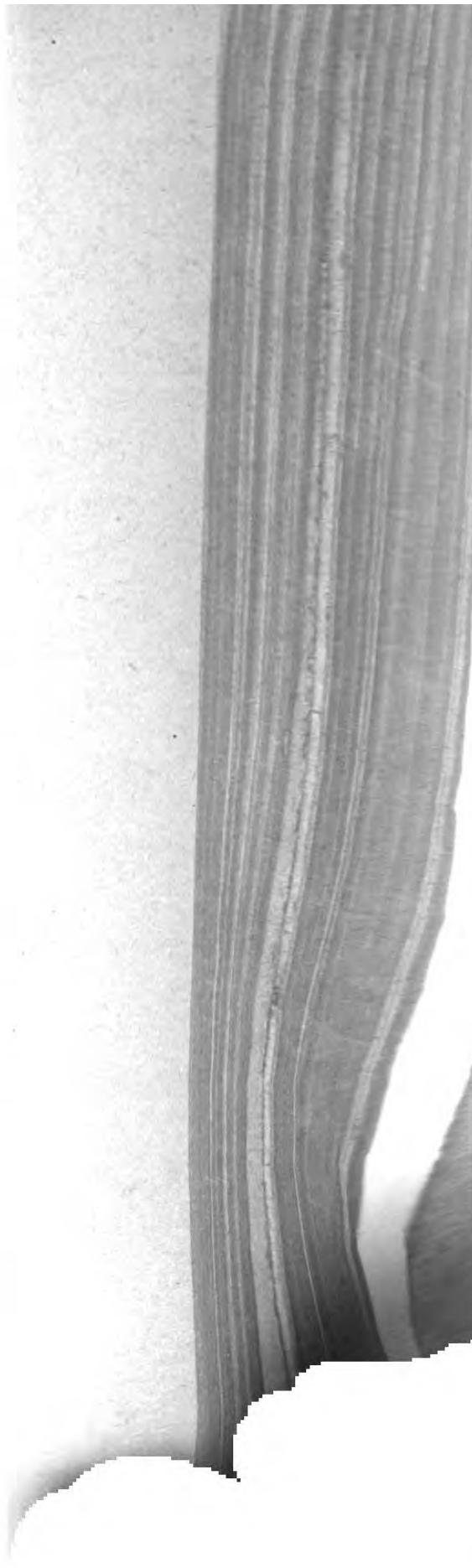
Як ілюстратор класичних творів польського письменства визначився Михайло Андріоллі (1837—1893); він ілюстровав Міцкевича, Мальчевського, Сирокомлю, Крашевського, Ожешкову. Своїми ілюстраціями Шекспіра й В. Гюго добув собі Андріоллі європейської слави нарівні з Г. Доре.

Поруч історичного малювання в другій половині XIX. в. розвивається серед польського мистецтва напрям зображення природи. Такими малярами природи були брати Олександр Геримський (1849—1901) та Максиміліан Геримський (1846—1874). Справжнім поетом польської природи й побуту в малярстві явився учень

згаданого Герсона Йосиф Хелмонський (род. 1850), сильний талант з великим темпераментом. Подібний до його, хоч і без його сили та розмаху, А. Вруш-Ковалський (род. 1846), що як і Хелмонський часто малює також українські типи і сцени. Здобув собі славу як пейзажист, спеціально мотивів з Татрів, Станіслав Віткевич (род. 1851).

Польське мистецтво останніх десятиліttів купчиться біля краківської Академії. З нею звязані ймення Леона Вичулковського (род. 1852), звісного своїми краєвидами Татрів, старого Кракова та ін.; Яна Станіславського (1860—1909), пейзажиста, одного з фундаторів спілки польських діячів мистецтва „*Sztuka*“; Фердинанда Рущиця (род. 1870), також пейзажиста, і найбільш славного з нових польських майстрів, талановитого поета Станіслава Виспянського (1869—1907), Матейкового учня. Виспянський прославився найбільше своїми малюваннями на шклі у вікнах францішканського костелу в Кракові („Франциск з Ассізу“, „Мати Божа“, „Казимир Великий“, „Св. Станіслав“, „Королева Соломія“); він найбільше укріпив національний момент в польському мистецтві. До тієїж краківської школи належить і Теодор Аксентович (род. 1859), що малює жіночі головки й портрети, також селянські типи.

З новіших мальярів треба назвати Володимира Тетмаєра, Войцеха Косака, Казимира Сіхульського, Владислава Яроцького, Станіслава Чайковського, Станіслава Комоцького, Стефана Філіппевича, Генриха Щиглінського та Властіміла Гофмана.

Література.

E h r e n b e r g . Geschicht der Kunst im Gebiete der Provinz Posen. Berlin, 1893. E. R a s t a w i e c k i . Słownik malarzów polskich. 3 т., W., 1850—1857. E. R a s t a w i e c k i . Słownik rytowników polskich. Poznań, 1886. K. M o k ł o w s k i . Sztuka ludowa w Polsce. Lwów, 1903. Ko t h e und W a r s c h a u e r . Verzeichniss der Kunstdenkmäler der Provinz Posen. Berlin, 1898. D. J. K o p e r a . Pomniki Krakowa. Kraków, 1901—1904. E s s e n c i n . Die mittelalterlichen Kunstdenkmäler der Stadt Krakau. Nürnberg, 1866. Prof. M. S o k o ɬ o w s k i . Studya do historyi rzeźby w Polsce w XV i XVI w. Sprawozdania Komisyi historyi Sztuki Akademii Umiejętności, t. VII. Prof. S o k o ɬ o w s k i . Die italienischen Künstler der Renaissance in Krakau. Repetitorium für Kunsthissenschaft, 1885, VIII. S. O d r z y w o l s k i . Renesans w Polsce. Wiedeń, 1899.

Музика.

Церковна музика в Польщі досягла певного розвитку ще в кінці середніх віків. Вже в XV. столітті звісні наймення М и - колая з Радома і Григорія з Сянока, архієпископа львівського, як церковних компоністів. В XVI. ст. відоме імя Себастіяна Фельштинського, а в XVII-му Миколая Зеленського та Миколая Гомулки, що поклав на музику для 4-ох голосів „Ісаїм“ Кохановського. Велике значіння для розвитку музики в Польщі мала „Колегія Рорантістів“, заложена Жигімонтом I, щоб співати службу Божу по померлих королях.*)

*) Іван Левицький, Нарис історії музики. Львів, 1921, ст. 48-ма.

Світська музика почала входити в моду в Польщі під італійським впливом за часів особливо інтенсивних зносин з Італією в XVII. в. За короля Володислава IV. при королівському дворі появляється опера італійська. При королях з саксонського дому вона здобуває трівке право горожанства, і опера варшавська стає нарівні з дрезденською. В другій половині XVIII. в. повстає і національна польська опера, а саме Матвія Каменського (1734—1821) „*Nędza uszczęśliwiona*“, написана ним на спілку з Французом Монтброном і виставлена вперше в 1778. році. Каменський витворив цілу школу: за його прикладом складали польські опери Ян Стефані (1746—1829), що написав оперу „*Krakowiacy i Górale*“, і Карл Курпінський (1785—1862), дуже популярний в свій час компоніст, та інші.

Перша половина XIX. в. позначилась музичною творчістю геніального романтика Фрідріха Шопена (1810—1849), напів-Француза, напів-Поляка, що писав майже виключно фортепіанові песси і вініс в свої твори багацько польських мотивів і мелодій. З інших компоністів і віртуозів того часу треба назвати князя Михайла Огінського, князя Антона Радзівіла і Антона Контського.

Та справді національну оперу польську витворив лише допіру в половині XIX. ст. Станіслав Монюшко (1819—1872), автор опер „*Sielanka*“ (1841), „*Halka*“, що утворила йому найбільшу славу і до нині йде на ріжних славянських сценах (1848), „*Hrabina*“ (1850), „*Verbum Nobile*“ (1851), „*Paria*“ (1869), „*Beata*“ (1872) та ін. Формально наслідуючи італійські та французькі зразки, Монюшко писав свої твори в чисто славянському дусі, розвиваючи не тільки національ-

но-польські мелодії, але також українські та білоруські. окрім опер написав Монюшко багато фортепіанових та вокальних пес.

Монюшко твердо установив в польській музиці романтичний напрямок, з якого вона не сходить майже до нинішнього дня. Наступники Монюшка удосконалювали тільки техніку, працюючи в тому ж самому дусі; з них видатніші: Володислав Желенський, автор 4 опер, з котрих важніша „*Konrad Wallenrod*“, симфонічних, камеральних та вокальних творів, Зигмунд Ноековський (1846—1909), автор двох опер і кількох симфоній, Роман Статковський, Григорій Фітельберг і Любомір Рожицький.

Сербо=Хорвати.

Сербське племя саме численне серед південно-славянства. Воно поділяється на кілька племен, які свою історичною долею й культурою відріжняються між собою на стільки, що можна говорити про них як про окремі народи, і так здебільшого вони й самі на себе дивились, аж поки не сталося в кінці світової війни об'єднання їх в одній „Югославській“ державі. Найбільш відріжняються між собою три типи сербського племени: властиві Серби, Хорвати і Далматинці. Говорячи про історичне минуле, про культуру, доводиться говорити про кожне з них з окрема, хоч з погляду етнічного, лінгвістично-го й національного вони складають варіанти одного цілого.

Уперве з'явились Серби на Балканському півострові, як говорить візантійська традиція, в VII. ст. за цісаря Гераклія (610—641), але безперечно почали вони там селитись значно раніше. Перші сформували державу північно-західні сербські племена, які заняли область, що прилегала до Адрійського моря в його північній частині, і які були звісні під спільним іменем Хорватів (між VII-IX. вв.). Племена південні та східні, які розселилися в гірських місцевостях далі від моря, склали державну організацію пізніше, — між X—XI. вв.

скучивши біля племени Сербів, котрі жили в області „Рашка“ понад річками Тарою, Тимом (допливи Дрини) і Ібаром (доплив Морави). Ці Серби дали своє ім'я новій державі й усьому загалу племен, що первісно цю державу склали. Хорватська держава сбула в 1102. році з угорським королівством, з яким була в звязку до 1918. року, а Серби мали свою державу до кінця XIV. в., коли їх звоювали Турки. Кілька століттів перебували вони в турецькій неволі, і тільки невеликий клантик землі, „Чорна Гора“, весь час зберегав свою незалежність. Помалу відбилося за допомогою Італійців адрійське побережжя — Далматинці; в XVII—XVIII. ст. розвинулась сербська колонізація між Савою й Дунаєм в межах австро-угорської держави, а в XIX. ст. відновилась і держава сербська, з початку як мале князівство, котре в XX. стол. стало осередком, біля якого об'єднались усі сербські землі в королівстві „Юго-Славія“.

Колонізація сербська на заході стрілась з Італійцями і була зупинена, зливаючись на північному заході з спорідненими осадами Словінців. На півночі вона зробила велике придбання між Савою, Дравою, понад середнім Дунаєм і Тисою (Срем і Банат); на сході й південному сході зустрілась з Болгарами, і тут витворився середній, переходовий тип Македонців, на котрих претендують однаково Серби і Болгари.

Тепер Серби заселяють в цілості такі провінції колишньої Австро-Угорщини: Хорватію, Славонію, Срем, Босну, Герцеговину, Далматію; значну частину Істрії й Банату; королівства Сербію й Чорногору (в межах 1914. року).

Межі народності й статистика.

Границя сербо-хорватського племені в теперішньому його розселенню іде так: од міста Бузета (італ. Pinguente) в середині Істрії, де сходяться поселення італійські, словінські й хорватські, на південний захід через м. Вермо до Ровінії (Rovigno) на березі моря. Звідси берегом майже до самої Полі, яка невеличкою округою становить італійський оазіс. Далі од Castelnuovo на східному вже побережжу Істрії весь беріг Адрії належить сербському племені аж до устя Бояни, що витікає з Скадрського озера на границі Албанії. Виїмок творить смуга між Абацією й Рекою (Fiume) заселена Словінцями, і само Фіуме з невеликою смugoю на схід, з італійським населенням. Так само італійськими оазами являються Лябін (Albona), Задер (Zara) і кілька пунктів на кварнерських островах Керк, Чрес, Віз, Гвар і Корчуя.

Од устя Бояни понад озером Скадрським іде сербська етнографічна межа від границі Чорногори через Суторман, Вілу, Гусіне, Плаву на Іпек по гребню Албанських Альп, потім на південь до Дякова (Djakovica) і Прізrena, далі просто на схід через Чорну Гору (Карадаг) до Вран'ї на верхній Мораві. Тут сербський елемент дуже помішаний з албанським; осади албанські заходять далеко на північ аж до Нового Базару й Митровіци. Сербська межа від Вран'ї іде на Іпрот, потім на північ через Зайчар до Дунаю. Коло Нижніх Мілановців переходить Дунай і через Молдаву йде на північ. Тут починається дуже мішане населення: Серби не сидять компактною масою, але живуть в суміші з Мадярами й Німцями в цілому краї між Білою Церквою (Weisskirchen, Fehértemplom)

8 Дорошенко, Слав, світ, II

113

Вріщем (Werschetz), Вінгою, Темешваром, Арадом, Сегедіном, Суботицею й Сомбором. Але більш-менш густі колонії сербські трапляються й далі на північ поза цією лінією (Могач, Печ).

Компактне хорватське населення починається у Стари (Sztága) на Драві; звідси етнографічна межа йде весь час Дравою до впаду в неї Мури, потім Мурою вгору до австро-угорської границі. Звідси вдовж границі до Вараждіна, далі на захід весь час границею між областями Хорватією, Каринтією й Крайною аж до Істрії; тут ухиляється трохи на південь і коло Подграда (Castelnuovo), Сочерги, Ракитовичі виходить на річку Драгонію коло Бузета. Великі хорватські осади існують і поза цією лінією, як на лівому березі Драви, так і ще далі на північ.

Чимало сербських осад є також в Албанії і Македонії (Куманово, Скопле), але питання про розмежування Сербів і Болгар, не тільки в Македонії, але й у самій Сербії на східній границі належить до дуже спірних, і ні одна сторона не хоче йти в усталенні меж своєї народності ні на які уступки. Установлення політичної границі, особливо в наслідок війн балканської й світової, розглядається болгарською стороною як найбільша кривда з боку Сербів.

Виселення Сербів до чужих сторін почалось ще в XVII. ст. Тоді почали виселятись Серби цілими тисячами на Україну, наймаючись до української армії. Там вони, розуміється, асимілювались, залишаючи слід тільки в призвіщах деяких козацьких родів: Думитрашки-Райчи, Марковичі, Милорадовичі та ін. Так само засимілювались Серби з українським населенням і пізніше, коли в пол. XVIII. ст. на заклик російського уряду десятками тисячів поселились на пів-

ночі теперішньої Херсонщини, коло Єлисаветграду (т. зв. „Нова Сербія“), на землях Війська Запорожського; і на східній окраїні тих же земель, в теперішньому повіті славяно-сербському.

До Італії виселилося кілька сербських колоній з Далматії після турецького запанування; вони збереглись там і досі в числі коло 5.000 в провінції Кампобассо.

До Америки (Півн. Ам. Штати) виселилося кілька тисячів Хорватів з кол. Австро-Угорщини, але після сформування ЮгоСлавії багато почало вертатись до дому.

В 1900. році нараховувалось Сербів (рахуючи до купи всі сербські племена) згідно з відомостями Л. Нідерле:

в Австрії	711.382
в Угорщині й Хорватії	2.839.016
в Босні й Герцеговині	1.700.000
в Чорногорі	350.000
в Сербському королівстві	2.298.551
в Старій Сербії и Македонії	300.000
в Албанії	100.000
в Італії	5.000
в Росії	2.000
в Америці та ін.	300.000
усього разом	8.605.949

Що стосується поділу Сербів і Хорватів, то мадярська статистика 1900. р. нараховувала Хорватів:

в Угорщині	188.552
в Хорватії й Славонії	1.478.825
усього	1.667.377

Сербів:	
в Угорщині	434.641
в Хорватії й Славонії	610.909
усього	1.045.550

8*

Серби нараховували Хорватів в усій Європі 2.300.000, саміж Хорвати числили 2.700.000.

Що до густоти розселення, то в Чорногорі на 1 км. припадає 18 душ, в Босні й Герцеговині 39,7, в Далматії 46, в Сербії 51,6, в Хорватії та Славонії 56,8, в Істрії 69, в Горіції 80, в Приморі 95.

На 1000 мужчин припадає жінок: в Далматії 976, в Істрії 933, в Горіції 970, в Приморі 973, в Сербії 945,6, в Босні 893,4, в Чорногорі 882.

Що до релігії (яка, між іншим, служить критерієм для поділу між Сербами, які здебільшого православні, і Хорватами, котрі майже всі католики), то маємо такі дані:

В Сербії було православних 98,7%, католиків 0,40% і магометан 0,6%. Сербів-магометан в Босні й Герцеговині було 1895. р. 548.632 (34,9%); православних Сербів було там 673.246 (42,9%) і католиків 334.142 (21,3%). В Далматії р. 1900. було православних 96.279 (16,2%), католиків — 496.778 (83,6%). В Істрії майже всі католики: 99,6%, так само і в Приморі: 98,5%. В Хорватії й Славонії католиків 1.712.416 (71,2%), православних 616.518 (25,5%). В Чорногорі православних 87,5%, католиків 3,1% і магометан 9,3%.

Треба згадати, що серед Хорватів і Далматинців є і уніяти, але дуже небагато. По відомостях, які маємо у Березіна, було їх в 1870-х роках: в Хорватії 16.004 (крижевицька епархія), в Далматії всього коло 600.*)

Окрім розділу на дві головні галузі: Сербів та Хорватів та на групи віроісповіді існує в сербському племені ще поділ на

*) Березінъ. Хорватія, Славонія, Далмація, т. П. ст. 514; т. П. ст. 189.

трупи язикові, котрі відріжняються між собою головним робом діялектичними одмінами. Так, що до мови Сербо-Хорвати поділяються на язикові групи: Штокавців і Чакавців (в приморській Хорватії, на кварнерських островах і в Істрії), та ще дві мішані групи: Кайкавців на заході, в сусідстві з Словінцями (жупанії вараждинська, загребська, крижевська і частина біловарської і призренсько-тімокську старо-сербську) в сусідстві з Болгарами. Штокавська область лежить в східній частині сербо-хорватської території; це і єсть властива сербська мова; штокавська мова — це мова Хорватів (у східній Хорватії, Славонії, Венеції Границі, Далматії).

Література.

Т. Флоринскій. Славянское племя. Київ, 1907. Niederle. Slovanský svět. V Praze, 1900. А. Будиловичъ. Обзоръ областей западнаго и южнаго славянства. СПБ., 1886. М. Милоевичъ. Народности и земельописин преглед средног дела праве Србије са етногр. мапом српских земалья. Б., 1872. М. Веселиновичъ. Етнографска мапа Срба. „Српство“, 1886, т. IX. Milon Andronovitch. Carte ethnographique serbe avec les limites méridionales de la vieille Serbie et celle de la Serbie du tsar Douchan. Belgrad, 1903. А. Беличъ. Діалектическая карта сербского племени. Статьи по славяно-вѣдѣнію. Издание Имп. Академіи Наукъ, т. II. СПБ., 1906. Т. Флоринскій. Лекціи по славянскому языкоизнанию. Т. I. Кіевъ, 1895 (Сербо-хорватской языку). Др. Я. Цвијичъ. Населья српских земалья. 2. т. Београд, 1902—1903. Издаје Краљевска Академија. Стојановичъ. Срби и Хрвати. Нови Сад, 1902. М. Миличевичъ. Живот Срба сельзака. 2. вид. Београд, 1894.

Історія Сербо-Хорватів.

А. Серби державні.

Землі, на яких живе тепер сербо-хорватське племя, були заселені вже за кілька століттів перед Р. Хр. трако-ілрійськими племенами, котрі були завойовані Македонією, а в I. в. перед Р. Хр., і трохи пізніше, війшли в склад римської імперії. Східна частина теперішньої Сербії складала провінції Moesia і Dardania, західні — Dalmatia і Praevalis. На території цій істнували міста: Salona (Сплет), Epidaurum, Doclea, Scodra, Singidunum (Београд), Naessus (Ніш) та інші. За часів великого розселення народів Мізія дуже потерпіла від Гунів, Готів і Ланго-бардів, а пізніше і Славян, котрі скупчились густими масами на північній границі Балканського півострова, по середньому Дунаю. На початку VII. в., коли Візантія одкликала своє військо з Балкану для боротьби з Персами, Славяне посунули через Дунай на захід і південь. Коли сербські племена розселились на північно-західній частині Балканського півострова, вони ще не мали державної організації, а мали як і всі тогочасні Славяне організацію племінну (племя уявляло федерацію волостей „жуп“ з великим жупаном на чолі). Уперве повстала держава у Сербо-Хорватів разом з Словінцями в IX. в., під пануванням Людовіта Попаського (819—822), в басейні середнього Дунаю й Сави. Але ця держава скоро впала, і Серби мусіли призвати над собою зверхність візантійського царя Василія (867—886). Візантія старалась направити сербські сили на боротьбу з Болгарами, і це й удавалось, але сама вона не здолала укріпити над Сербами свою зверхність, і в X. в. фор-

мується окрема сербська держава в складі теперішньої Сербії, Чорногори, Герцеговини, Далматії й частини Босни під великим жупаном Чеславом (931—960). Ще раніше виділилась в окрему державу Хорватія під Томіславом (910—930), котрий від римського папи добув собі королівський титул. Але обидві ці держави мали дуже небезпечних сусідів: у Хорватів на заході були Франки, котрі опанували землею Словінців; в кінці IX. в. на півночі з'явились Мадяри; у Сербів на сході були небезпечені сусіди — Болгари, а на півдні — Візантія. В другій пол. X. віку Візантія знову запанувала над Сербією; у Хорватів з'явився новий ворог — Венеція, котра завоювала Далматію в 1001. році. Але коло 1040. року Степан Войслав вигнав Візантійців із Сербії, а його син Михайло (1050—1080) проголосив себе кралем сербським. Його держава мала ще ширші межі як Чеслава. В той же час і Хорватія під королем Петром II. Кресимиrom увільнила Далматію від Венеціян.

Вже з початком X. в. християнство укріпилося як серед Сербів, так і серед Хорватів, головно зусиллями візантійських проповідників. Але Хорватія підпала під вплив римської курії, так, що, наприклад, в 1060. р. на соборі в Спліту було постановлено заборонити уживання славянської мови в церкві. Сербія мала свою самостійну церковну організацію, котра твердо трималась греко-східної орієнтації. Риму іноді удавалось добути через політичні причини вплив і в Сербії, але це тяглось звичайно недовго.

По смерті Петра II. Кресимира в Хорватії почались внутрішні усобиці. Венеція знову добула собі далматинське побережжя. Мадярська небезпека ставала що далі все більш грізною. В 1091. р. Мадяри завоювали

Славонію, а в 1102. р. король Коломан завоював і саму Хорватію. З того часу і до наших днів Хорватія поділяла історичну долю угорської корони.

Тимчасом Сербія, уміло лавіруючи між Візантією й її новим ворогом — Норманами, скріпила свою самостійність. З початком королювання Стефана Немані (1159—1195), основника династії Неманичів, починається і найбільш блискуча доба давньої сербської історії. Стефан зломив самостійність окремих жупанів,увільнив од Візантійців усю сербську територію і поширив межі своєї держави на схід аж по Софію. Його син Стефан Первозваний (1195—1224) вступив у тісні відносини з Заходом, оженившись на внучці венеційського дожа Цандоло і прийнявши королівську корону від папи. Його син Урош I. великий (1224—1275) одбив Татар, котрі пройшли були до адрійського побережжя. Дядько його, святий Сава, організував автокефалію сербської церкви, був її першим архієпископом і вінчав ще брата Стефана на царство, скасувавши тим залежність його від римського папи. Найбільшої могутності досягла сербська держава при Стефані IV. Душані (1336—1355), коли її межі простягались од Сави і Дунаю на півночі до Етолії й Беотії на півдні; на заході границя йшла по Дрині і по побережжю од Дубровника до Іонійської затоки; на сході майже по теперішній лінії сербсько-болгарської границі і далі на південь по Маріці до Егейського моря. Стефан помислив уже про завоювання Царьгорода і пішов був уже походом, але смерть перепинила його заходи. У внутрішнім житті його царювання позначилося організацією місцевого управління, заходами біля поліпшення про-

світи, розвитку торгівлі. В 1349. було зложеню на соборі знаменитий „Законник Стефана Душана“, збірку законів горожанських, карних і адміністраційних.

По смерті Стефана Душана Сербія починає хилитися до впадку. Ще за життя Стефана появляються на Балкані Турки, котрі скоро робляться страшно небезпечними сусідами. Тимчасом уже при слабому сині Стефана Уроши V. (1356—1367) відпадають від держави одна область за другою. Уроша було вбито на полюванні і з ним припинилася династія Неманичів. Королем проголосив себе боярин Вукашин, але він загинув в бою з Турками під Адріянополем (1371). Син його, герой сербського народного епоса, Марко Кралевич, оповістив себе королем, але друга партія обібрала королем Лазаря Гребляновича, і край поділився на дві частини. Лазарь почав війну з Турками, але 15. червня 1389. року султан Мурад розбив його на Косову Полі. Лазарь попав у полон і був убитий. Вбито було й султана Мурада. Косове поле стало могилою сербської самостійності.

Правда, новий султан, Баязет, дозволив сину Лазаря, Стефану, занести батьківське насліддя з титулом „деспота“, але зробив його своїм васалом і зобовязав постарчати йому допоможове військо; наслідком цього 40.000 сербських вояків брали участь в бою під Ангорою (1402) і майже всі там загинули. Внук дочки короля Лазаря Юрій Бранкович (1427—1457) спробував повстати проти Турків. Але Турки взяли в 1459. р. Смедерево, столицю Юрія Бранковича, і обернули Сербію в свій пашалик. Бранкович утік на Угорщину. Тільки Білгород ще держався до 1521. року. Слідом

за Сербією опанували Турки Герцеговину й Боснію, не змогли подолати тільки Чорногору.

З початку однаке Турки не знищували зовсім місцевого самоврядування: киези по давньому правили в своїх округах, збирали самі податки з народу і частину їх виплачували як дань турецькому урядові. Не скасовано було й автокефалії церкви з патріярхом на чолі; в 1557. році було відновлено патріярхію в Нечу (Іпек). Головна влада належала паші, котрий сидів у Білгороді. Однаке сербський народ не міг примиритися з чужинецьким пануванням і, не маючи сили боротися повстаннями, вів безконечну партизанську боротьбу через „гайдуків“ або „ускоків“. Вони укривалися ьпо лісах і горах, нападали на невеликі турецькі відділи і старалися шкодити Туркам як тільки могли. Народ їм спочував, помогав і найбільш завзятих прославив у своїх юнацьких піснях. В XVII. ст., коли Туреччина почала хилитись до упадку, збільшився утиск над Сербами. Скасовано місцеву самоуправу, збільшено податки, панщина стала важчою, самоволя й насильства турецької адміністрації й яничарів зросли. Церкву сербську поставлено в залежність від константинопольського патріярха.

Ще в XV. ст. багато Сербів, не бажаючи заставатись під Турками почало виселятись в землі угорської держави, де вже жили їхні брати Хорвати. Турки протягом цілого XVI. ст. посувались на північ. Їм удалось після бою коло Могача (1527) опанувати на якийсь час середньою Угорщиною до Дунаю. Вони хотіли просунутися і на захід і узяти Загреб. Але в кривавому бою коло Сісака (1593. р.) вони були побиті і далі не посувались. З ними вступає в боротьбу Австрія

і в цій боротьбі старається знайти собі спільніків у Сербах. В планах коаліції християнських держав проти Турків діяльну участь бере папська курія і старається впливати на Сербів-католиків, щоб вони пристали до спільної боротьби. До спілки було притягнуто й запорожських козаків, до яких виїхало 1594. р. посольство імператора Рудольфа II. В 1593. р. було проголошено офіційну війну і разом з тим почались повстання в Банаті, в самій Сербії, Босні й Герцеговині. Але спільнікі билися не дружно. Венеція боялася за далматійське побережжя, і ускоки сербські мусіли тут боротись на два фронта: і проти Турків, і проти Венеційців. Австрія 1606. р. заключила з Туреччиною мир і покинула Сербів на їх власну долю. Серби тоді рішили опертись на Еспанію і з її допомогою провадили боротьбу далі. Моральним провідником справи з їх боку був печський патріярх Іоан. Але його наступник (з 1614. р.) патріярх Паїсій, бачучи турецьку перевагу, перемінив політику боротьби на лояльність, гадаючи тим уможливити існування Сербів під Турками. Наступив відносний спокій. Під час турецько-венеційської війни (1645—1669) тільки Чорногорці знову збройно виступали проти Турків. Багато Сербів за той час знову виселилося в межі австро-угорської монархії, де австрійський уряд розміщав їх понад Дунаєм (на лівому його березі), й Савою, утворюючи з них оборонний кордон, котрий пізніше зробився окремою провінцією, т. зв. Воєнною Границею.

В 1683. р. розпочалася нова війна Турків з Австрією. Турки дійшли до самого Відня і обложили його, але тут були побиті спільними силами цісарських військ і польського короля Яна Собеського. Почався відступ

Турків на південь і переслідування їх переможним військом. Австрійці витиснули Турків з цілої Угорщини, перейшли Дунай і вдерлисъ глибоко в стару Сербію, взявши Неч, Призрен і Скопле. Серби помагали їм скрізь, але в 1689. році Турки почали перемагати і стали тіснити Австрійців на північ; після патріарха Арсенія і з ним коло 10.000 Сербів мусіли тікати в межі Австрії, щоб врятуватись од турецької помсти. Війна тяглась ще кілька років і вирішена була побідами Евгенія Савойського над Турками, після чого р. 1699. заключено було карловицький мир. Турки задержали за собою Банат і південну частину Срема.

Хоча австрійський уряд обіцяв Арсенію ріжні пільги й привілеї для сербських переселенців, становище їх в Австрії було тяжке. Місцеві мадярські й хорватські влади тіснили їх; населення бачило в них непроханих гостей і конкурентів. До цього прилучились ще й релігійні утиски: католицьке духовенство, підпіране урядом, повело сильну релігійну пропаганду; однака Серби заховували лояльність що до уряду і підприрали його під час мадярського повстання 1703—1704. років.

В 1716. році вибухла нова турецька війна. Вона йшла успішно для Австрії і закінчилася 1718. р. пожаревацьким миром, по котрому Австрія дісталась північну половину теперішньої Сербії до західної Морави. Але австрійський режим виявився на стільки доцільним і неприємним для Сербів, що вони в новій війні 1738—1739. р. здебільшого опишились на боці Турків. Війна скінчилася для Австрійців нещастливо і вони по білгородському миру (1739) відступили здобуті сербські землі Туркам назад. Тоді тисячі Сербів, не бажаючи лишатись під Турками

і не виносячи австрійського режиму з його заходами повернути їх на католицтво або на унію, почали виселятись до Росії. Уряд російський селив їх на Україні, на землях Запорожського Війська, що викликало часті непорозуміння між пересельцями й запорожськими козаками. Переслідувані вдома Серби опинились на нових місцях в ролі кривдників і гнобителів місцевого українського населення.

У війнах Австрії й Росії проти Турків в кінці XVIII. ст. Серби брали постійну участь своїми повстаннями, але виграли з того дуже небагато. Замиряючись з Турками в 1791. році, Австрія виговорила тільки амністію для тих Сербів, що брали участь в повстанні.

Сербське населення дуже терпіло од самовілі турецької адміністрації, а найбільше від яничарів, котрі не слухали своїх турецьких начальників і робили, що хотіли. Сам султан мусів грозити їм, що їхні утиски викличуть повстання „райї“. Дійсно 1804. р. почалось народне повстання під проводом заможного купця Кара-Георгія, колишнього добровольця в австрійській армії. Яничарів частиною вирізали, частиною розігнали. На з'їзді в Семендрії (Смедерево) провідники повстання „кнези“ вибрали Кара-Георгія своїм головою. З початку сама Порта помагала Сербам проти свавольних яничар, але скоро побачила, що народний рух має чисто визвольний характер і зажадала, щоб Серби склали зброю. Ті не послухали, і р. 1806. почалась війна Сербів з Турками. Тодіж почалась і російсько-турецька війна. Серби розбили дві турецькі армії і взяли Білгород, дуже міцну фортецю. Країна почала організовуватись. На скупщтині (з'їзді) 1805. р. вже було установлено постійну

раду або сенат з 12 членів, вибраних в 12 сербських округах, котра порядкувала справами. Землю, яка належала Туркам, було сконфісковано й передано селянам, котрі почали володіти нею громадами (задругами). Було встановлено адміністрацію, суди, положено початок шкільництву. По миру з Росією в Букарешті 1812. р. Туреччина зобовязалася призвати за Сербами автономію; але Серби мусіли платити дань султану, а в їх кріпостях мали стояти турецькі залоги. Серби не бажали виконувати цих умов, а російська політика вже толі викликала в них велике розчарування. Тимчасом Туреччина, користуючись з того, що Росія була звязана війною з Наполеоном, вислава 1813. р. військо проти Сербів. Серби боронилися героїчно, але за Турками була чисельна перевага. Вони побили Кара-Георгія, котрий утік до Австрії. Почалася страшна паніка: окремі воєводи здавались Туркам, розпустили свої відділи, тікали. Один тільки воєвода Мілош Обренович не впав пухом: з своїм відділом він замкнувся в Ужиці, одбився од Турків, вступив з ними в переговори, і вони визнали його князем на умові васальної підлегlosti. Мілош до якогось часу удавав з себе вірного слугу султана, вбив Кара-Георгія, коли той потайки вернувся в Сербію, а сам тимчасом готовувався до нової боротьби з Турками. Року 1817-го він підняв повстання. На з'їзді вишого духовенства й старшин його визнано верховним і спадковим князем сербського народу. 1820. р. самостійність Сербії визнала й турецька Порт.

Однака васальні відносини до султана залишились. Йому платили дань, а в кріпостях залишено турецькі залоги. Межі Сербії означено згідно умов букарештського

миру: по Саві, Дунаю, Дрині й по лінії на північ від Нового Базару й Нішу. Остаточно з'ясовані й виконані умови серботурецького миру були вже в 1830. році, по новій російсько-турецькій війні. Фактично турецький гарнізон залишився тільки в Білгороді.

Мілош Обренович мав правити Сербією по згоді з скупщиною — періодичним з'їздом духовних і світських нотаблів. Але в дійсності він правив самовладно: його деспотизм і користолюбність викликали сильну опозицію в народі. В 1835. році вибухло повстання. Мілош тоді пішов на уступки, скликав скупщину, котра виробила конституцію — „Органічний Статут“: власті князя обмежено сенатом з призначених доживотно 17 осіб і міністерством, установлено нові права особи. Але Мілош не додержувався цієї конституції, почалось нове повстання, і тоді він зрікся престола (1839) на користь сина Мілана; той скоро вмер, і князем став другий син Мілоша Михайло Обренович. Але й йому не вдалось заспокоїти й задовольнити народ. 1842. р. династію Обреновичів було скинуто після узброєного повстання і скупщина вибрала князем Олександра Карагеоргієвича (1842—1852). За його князювання було багато зроблено для організації державного життя й кодифікації законів. Сенат було реформовано: члени його поповнювали склад сенату через кооптацію. Скупщина зробилась постійним представництвом, до котрого вибірали депутатів усі плательщики прямих податків. У зовнішній політиці Сербія схилилась більше до Австрії, ніж до Росії, і під час кримської війни trimalась строгого нейтралітету. Однак Олександер не придбав собі симпатій в народі.

Скупщина 1858. року позбавила його трону й знов покликала Мілоша Обреновича. Той прийняв запросини. Року 1860. Мілош помер і трон перейшов до його сина Михайла III. (1860—1868). Михайло поліпшив справу державних податків, добився виводу турецького гарнізону з Білгорода (1867), але й він мав багато ворогів: його вбіто в саду топчидерського палацу в червні 1868. р. На трон вступив родич покійного князя Мілан Обренович (1868—1889). За його малолітства краєм правила регентура з трьох осіб, котра в 1869. р. провела нову конституцію. В 1877. р. Мілан почав сам правити. В 70-х роках серед сербського громадянства сформувалось два політичних напрямки: радикали і напредняки (представники молодої буржуазії). Перші більше схилялись до російської орієнтації, другі до австрійської. 1876. р. Сербія оповістила Туреччині війну, допомагаючи повстанню в Боснії Герцеговині. Війна була нещаслива, і в початку 1877. р. заключено було мир на основі *status quo*. Але війна поновилась, коли розгорілася російсько-турецька війна, Серби взяли Ніш. По сан-стефанській умові, стверджений берлінським конгресом, Сербія була визнана цілком самостійною і дістала нові округи: нішську, піротську й лесковацьку. Серби були незадоволені поводженням Росії що до їх інтересів, і серед них з'явився австрофільський напрям.

Р. 1882. Мілан оповістив себе королем. Він зблизився з Австрією, вступив з нею в фінансово-економічний зв'язок. Народ і громадянство не були задоволені політикою Мілана. В 1883. р. вибухло проти його повстання в зайчарській окрузі. У відповідь Мілан доручив міністерство Христичу, котрий задавив був радикальну партію і

завів страшно жорстокий режім. В 1885. р. Мілан почав війну з Болгарією, але був розбитий і його престіж упав ще низче. Він пішов на уступки громадянству і навіть згодився р. 1888. на нову ліберальну конституцію. Однаке й це не задовольнило опозицію в краї, і Мілан мусів р. 1889. зректися трону на користь свого малолітнього сина Олександра. Знов настало регентство і велика боротьба партій за перевагу в скupшині. Мілан згодився виїхати за кордон, але звідти не переставав інтригувати й втручатись до політичного життя. Р. 1893. Олександр Обренович зробив змову, арештував регентів та міністрів і оповістив себе дійсним королем. Скорі повернувся до Сербії і Мілан, котрий почав грati верховодячу роль. У відповідь на протести проти своєї політики Олександр р. 1894. скасував конституцію і відновив стару конституцію 1869. р. Своїм одружінням з удовою інженера Драгою Машиновою король Олександр до краю обурив громадянство і нарешті в червні 1903. р. упав жертвою офіцерської змови разом з своєю дружиною.

Зараз же зібрано було скupшину, котра обібрала королем 60-літнього Петра Карагеоргієвича, внука славного Кара-Георгія. З того часу засади парламентаризма твердо укріпились серед сербського народу. Сербія почала помалу визволятись зпід важкої економічної залежності від Австрії і вступила з нею в митову війну. Разом із тим серед сербського громадянства почала рости думка про об'єднання всіх Сербо-Хорватів в одну „юго-славянську“ державу. Його національне почуття болюче було вражене анексією Боснії Герцеговини Австрією (1908), і тільки під сильним натиском великих держав приму-

йнений був сербський уряд видати декларацію 17. березня 1909. р., в котрій заявив, що анексією двох провінцій не порушені сербських прав.

В 1912. році Сербія пристала до балканської спілки і взяла участь у війні проти Турків. В кінці 1912. р. Серби побили Турків під Кумановим та при Скоплі (Ускую) і заняли всю Стару Сербію. Вониж допомогли Болгарам на початку 1913. р. узяти Адріянополь, приславши їм на поміч артилерію і 40.000 війська. Але, коли довелось ділити плоди побід, між спільноками виникла суперечка за Македонію й частину Старої Сербії: дійшло до братовбійчої війни між Болгарами з одного боку, і Сербами та Греками з другого. Болгари були побиті. Кінець-кінецьм справу полагоджено миром в Букарешті підписаним 10. серпня 1913. року. По цьому миру дісталася Сербія частину ново-базарського віласта, Стару Сербію й частину Македонії, всього дісталася 35.000 км² простору з 1¹/₂ міл. населення, так що нова територія королівства мала тепер 87.000 км² простору з 4¹/₂ міл. населення. Замість виходу до Адрійського моря, чого так добивалася Сербія, їй обіцяно було дати вільний доступ до албанського порту Драча для проведення туди залізниці („коридор“ до моря).

Не вспіла Сербія відночіти від балканської війни, як почалася нова страшна війна всесвітня, в котрій їй судилося заграти роль підпалу. 15. червня 1914. р. було вбито в Сараєві австрійського престолонаслідника Франца Фердинанда, а через місяць австрійський посол у Білгороді граф Форгач поставив ультіматум, виконання якого з боку Сербії звелоб її на автономну провінцію австро-угорської монархії. Почалась війна. Австро-угорське військо вдерлося в північно-

західну Сербію, але було побите 2—4. серпня на Цері. Тоді Серби перейшли в наступ і зanяли частину Срема. В осені Австрійці знову прорвались через Дрину і примусили Сербів очистити навіть Білгород. Але в падолисті Серби дістали нову амуніцію й повели наступ; вони побили Австрійців і в грудні очистили всю територію. Війна велася з страшною жорстою: австро-угорське військо мordувало населення і пішило край. В кінці 1915. року центральні держави побивши Росію повели новий наступ на Сербію. Тепер до них прилучилася і Болгарія. Серби були подавлені страшною перевагою і мусіли одступити. Вони віддали ворогу всю свою територію. Решта армії з старим королем, урядом і тисячами утікачів пробилася на початку зіми через албанські гори до Адрійського моря, при чому сила людей погинула од голоду і холоду. Їх перевезено на острів Корфу, де останки армії були реорганізовані, щоб почати літом 1916. р. нову боротьбу на солунському фронті. Сербська ж територія переживала всі страхіття австрійської й болгарської окупації.

В кінці літа 1918. р. сила центральних держав була зломлена. В перших днях вересня стався прорив на солунському фронті і Болгарія вийшла з війни. Серби рушили визволяти свою територію, і 19. жовтня вже був взятий Білгород. Австро-Угорщина розпалась. Три великих народні віча в Загребу, Сараєві й Новому Саду проголосили приєднання своїх країв до Сербії. За ними проголосили своє приєднання і представники Чорногорців і Словінців. Утворилася нова держава: королівство Юго-Славія, до котрого вйшли: королівства Сербія й Чорногорія, Далматія, Босна, Гер-

9*

131

цеговина, Хорватія, Славонія й частини Крайни, Карінтії й Штирії, заселені Словінцями, а також більша частина Банату.

B. Х о р в а т и .

В колишніх римських провінціях Далматії, Іллірику й Панонії Хорвати появляються в VII. ст. Вони склали державу — союз окремих жупаній. Християнство поширилось серед них і з Візантії і з Риму, але римські впливи мали перевагу, і Хорвати залишились католиками. Митрополія їх була первісно в Сплєті. В VIII—IX. вв. Хорвати перебували під владою Франків, але повстали проти їх під проводом посавського жупана Гюдовіта, та далматинські Хорвати залишились вірними франкській державі, і це задержало на якийсь час повне увільнення всіх Хорватів. Під впливом натиску з боку Сараценів і Венеції, Хорвати вступають в зносини з Візантією і на якийсь час стають від неї у церковну залежність. На початку X. століття всі Хорвати об'єднуються в одне королівство і першим королем являється Томіслав (903—928). Найбільшої сили добула Хорватія за короля Петра Крешимира Великого (1058—1173), котрий одбив од Венеції Далматію з островами і прилучив до себе Срем. Він жив у добрих відносинах з Візантією, Римом і Угорчиною. Скоро по його смерті припинилась його династія і в краї почалися великі нелади. В 1102. році мадярський король Коломан пішов походом на Хорватію, але діло скінчилось мировою умовою: хорватські жупани признали Коломана своїм королем, а він полішив Хорватії внутрішню автономію. Однаке на Далматію заявили свої

претенсії Венеційці, і між ними та Угорчиною почалась довголітня боротьба, котра скінчилася тим, що Венеція в першій половині XV. в. остаточно закріпила за собою панування над далматинським побережжям окрім Дубровника, котрий зумів зберегти свою незалежність.

В пол. XIII. в. Хорватія витримала татарський наїзд. Щоб піднести добробут міст, зруйнованих цим наїздом, король Бела IV. надав хорватським містам ріжні права й привілеї. Хорватія була поділена на ряд дрібних жупаній або комітатів. Намісником угорських королів являвся бан, поруч з котрим існував і „собор“ (сейм). В краю запанували феодальні порядки. Католицьке духовенство, котре прочно заснувалось в Хорватії ще за національних королів, іграло значну роль в політичному і в культурному житті краю. Засновано було багато монастирів, що зібрали в своїм володінню значні маєтки.

В 1527. році хорватські пани вибрали своїм королем Фердинанда Габсбурга. З цього часу починяється велика боротьба з Турками, яка коштувала Хорватії багато сил. Австрійське правительство старалось завести в Хорватії централізаційний режім, уживало Хорватів у війні на ріжніх фронтах (наприклад у 30-літній війні проти Шведів). Над селянством усе збільшувався гйт панів, так що іще в другій пол. XVI. в. вибухло було селянське повстання. Також повстання повторилося і в полов. XVIII. століття. Цля охорони Хорватії од турецьких нападів ще в XVII. ст. було організовано т. зв. Воєнну Границю, заселену здебільшого виходниками з Сербії. Але управу В. Границю було відділено від Хорватії і віддано пімецькій бюрократії.

В половині XVIII. ст. централізаційні й германізаційні стремління австрійського уряду виявились з найбільшою силою. Р. 1745. королівство Хорватію було поділено на три комітати, на чолі котрих поставлено жупанів. Влада хорватського бана й сейму була дуже обрізана. В 1779. р. управа Хорватією була доручена імператорському намісникові в Пресбурзі і хорватська аристократія, котра почала боятись руху серед селянства, примирилась з новим ладом. Йосиф II. видав 1784. р. наказ про заміну латинської мови, яка була мовою офіційною, як в Угорщині, так і в Хорватії — мовою німецькою. Централізаторські змагання уряду викликали реакцію з боку Мадяр, котрі, одстоївши права своєї мови у себе вдома, повели агресивну політику що до Хорватії і таки досягли того, що в 1827. р. введено обовязкове навчання мадярської мови по всіх хорватських школах, а з 1834. року мадярська мова зробилася фактично державною мовою в Хорватії. Дворянство хорватське й аристократія дуже легко піддавались мадяризації, особливо по тому, як віденський конгрес призначав Хорватію складовою частиною угорської корони.

Однаке в той же час уже починалось національне відродження, що перейшло в магчий рух, відомий під назвою іліризму і звязаний з ім'ям Людовіта Гая (див. хорват. літературу). хоч цей рух захопив тільки вищі освічені класи, але він скоро придбав також політичне значення. Не без впливу на політичну еманципацію Хорватів залишилось і те, що між 1809--1815. рр. частина Хорватії (на шівень од р. Сави) входила в склад заснованої Наполеоном ілірійської держави, коли Хорвати на часинку відстали від австрійської бюрократичної системи і зазнали інших умових життя. Вже в 1842.

році на ґрунті мадярських заходів навязати в Хорватії мадярську мову як мову державну, дійшло до кріавих сутічок під час виборів до комітатських рад. На ґрунті хорватсько-мадярської боротьби сформувалися дві партії: ілірійська народня партія і хорватсько-угорська (т. зв. „мадяропеська“). Народня партія почала ставити в сеймі ряд домагань — про організацію церковного управління незалежно від угорського, про заснування хорватського університету, про заведення обовязкового навчання хорватської мови по гімназіях і т. д. Уряд пішов на дрібні уступки, але Мадяри, навіть поступовці, не хотіли робити ніяких уступок і просто не визнавали Хорватів за окрему націю.

Коли в 1848. році почався революційний рух в Угорщині, Хорвати мобілізували її свої сили, щоб добитись собі справжньої національної автономії. Їм удалось перш за все добитись призначення баном графа Йосифа Єлачича, одного з провідників хорватського руху, а слідом за тим виставили домагання об'єднання всіх частин Хорватії,увільнення селян від феодальних повинностей, постійного сейму, хорватської національної армії та ін. Хорватські патріоти просто домагались утворення королівства з юго-словянських земель Австрії так, щоб мати з нею звязок тільки через спільну династію. Імператор хотів позбавити Єлачича повновластей, але сейм у відповідь на це надав йому від себе необмежені повновласти, так, що Єлалич зробився диктатором Хорватії. Але скоро воніч Єлачича стала дуже потрібна австрійському правительству. Мадяри підняли повстання, і військо Єлачича ішло битись проти них поруч з австрійським військом. Хорвати дуже мало виграли од своєї зояльності що до габсбургської династії.

Правда, Хорватія з Приморем та Фіюмом були оповіщенні окремою державною цілістю (до неї було прилучено портове місто Фіюме-Река), незалежною від Угорщини, хорватська мова була заведена по всіх середніх школах, але в 1851. р. конституцію, надану в 1848. році, було скасовано, почалась германізація, спрізь призначалися німецькі урядовці, вводилася німецька мова, і скоро Хорватам довелось боротись проти поніменення, як перед тим проти мадяризації. Цяєї полекші настали в 1860. році, коли на пост баня призначено хорватського патріота Шоукевича. За хорватською мовою визнаю право державної мови, при центральному уряді у Відні призначено спеціальне управління по справах Хорватії.

Австро-мадярське порозуміння 1867. року вирішило й долю Хорватії. Угорський сейм проголосив Хорватію інтегральною частиною Угорщини, хорватський сейм було розпущене, важніших урядовців-Хорватів було позвільнювано з посад і на їх місце назначувано угорянів. Складано було під урядовою пресією новий сейм, котрий і приняв „угоду“, не вважаючи на протест національної партії, котра покинула залю засіданнів. Угода була такого змісту:

Хорватія, Славонія і Далматія складають одне державне ціле з Угорчиною; у внутрішніх справах, — в справах культу, освіти, суда Хорватія і Славонія мають автономію і цими справами порядкує сейм. Інші справи належать до компетенції парламенту в Будапешті і центральних міністерств. Хорватський сейм посилає до парламенту 40 своїх депутатів і 3 до вищої палати. В парламентських дискусіях по справах Хорватії можна послуговуватися й хорватською мовою. Бана призначає король по представлен-

ню угорського премієр-міністра, і він одновідає перед хорватським сеймом.

Хорвати протестували; але нічого не могли вдіяти. Особливо тяжкою була для краю повна фінансова залежність від Угорщини, а дратував найбільш пункт про призначення бана по рекомендації угорського премієра. 55% усіх прибутків краю стало йти до угорської скарбниці, і тільки 45% лишалося на місцеві потреби. При помочи всяких зловживаннів і чесії уряду на першій порі удалось провести до сейму своїх прихильників „мадяронів“, і вони апробували всі мадяризаторські заходи. В 70—80-х роках в сеймі склалися три головні партії: урядова, помірковано ліберальна, до котрої належав Мажураніч, що був якийсь час баном (1873—1880), і єпископ Штросмаер, і третя партія — великохорватська, лідером якої був Старчевич і котра обстоювала ідею хорватської національної держави в межах Австро-Угорщини. Особливо тяжкий режим панував у Хорватії за урядування бана Куена-Гедерварі (1883—1903), котрий переслідував хорватських патріотів страшенно суверо. Коли на його місце призначено було графа Ніяцевича, хорватським опозиційним партіям удалось добути в сеймі перевагу. Мадяри пішли на деякі дрібні уступки. Щоб ослабити Хорватів, Мадяри штучно підогрівали антагонізм між ними й Сербами, піддержуючи в Хорватії Сербів в їхніх суперечках з Хорватами.

Не вважаючи на це, з початку ХХ. ст. серед Хорватів почала дуже ширитися ідея великої юго-словянської держави, котраб об'єднала ціле сербо-хорватське племя. Австро-угорські власти дуже чутливо ставились до цієї ідеї і бралися за різні репресії, утворювали великі процеси, обвинувачуючи багато людей в „державній зраді“ (відомий

процес в Загребі 1909. року). Однаке ре-пресіями ідеї викорінити було не можна, вони викликали тільки загострення й озло-блення; центробіжні змагання Хорватів, так само як і інших славянських народів Австро-Угорщини, привели врешті до розпаду самої держави по програній світовій війні.

С. Серби в Угорщині.

На території Угорщини, Хорватії й Славонії перші сербські пересельці з'явились в кінці XIV. в., як утікачі після погрому сербського царства. Вони дістали тут волю віри й внутрішню самоуправу. На початку XVII. в. цілий південь тодішньої Угорщини був заселений Сербами, котрі збройно боронили кордони проти Турків. В 1690. р. переселилось 10.000 сербських родин з патріархом Арсенієм на чолі. Вони були признані політичною нацією і дістали церковну автономію з конгресом, котрий вибірав голову сербської церкви. Залежали вони від Відня безпосередньо, а не від Будапешту. Таке становище Сербів змінилося на гірше з другої половини XVIII. в., коли вони стали підлягати компетенції угорського уряду. Правда, по закону з 1791. року угорський парламент надав їм нові права угорського громадянства, але за те їх не визнавано окремою нацією. Свої школи, церкви, добродійні інституції Серби утримували на приватні кошти.

В 1848. році Серби скликали в Карловіцах національний конгрес, котрий виставив домагання утворити окреме сербське воєводство, залишаючись в тіснім звязку з „братами-Хорватами“. Сербський воєвода мав вибіратись сеймом у Загребі. Хорвати піддержали домагання Сербів і 15. грудня 1848. цікарь

дав санкцію сербському воєводству. Цісаръ сам приняв титул великого воєводи. До воєводства належали округи: Темешський Банат, Бачка і частина Срема.

Але реакція, що скоро потому запанувала в Австрії, знесла і ці здобутки Сербів. Політичну автономію було скасовано. Знову сербські землі війшли в склад Угорщини й підлягали всім заходам мадяризаційної системи. Залишилась у православних Сербів тільки їх церковна автономія, санкціонована законом 1868. року. Вища церковна влада надана синоду з 6 єпископів з карловіцьким патріярхом на чолі. Поруч синода збирається іще церковний з'їзд (церковна народня скупщина), котрий вирішує справи церковних маєтків, шкільні й добродійні. Школами керує виборна шкільна рада. Рух на користь об'єднання всіх Сербо-Хорватів в одну державу знаходив своїх адептів і серед Сербів Угорщини. Угорський уряд павмисне старався мусировать прояви цього руху, щоб посіяти антагонізм між Сербами й Хорватами, націковуючи одних на других і використовуючи формальні ріжниці, які існують між цими двома галузями одного народу.

Література:

E. Picot. *Les serbes de Hongrie, Leur histoire, leurs privilèges, leur église, leur état politique et social.* Prague et Paris, 1873—1874. А. Березинъ. Хорватія, Славонія, Далматія и Военная Граница. 2 т. СПБ., 1879. И. Смирновъ. Очеркъ истории хорватского государства до подчиненія его коронѣ угорской. Казань, 1879. Формы национального движения въ соврем. государствахъ. Подъ ред. А. Кастелянского. СПБ., 1910. М. Филипп-

ПОВЪ. Хорваты и борьба ихъ съ Австроіей. СНБ., 1890. А. Йиповекій. Хорваты. СНБ., 1900. Ст. Станојевич. Историја српскога народа. Београд, 1910. Ст. Станојевич. Историја срба, хrvата и словенца. Београд, 1920. Відліл „Kroatien und Slawonien” у виданні „Die Oesterreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild”, т. II. Wien, 1902. V. Клаїс. Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati. Zagreb, 1880—1883. Fr. Країв. Die vereinigten Königreiche Kroatien und Slawonien. Wien, 1889. Е. Нико. Срби у Угарії. Београд, 1883. Ј. Сечвішкет. Politische Geschichte der Serben in Ungarn. Wien, 1880. Т. Смічікас. Povjest Hrvatske. 2 т. Загреб, 1879—1882.

Далматія і Дубровник:

Далматія це вузька смуга Адрійського побережжя, котра починається на півночі коло острова Примуда і тягнеться на південь, все звужуючись, вінчаючись коло міста Гастель-Гастви на чорногорській границі. Головні міста Далматії: Задар (Zara), Сплет (Spalatto), Дубровник (Ragusa), що виник на місці античного Епідавра. Славяні появляються в Далматії в VII. столітті й по-малу витісняють романський елемент, котрий спущується в городах, але згодом асимілюється з Славянами (протягом X—XIII. століттів). В кінці XI. в. ці міста складають союз, щоб спільними силами боротись проти ворогів. Вони признають над собою зверхність Візантії і виплачують їй дань. Але скоро венеційська республіка опановує далматійське побережжя (X. ст.); однаке на неї заявляє свої права хорватське королівство, і між ним та Венецією починається боротьба,

під час котрої Далматія переходить з рук до рук. В другій половині XI. в. в їй панує хорватський король Кренимір IV. Але хорватське королівство скоро само падає і в Далматії мало по малу украйлються Венеційці. Один Дубровник уже в IX. ст. відокремлюється в самостійну республіку і па протязі століттів зберігає свою самостійність, одбиваючись од Сараценів, од Венеції, і од своїх родичів — босанських жупанів та сербських королів. Він вступає в спілку з Норманами і за їх допомогою бореться проти Візантії й Венеції. З Сербією Дубровник нарешті встановив приятельські відносини і веде з нею жваву торговлю. Венеція в XV. столітті закріплює за собою володіння цілою Далматією, усунувши других претендентів — Мадяр та Турків, але дубровницька республіка залишається самостійною. І в 1358. р. скидає з себе навіть формально венеційський протекторат. На XV—XVI. століття припадає доба розцвіту дубровницької республіки, коли її торговельний флот, що налічував в собі коло 500 великих кораблів, піддержував зносини з Туреччиною, Італією, Сицилією, Еспанією, Александрією, Левантом — взагалі по всьому Середземному морю, конкуруючи з Венецією та Генуєю. Територія Дубровника складалась з окремих округів „жуп“, котрі зберігали місцеву самоуправу. На чолі жуп стояли бани або кнези, але важніші справи вирішались на вічу (збор). Серед цих жуп дубровницька жупа грава верховодячу роль. На її чолі також стояв „кнез“, вибраний на два роки, пізніше всього на один рік. Винцю центральною установою був „собор“, котрий мав підвідділи, ніби секції: „велике віче“, „віче умолено“ і „мале віче“, котрі діяли між собою ріжкі законодавчі, судові

ї адміністративні функції. Загальний устрій Дубровника дуже нагадував республіку новгородську. До кінця ХІІІ. в. республіка мала демократичний характер, коли на її державні справи мали вплив широкі верстви громадян; в кінці цього століття вплив захоплює аристократія. „Велике віче“ скликається з цього часу тільки з представників шляхти („властелі“); „віче умоловено“ непретворюється в сенат з 15 членів і зосереджує в своїх руках вищу владу, виконавчим органом котрої служить „мало віче“ з 7 осіб, вибраних на один рік. „Кнез“ був тільки вищим представником республіки і на всіх вічах мав всього один голос як і звичайні члени. В 1400. р. вибухла народня революція проти панування аристократії, але за допомогою Угорщини була приборканана. В кінці XVI. в. населення самого міста Дубровника досягало 30.000.

Коли султан Соліман після побіди під Могачем 1526. р. запанував над значною частиною Угорщини, Дубровник мусів визнати верховний протекторат Туреччини, але ця залежність мала чисто формальний характер. З кінця XVI. в. Дубровник став хилитися до упадку. Великий землетрус 1667. р. зруйновав саме місто, і воно потому ніколи вже не могло досягти своєї колишньої величини.

Свій внутрішній устрій зберегла дубровницька республіка до початку XIX. ст. В 1806. році зняли Дубровник Французи, а в 1808. р. формально припинилося самостійне існування стародавньої республіки. По пресбургському миру 1809. р. Дубровник разом з Далматією вийшов в склад „Іллірійського“ королівства під зверхністю Франції, а по віденському трактату 1814. р. був oddаний Австрії.

Решта Далматії перебувала з XV. в. під пануванням Венеції. Кампоформійський трактат 1797. р. оддав її Австрії. На короткий час (1805—1814) вона була під Французами і потім знову припала Австрії. Здобувши в останнє Далматію, австрійський уряд поділив її на чотири округи: задарську, сплєтську, дубровницьку й каторську. Вся влада була віддана австрійській бюрократії, котра обплутала країну густим павутінням, убивши всяку самоуправу й самодіяльність. В 1860. році було установлено красву інституцію — сейм в Задарі (*Zara*). Ще в 1827. р. введено було по містах Муніципальний Статут ім. Марії Терези, що підняло добробут міст і сприяло їх розвитку, але в 1850. р. права міст було знову обмежено. З 1860. р. Далматію знову включено до Цислейтанії, тобто до Австрії. В 1869. р. австрійський уряд зробив розпорядження одібрati зброю у місцевого населення; але це викликало повстання в каторській окрузі. Після довгоГоротьби уряд мусів піти на уступки і дозволити носити зброю. В 1881. р. на цьому рунті знову були розрухи, приборкані збройною силою аж в 1882. році.

За останні десятиліття громадянство далматійське ділилося на дві групи: з одного боку Сербо-Хорвати, котрі в переважній своїй частині стояли за сполучення з Хорватією та Славонією; з другого — Італійці, котрі стояли за автономію краю, і котрих частин підтримували й деякі Серби. Наслідком великої світової війни Далматія вийшла в склад Юго-Славії, але Зара одійшла до Італії.

Література.

Л. В. Б е р е з и н ъ . Х о р в а т і я , С л а в о н і ю и Д а л м а т і ю . СПБ., 1879, т. 2-й.

S. Razzi. La storia di Ragusa. 1903.
J. Engel. Geschichte des Freistaates Ragusa (сербський переклад 1903. р.). C. Jiricsek. Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters. Wien, 1899. Л. Войнович. Ђубровник и османско царство. Београд, 1898. Ст. Станојевич. Историја српскога народа. Београд, 1910. Ноe Dalmatien. Berlin, 1870. De Nolhac. La Dalmatie. Paris, 1882. J. Modric. La Dalmazia. Turino, 1891. M. Czermiński. W Dalmacji i Czarnogórze. W Krakowie, 1896.

Історія Чорногори.

Територія сучасної Чорногори входила під іменем Ціоклеї в склад римської провінції Далматії; на їй були міста Ціоклея (Цукля) і Медеон (Медун). В VI—VII. в. тут оселились Серби, котрі склали тут свою жуну, що називалась Зетою. Столицею Зети зробився Скадр (Скутарі). Християнство розповсюдилося у Зеті в IX—X. вв. заходами візантійських та римських місіонерів, але візантійське православіє взяло гору. Один час в Зеті була поширенна богумільська ересь, але в XI. віці її тут викорінено. Степан Неманя (1159—1182) об'єднав під своєю владою окремі сербські племена і прилучив до себе також і Зету. З того часу на протязі двох сот літ Зета була провінцією сербської держави і списком зетський дістав сан митрополита (1346). Населення Зети було чисто хліборобське і складалось з двох головних верств: властелів (панів) і обрів або меронхів, котрі одували певну панщину властителям, але самі по собі були людьми вільними і брали участь в судових установах. Коли в другій половині XIV. в.

держава сербська почалась розпадатись, то і Зета виділилась в окрему державу, на чолі якої став р. 1367. воєвода Бальша, який однією собою династію Бальшів. Син Бальши Стратимір (1368—1373) поширив межі своєї держави од Готори на півночі до Леша (Alessio) на півдні, обіймаючи область теперішньої Чорногорі і північну частину Албанії. Господар Йорій II. (1373—1405) брав участь в сербо-турецькій війні. Багато сербських утікачів оселилось після косовської катастрофи в Зеті, і це скріпило сили Зети, але з другого боку Венеція захопила Драч (Durazzo) і Леш. Це викликало війну, в якій Зеті допомогли Мадяри; в р. 1406. сталося замирення. Венеція визнала сина Юорія Бальшу III. (1405—1421) господарем Зети і задержала за собою тільки Антіварі, за яку мусіла виплачувати господареві щорічну ренту. Скоро Венеція війшла в спілку з Турками і почала нову війну проти Зети (1416—1420). Війна ця, що коштувала Зету великих жертв, скінчилася *status-ом quo*. По смерті Бальши Зетою правив Юорій Бранкович, який визнав свою залежність від Сербії. Пізніше він сам зробився деспотом сербським, а в Зеті воєводою і князем став зять Бальши Стефан Черносевич (1427—1471). В тісному союзі з володарем Албанії Скандербегом, Стефан Черносевич боронив незалежність своєї Зети од Турків і од Венеційців. Територія Зети звузилась: на півночі довелось уступити частину герцеговинському герцогу Стефану Косачу; Венеція одрізала її цілком від моря; на півдні довелось віддати Скадр Албанцям; Зета звелась до вузьких меж, в яких існувала потім уже під назвою Чорногори до 1878. року, але зберегла свою незалежність.

10 Дорошенко, Слав. світ, II

145

Син Стефана Іван Ч е р н о с в и ч вів геройчу боротьбу з Турками, прославившись своєю побідою над Турками під Скадром в 1474. р., де йому вдалось побити 70.000-не військо Сулаймана-Паші. Однаке він мусів уступити Туркам Йабеян і Подгоріцу і перенести столицю до Цетіня, де в 1484. р. заложив першу друкарню. Після того як Босна, Албанія й Герцеговина опинились під турецькою владою, Чорногора з усіх боків була оточена турецькими володіннями. Тільки вузька приморська смуга зоставалась в руках Венеційців і служила для Чорногори сполученням з рештою християнського світа. Але в 1571. р. й вона впала в турецькі руки за виїмком самого Котора (Katarro). Багато Чорногорців зневірилось в можливості зберегти незалежність Чорногори і приняттям магометанства думало рятувати рідний край. Серед них були й члени дому Чernoсвичів. Останній Чernoсвич Юрій V. виїхав р. 1516. до Венеції, передавши свою владу митрополиту Вавилі.

З цього часу Чорногора на довгий час стає своєрідною теократичною державою, що в дійсності уявляла з себе спілку окремих племен, котрі мали кожне свого окремого воєводу або кнеза, часто воювали між собою через сусідські непорозуміння, але в одному були завжди згідні між собою: в боротьбі проти Турків, котру мусіли вести безперестанно. В цій боротьбі певну поміч подавала Чорногорцям Венеція — зброяю й гріними. Ще за часів Чernoсвичів у внутрішньому житті Чорногори з'явили зміни: земля помалу опинилася в руках громад; тільки монастирі та церкви зберегли свої окремі маєтки. Але хліборобська культура залишилась на низькому ступні: зайняті вічною

війною Чорногорці одвикали од мирної праці і виробили в собі дух і вдачу воївників, що дуже нагадували собою наших запорожських козаків. Не тільки хатня праця, але й коло-ріллі — в значній мірі була переложена на плечі жіноцтва.

В 1684. році Чорногорці взяли участь у війні проти Турків, котру вела спілка Австрії, Польщі й Венеції. Але це скінчилось дуже сумно для Чорногорців: р. 1690. великий візір Сулейман-Паша прийшов з військом, спалив Цетінє, і Чорногорці мусіли деякий час потому платити дань Туркам. Нова ера в історії Чорногори почалась з вибором на митрополита Данила Негоша (1697). Один час він попав був в полон до Турків, але визволився. Щоб помститись, Чорногорці на Різдво 1702. р. вирізали в себе кілька тисяч потурчених Сербів. В 1711. році завела з Чорногорою зносини Росія; Чорногорці почали за її намовою війну з Турками, але надії на московську поміч не спровадились: царь Петро, замирившись з Турками на Пруті, нічого не вимовив для своїх спільнинів, і Чорногора, котрій зрадила і Венеція, була страшно зруйнована й спустошена Турками. Однаке Чорногорці й надалі піддержували зносини з Росією і одержували звідти грошеву поміч. Сам владика Данило їздив до Росії (1715. р.) і був дуже гарно принятий Петром.

По смерті Данила слідуючих митрополитів вибірано все з дому Негошів, і сан митрополичий зробився спадковим в їх домі; це підготовило обернення Чорногори знову в світську державу. Для більшої зручності в урядованні було заведено посаду „губернатора“, ніби світського заступника владики. Протягом XVIII. ст. Чорногора служила ареною політичних впливів та інтриг Росії

10*

147

й Венеції, котрі своїми підкупами впливових людей дуже деморалізували Чорногорців. Раз-у-раз ввязувались Чорногорці у війну з Турками, сировоковані своїми покровителями, до котрих з кінця XVIII. в. прилучилася Австрія, що згодом заступила місце Венеції. Хоча Чорногорці мали часто близькі перемоги (під час війни 1736—1739. р., а особливо в 1756. р.), але багато й терпіли; нераз турецьке військо нищило їх плюндрувало їх край.

Між 1806—1813. роками Чорногорці бились проти французьких військ, але їх вірність не була оцінена Росією: царь Олександер не тільки позбавив їх своєї субсидії, которую виплачували Чорногорцям його попередники, але й примусив їх уступити Австрії Будую й Котору, одвоюовані Чорногорцями від Французів. За часів влади П'єtra I. Чорногора зробила певний поступ на шляху культурно-державного розвитку: р. 1798. було опубліковано „Чорногорський законник“; заведено було кілька шкіл, молодь посыпало для науки в Росію, де одержав освіту й владика Петро II. Цей останній скасував губернадурство, утворив сенат з 12 членів, завів податки (чого перше в Чорногорі не було і чого Чорногорці дуже не любили). Сам письменник і поет, владика Петро II. заложив у Цетіні друкарню. Перед своєю смертю Петро II. сам призначив собі наслідника, свого небожа Данила Негоша. Данилу не прийняв постригу, оповістив себе князем Чорногори, і сенат та народня скупщина визнали його за такого. Чорногора зробилась світською державою.

Данилу наслідував Микола (1860), що вчився в Австрії й у Франції; р. 1862. він почав війну з Туреччиною, але ця війна скінчилася дуже нещасливо: Турки взяли Цетінє

й спустили весь край. Однаке в 1876. р. Микола в спілці з Сербами воював проти Турків знову. Разом з Сербами він замирився, але в 1877. р. розпочав війну наново, взяв Антіварі й Нікшич; по берлінському трактату Чорногора була призначана незалежною державою, дісталася нові території: на півночі Нікшич і частину Герцеговини, на півдні Подгорицу, на заході вихід до моря (Антіварі й Дулціньо). За князювання Миколи Чорногора ще більше зробилась державою в європейському розумінні слова. Замість сената засновано р. 1879. державну раду; князь став призначати міністрів, організовано фінанси і регулярну армію, проведено шосейні шляхи. Не зважаючи на існування скупщини і формальної конституції, князь Микола правив дуже самовласно, криючи під покровом патріархальності примхи й вибрики справжнього деспота. Року 1910. він проголосив себе королем.

В 1912. році Чорногора приступила до „балканської спілки“ і перша 8. жовтня того року виповіла Туреччині війну; за нею пішли Сербія, Болгарія й Греція. Головною побідою Чорногорців у цій війні було здобуття ними в квітні 1913. р. Скадра (Скутарі). Однаке великі держави недозволили Чорногорцям задержати Скадр в своїх руках, а віддали його новоутвореній Албанії. По миру в Будапешті 11. серпня 1913. р. одержала Чорногора частину Новобазарського Санджака з Плевлею, Печ і Дяковіцу. Усього добула вона 7.000 км. території з понад 200.000 населенням (перед війною мала вона 9.000 км. території і коло 260.000 населення).

У всесвітній війні Чорногора виступила по стороні Сербії й почвірної згоди. Вона була занята австрійськими військами, і ко-

роль Микола вже в 1917. році мусів замінитись з центральними державами. Але по упадку останніх, в 1918. році, Чорногора вийшла в склад Юго-Славії. Багато Чорногорців не згодилося з загубою своєї самостійності, і тепер в Італії перебуває доволі численна чорногорська еміграція, маючи там собі протекторку в особі королеви італійської, Елени, дочки чорногорського короля Миколи, що сам помер 1921. року.

Л і т е р а т у р а .

А. Ровинскій. Черногорія въ ея прошломъ и настоящемъ. Географія, исторія, этнографія, археологія, современное положение. Издание Императорской Академіи Наукъ. СПБ., 2т., 1885—1897. Дж. Нопович. Историја Црне Горе. Београд, 1896. В. Schawagz. Montenegro. Leipzig, 1888. І. Ненадович. Писма о Црногорцима. Београд, 1892—1896. Ј. Нолесек. На Černou Horu а Černa Hora конcem věku. V Praze, 1899.

Б о с н а й Г е р ц е г о в и н а .

За римських часів Босна й Герцеговина належали до однієї провінції, що мала назву Іллірика. В кінці VI. віка тут оселилось сербо-хорватське племя. У Славян Герцеговина одержала назву Хум або Захумлія. Вона була якийсь час самостійним князівством, відомий її князь Михайло Вишевич (912—926). В половині X. в. більша частина Босни й усія Герцеговина вийшли в склад сербської держави Часлава (931—960); друга частина Босни складала окреме васальне бапство в межах королівства хорватського. В кінці XI. в. Босною заволоділа

на короткий час Візантія, але Босна скоро визволилась і зробилась самостійною державою з банами на чолі. Однаке їй весь час приходилося підлягати впливу або Сербії або Угорщини. За панування бана Куліна (1180—1240) в Босні почало дуже ширитися богумільство (див. в розділі про Болгарів). За бана Нінослава (1231—1250) угорський король Бела IV., заохочений римським папою, вирушив у хрестовий похід проти еретицької Босни. Край було спустошено, багато богумілів знищено. В 1245. р. Мадяри знов прийшли з хрестовим походом, вигнали були бана, але татарський пайдз одхилив увагу Мадяр і поміг Боснякам скинути їхню владу. В 1280. р. угорський король Володислав IV. ходив у третій хрестовий похід на Босну.

По розпаді Чаславової держави, Герцеговина якийсь час входила в склад хорватської держави, між 1019—1050 належала Візантії, а в 1168. р. Стефан Неманя прилучив її до своєї держави, але залишив там князем свого брата Мирослава в залежності від себе.

На початку XIV. століття босацький бан Павло Бребір прилучив Герцеговину до Босні: Однаке Герцеговина зберегала свою автономію і своїх князів.

За панування бана Стефана Твртка (1353—1391), котрий прийняв титул короля, Босна досягла найвищого свого розвитку, як держава: в її склад входила південна частина Далматії з островами, Герцеговина, частина західної Сербії. Він ставився толерантно до богумілів і в його правління край одпочив від релігійних суперечок. Під кінець його панування, Босні стали загрожувати Турки. В косовськім бою взяло участь 30.000 боснійського війська, котре обороняючись одступило до границь свого королівства

і не пустило до себе Турків. Однаке босанське королівство не мало внутрішньої сили; феодальне панство підкопувалось під короля, росли сепаратистичні змагання окремих країв. Герцеговинський князь Стефан Вукцич в 1448. році віддався у ленну залежність імператору Фридриху III. і дістав од його титул герцога (з якого часу колишній Хум став називатись Герцеговиною). Наслідники Твртка мусіли призвати над собою верховну владу турецького султана. Один з них, Стефан VII. спробував у спілці з Мадярами одбитись від Турків, але його військо було розбите, він сам попав у полон і був страчений з наказу султана Магомета II. (1463). Босна була обернута в турецьку провінцію, а за нею скоро пішла й Герцеговина.

Більша частина босанської й герцеговинської аристократії прийняла іслам. Однаке вона зберегла і свій феодальний устрій і свою сербську мову. Босанські „аги“ та „бей“ зосталися тим, чим вони були й раніше, тільки що збільшилася їх властять над селянами — „кметами“; як колись королеві, так тепер султанові одбували вони військову повинність, явлюючись на заклик султанського намісника візіра з узброєними відділами людей. Край було поділено на округи, на чолі яких поставлено місцевих „капетанів“, які передавали спадково свою владу їхнім спадкоємцям. З часом потурчилось багато людей і зноміж сільського та міського населення. Завдяки своїй віддаленості, і завдяки частим повстанням (наприклад повстання воєводи Грдана 1597. р. в Герцеговині, повстання 1608. р. та ін.) Боснians і Герцеговинці добились невпівної автономії від Туреччини, але політичну владу мали в своїх руках тільки Серби-мусульмани.

Коли після систовського миру з Австрією в 1791. році султан Селім III. почав заводити реформи в державі та у війську, мусульмане Босні й Герцеговини дуже заворушились і виступили проти того. З того часу протягом 40 літ ішла ця боротьба, поки в 1831. році один з капетанів Гусейн не підняв узброчого повстання, проголосивши себе візірем. В своїй боротьбі з повстанцями Турки старались опертись на християнське населення, що викликало страшний антаゴнізм між Сербами-мусульманами і Сербами-християнами. По стороні Турків опинились і герцеговинські пани-мусульмане з Алі-агою Різванбеговичем на чолі. Вони помогли Туркам приборкати повстання в Босні, і за те Герцеговина була зроблена окремим краєм, а Алі-ага - візірем. Турки перемогли Гусейна тільки з великим напруженням і то завдяки головної чисельності перевазі.

Однаке мусульмане не заспокоїлися. Повстання вибухали в 1836., 1839. і 1840. роках. Завдяки анархії й горожанській війні становище християнської „райї“ в Босні та Герцеговині дуже погіршало. Вона зного боку також почала ворохобитися і в 1833. році було навіть невелике повстання в Босні під проводом попа Йовици. Тоді видав султан 1843. року фірман, котрим обмежував панщиняні обовязки кметів що до бейв (поміщиків). Але анархія не припинялась, і в справі Босні й Герцеговини мусіли вмішатись европейські держави. Тоді видано було новий султанський фірман 1848. року про заміну панщини податками; але становище райї мало чим поліпшилось, бо податки були дуже тяжкі. В 1850. році Порта призначила головним начальником Босні й Герцеговини Омера-пашу, одного з кращих турецьких генералів. Коли він прибув на

місце й приступив до переведення реформ її адміністрації, фінансів і військової повинності, проти цього піднялися усі мусульмане. Омер-паша збройною рукою приборкав повстання і підняв занепалий тут авторитет султанської влади. Приборкавши мусульман (1851), Омер-паша прийнявся і за Босняків-христіян, вимагаючи од них, щоб пооддавали всю свою зброю. Це своєю чергою викликало в 1853. повстання православних Сербів під проводом Луки Вукаловича. З того часу Босна, а особливо Герцеговина не знали справжнього заспокоєння.

В 1857. році було велике повстання в Герцеговині. Повстанцям допомогла Чорногора, і Турки мусіли згодитись на те, щоб повернути окремим племенам давню самоуправу. Але вони не додержали обіцянки і в 1861. році вибухло нове повстання під проводом Луки Вукаловича, що затихло тільки в 1863. році: самоуправу герцеговинським племенам таки було повернуто. Чорногорський князь, маючи на думці прилучення Герцеговини до свого князівства, піддержував повстанчий рух серед Герцеговинців, і року 1875. вибухло повстання знову. До його пристала й Босна. Повстанці домагались нової автономії. Їм допомагали потайки Чорногора, Сербія і навіть Австрія. З великим співчуттям поставились до повстанців на далекій Україні, і чимало українських добровольців приїхало допомагати Герцеговинцям у їхній боротьбі. Звернули увагу на повстання й великі держави і в маї 1876. р. подали Порті меморандум, домагаючись, щоб вона помирилася з повстанцями, дозволила християнам носити зброю і перевела реформи під контролем держав. 18. червня 1876. року Сербія й Чорногора оповістили Туреччині війну (див. історію Сербії).

По сан-стефанській умові 19. лютого 1878. року Босна й Герцеговина мали дістати автономію й губернатора християнина. Але на берлінському конгресі справа була переринена й Австрії доручено було заняти „тимчасово“ Босну й Герцеговину й запровадити там порядок. Літом 1878. року австрійське військо вступило в Босну й Герцеговину. Босанські мусульмане підняли повстання, котре Австрійці приборкали з великими зусиллями. Було пізніше повстання і в Герцеговині, так само придушене збройною силою. Австрійський уряд завів в окупованих провінціях військово-бюрократичний лад, наславши туди урядовців з ріжних провінцій Австрії (в тому числі чимало й Українців з Галичини). Привілейоване становище земельної аристократії збереглося і під австрійською окупацією, матеріальний же стан просто-го люду мало чим покращав, бо австрійський уряд більше звертав уваги на зовнішні ознаки культури, піж на заходи для підняття економічного добробуту народу. В 1885. році по перепису нараховано було в Босні й Герцеговині усієї людності 1.336.090; в 1900. році число її піднялось до 1.737.000. З них православних 42,75%, магометан 36,88% і католиків 19,89%. Православні живуть здебільшого по містах, магометане — поміщики, а католики — селянє.

В останніх роках XIX. ст. між Сербами і Хорватами Босни й Герцеговини почав ширитись „великосербський рух“. Австрійське правительство старалось всіма способами підтримувати антагонізм між Сербами і Хорватами, а взагалі воно унікало називати населення Босни Сербами або Хорватами і саму мову їх називало офіційно „босніскою“ або „місцевою“. В 1908. році Австрія проголосила анексію Босни й Герцеговини.

Це викликало ще більший зріст великосербської ідеї. Новозаснований сейм Боснії Герцеговини став зразу в опозицію до австрійського уряду, збільшилась великосербська пропаганда. Уряд відповідав політичними процесами за „державну зраду“ і всячими іншими репресіями. Атмосфера робилась усе більше напруженою, поки справа не закінчилася катастрофою: в липні 1914. року Серб, Гаврило Прінчіп, застрілив на вулиці в Сараєві наслідника австрійського престола Франца Фердинанда з його жінкою. Це убивство послужило прелюдією до великої світової війни, котра конечним своїм результатом для Боснії Герцеговини принесла прилучення їх до об'єднаного королівства „Сербсько - хорватсько - словінського“ або „Юго-Славії“.

Література:

V. Klaic. Poviest Bosne do propasti kraljevstva. Zagreb, 1882. A. Knezevic. Kratka poviest kralja bosanskich. Zagreb, 3.t. 1884—87. П. Младенович. Историја Босне и Херцеговине до пада краљевства. Београд, 1907. Ст. Станојевич. Историја Босне и Херцеговине. Београд, 1909. W. Klaitsch. Geschichte Bosniens. Leipzig, 1885. J. Asboth. Bosnien und Herzegowina. Wien, 1888. А. Харузинъ. Госнія и Герцеговина. Очерки оккупаціонної провінції Австро-Венгриї. СПБ., 1901. Louis Olivier. La Bosnie et l'Herzegovine. Paris, 1910. J. Holecek. Bosna a Herzegovina za okupace. V Praze, 1901.

Повстання 1875—1876. р. має літературу українських споминів: С. Крутъ (Васильевский). Записки Українця з побуту між полуночевими Славянами. Львів, 1905

(Про Чорногорців та Герцеговинців і про війну 1875—1878.) Андрій Лисенко. Між добровольцями 1876. року (спомини лікаря). „Літ.-Наук. Вістник“, 1909, кн. I. Вас Яновський. Спомини українського волонтьора про повстання в Герцеговині 1875—1876. рр. „Літ.-Наук. Вістник“, 1911, кн. VII—IX; 1912, кн. IV—VI. Що до повстання в Босні проти Австрійців 1882. р. є спомини: А. Чайківський. Спомини з перед десяти літ. Львів, 1897.

Література Сербо-Хорватів.

Хоча останніми часами сербські письменники почали трактувати історію сербської літератури, хорватської, дубровницько-далматинської і навіть словінської вкupi, як одну „юго-славянську літературу“,* ми вважаємо це до певної міри штучним об'єднанням; занадто бо велика ріжниця культурних впливів, ідей, форм, інтересів існувала між ріжними частинами сербського письменства, навіть поза формальною ріжницею правопису й одтінків літературної мови. Вже не говорим про літературу словінську, цілком окрему й що до мови. В дійсності сербо-хорватське племя мало кілька окремих літератур, котрі тільки в останні часи почали зливатись в одну національну літературу, в котрій ріжниця правопису грає вже зовсім формальну роль. Отже з історичної перспективи вважаємо за більше правильне і зручне розглядати літературу Сербо-Хорватів по її окремих галузях окрема.

* Наприклад відомий історик серб. літератури Павло Попович видав книгу „Jugoslowenska Književnost“, Cambridge 1918, де розглядає всі ці галузі сербського письменства разом з словінською літературою як одну цілість.

1. Література сербська.

Початок письменства в Сербії звязаний з поширенням християнської проповіді безпосередньо учнями Кирила й Методія, особливо єпископом Кліментом (помер 916. р.). Церковні славянські книги, вживані в Болгарії й у Македонії, були зрозумілі Сербам, і тільки коли ті книги переписувались самими Сербами, виступають ознаки спеціально сербської мови. Культурно-політичні взаємини з Болгарією та Візантією, наложили печать на сербське письменство, котре довго жило ідеями, мотивами й формами візантійського письменства, черпаючи їх безпосередньо і з болгарських джерел.

Найстаршою памяткою сербського письменства, яка збереглась досі, є „Мирославлево Евангеліє“, писане „грішним дяком Григорієм“ в 2-ій половині XII. віку на замовлення загумського князя Мирослава. Від 1189. р. дійшла до нас грамота босанського бана Кулина і від 1199. р. грамота великого жупана Немані.

Протягом XII—XIV. століть сербська література розвинулась дуже широко; вона позичала й переробляла не тільки церковні мотиви візантійські, але переймала всю вченість, яка процвітала у Візантії: граматика, географія, філософія, астрономія, історія — все це культивувалося і в сербському письменстві середніх віків. Були переложені на сербську мову містики візантійські від Івана Літвічника до Таласія, великі вчителі східної церкви Іван Золотоустий, Григорій Богослов, Василій Великий. Поруч цього проходили в сербське письменство сюжети й мотиви літератури західно-европейської; маємо сербські редакції звісних середньовікових романів: „Троянська війна“, „Олександер

Великий", „Варлаам і Йосаф", „Стефаніт та Іхнілат", „Трістан" та інші. Дуже була поширенна література апокрифічна: „Книга Еноха", „Книга про Авраама", „Книга про Адама", „Хожденіє Богородиці по муках", „Никодимово Евангеліє", „Видіння св. Павла", „Видіння пророка Ісаї", „Громник", „Колядник", „Другий прихід Христа"; все це дійшло до нас в рукописах XV. в.; а особливо розвинулась агиографія, — життя святих. Були переложені на сербську мову візантійські хроніки: „Хроніка Георгія Амартола", „Хроніка Івана Зонара", „Хроніка Костянтина Манаси". Розвинулась і церковна поезія — гімни й славословія. Вся ця література, а особливо агиографічна, мала великий вплив на літературу України і навіть далекої Москви.

Першим відомим письменником сербським в середніх віках є святий Сава (1169—1236), автор життя свого батька св. Симеона Немані. Його брат Стефан, король сербський (помер 1223. р.), також написав біографію св. Симеона, але далеко новішу й докладнішу. Третім біографом є хіландарський монах XIII. в. Доментіян; він написав біографії св. Симеона (1264) і св. Сави (1241). Теодосій, теж хіландарський монах, написав біографію св. Сави (кінець XII. віка). Ця біографія відрізняється баґатством поетичної фантазії і дуже гарним стилем. Архієпископ Даніло (помер 1346. р.) написав „Родослов" або „Животе кральєва і архиєпископа српских", працю, яка обіймас історії сербських королів до Стефана Душана і сучасних їм архієпископів. Це є найважніша праця про давню сербську історію. Григорій Цамблак (родом з Болгарії), ігумен дечанського монастиря і пізніше київський митрополит (помер 1419. р.) написав

житіє короля Стефана, фундатора дечанського монастиря.

Найвидатнішим з цих біографів є Костянтина, дуже вчений автор, прозваний „філософом“ (помер після 1431. року). Він написав біографію деспота Стефана (пом. 1427. р.), працю, яку сербська історіографія вважає за найбільшу історичну працю старої сербської літератури, найбільшу в історичному розумінні і дуже цінну з літературного боку.

Поруч біографій стоять ще „похвали“ королям і архієпископам; їх дійшли до нас чимало, найкраща „Похвала князю Лазарю“, написана деспотицею Єфімією коло 1399. року, повна широкого почуття: в цю похвалу сербському герою авторка вложила „люту бурю душі і тіла свого“.

В звязку з біографіями й похвалами стоїть група чисто історичних праць: літописів, родословів і хронографів. Літописи починаються з другої пол. XIV. в. і імення їхніх авторів нам невідомі. Найстарший рукопис зберігся од середини XV. віка. Літературний інтерес літописів дуже невеликий. Родослови так само безіменні, так само короткі й сухі як літописи; головне в їх — генеалогія. Повстали вони в першій пол. XV. віка.

Хронографи походженням найпізніші. Зміст їх переважно світський і вони викладають з початку історію юдейську, римську, візантійську і так доходять до Славян. Перший хронограф належить монаху Пахомію 1442. р. Ці хронографи завмирають в XVII. столітті.

Поза цією літературою, яка і в світських своїх сюжетах часто носила печать церковного духа і яка зосереджувалась пере-

важно по монастирях, стоїть памятка XIV. віку, славетний „Законник царя Душана“, зложений на соборі й оповіщений в Скоплі 21. мая 1349. року. На цьому соборі був присутній сербський патріярх „з усіми архіереями та церковниками, малими й великими“ і царь Стефан „з усіма властителями свого царства, малими і великими“. Цей законник був продуктом колективної праці і затвердив та санкціонував те, що вже було готовим результатом самого життя. „Законник“ освячує народній звичай і надає йому юридичну силу. Через те він має велику вагу для пізнання степені культурного розвитку, якого досягла Сербія в найблискучіший період свого життя.

Друковання книжок припадає в Сербії на кінець XV. століття, тоді уже, як над краєм нависла турецька неволя, котра загальмувала культурний розвиток народу і звернула всю його силу на боротьбу з новими тяжкими умовами життя. Першими друкарями книжок в Сербії були Юрій Чорноесевич (1493) і Божидар Вукович. Друкарні було заложено в черногорському Цетіні (1494. р.), в Горазді (1529) по монастирях: Руянському (1537), Милешевському (1544) і Меркшинському (1562), в Білгороді (1552), Скадрі (1563). Друкувалися сербські книги й по чужих землях, наприклад у Венеції (1493). Друковано на першій порі самі церковні книги, та й сама освіта після упадку державної самостійності зберегається тільки серед духовенства, головними її осередками застаються монастирі. Тому то й круг інтересів письменства XV—XVIII. століть обмежується майже виключно справами церковними; навіть мова цього письменства приймає форми і характер мови церковно-слов'янської.

11 Дорошенко, Слав. світ, II

161

З памяток цього письменства згадати треба „Живот цара Уроша“ — біографія, писана патріархом Паїсієм (сидів на патріаршому престолі в 1614—1647. роках), найвний твір на зразок давніх житій. Коло Паїсія його твору працювали ще інші письменники; з їх круга вийшли твори: „Сказання о срібським патріарсима“, збірка служб сербським святым („Срблъаци“), сказання про монастирі, про чуда пресвятої Богородиці та ін. Деспот Юрій Бранкович (1645—1711) написав свою „Словено-срібську хроніку“. Трохи молодший його сучасник владика черногорський Василь Петрович (1709—1766) зложив свою історію Чорної Гори на основі літописів.

З початку XVIII. в. певне літературне оживлення помічається в південній частині Угорщини, т. зв. Сербськім Воєводстві, куди виселилось багато Сербів зза Дунаю в другій половині XVIII. віка. Вони принесли з собою свої книги, свої рукописи, свої традиції. Сусідство з більш освіченими народами викликало у Сербів на нових місцях інтерес до культури, до просвіти. Засновуються школи, друкарні, згодом засновуються просвітні товариства. В р. 1717. Кириян Рачанін склав свій „Букварь“, а Єрофій Рачанін опис своєї мандрівки в святу землю (1721. р.) Цілий ряд молодих Сербів іде вчитися на Україну, до Київської Академії і повернувшись до рідного краю стає за вчителів по нових сербських школах, укладає й видав книжки. Між 1735—1745. р. Гаврило Стефанович укладає по українським і польським джерелам свої історичні та богословські праці, а в 1741. р. Христофор Жефарович видає свою генеалогічну „Стемато-

графію“ — першу друковану книжку нової сербської літератури. В другій половині XVIII. в. Захарія Орфелін (1726—1785) починає вже систематичну літературну роботу; р. 1761. він видає анонімно „Плач Србије“, гіркий плач над трагічною долею сербського народу. В 1768. р. видає він „Славеносерпски Магазин“ — першу часопись сербську. В 1772. р. виходить його „Живот Петра Великог“ — біографія російського царя, імя якого зробилося дуже популярним серед Сербів. Павло Юлінач (помер 1781. р.) написав коротку сербську історію (1765) і переклав на сербську мову історично-філософський роман Мормонеля „Белізар“ (1776). Видатнішим з письменників XVIII. в. був архимандрит Іван Раїч (1726—1801), котрий одержав освіту в Київі. Він написав поему „Бой змаја с орлови“ (1791) — про боротьбу Катерини II. та Йосифа II. з Турками в 1787—1792. роках, трагедію про царя Уроша (1798); головний його твір — чотирьохтомова „Історія разныхъ словенскихъ народовъ“, найпаче же Хорватовъ, Болгаръ и Сербовъ“, видана у Відні в 1794—1795. роках. Не вважаючи на те, що твори Раїча, як і взагалі твори тогочасних сербських письменників, були писані дуже важкою штучною мовою — церковнословянщиною з додатком народніх сербських слів і слів та зворотів книжних мов російської та української — писання Раїчеві здобули собі широку популярність серед народу: навіть малописьменні люди добували їх і переховували в себе як святощі: цінили в них прояв національної свідомості. Раїч заслужив собі почесне імя батька сербської історії.

Але справжнім обновителем сербської літератури, реформатором мови й правопису

11*

163

явився Досіфей Обрадович (1742—1811), родом з тої самої Воєводини або Банату. Замолоду чернець, він покинув монастир і пішов мандрувати, побував у Туреччині, Малій Азії, Греції, Італії, Німеччині, Польщі, Ліфландії, слухав лекцій в університеті в Галлі, побував у Франції та Англії і оселився на останку в Сербії, де здобув собі становище головного начальника всіх сербських школ і навчителя дітей князя Кара-Георгія. Останні роки свого життя провів у рідному краї серед загальної пошани, як найбільший сербський учений того часу, яко патріарх тодішньої маленької култури і просвіти сербської, неначе Вольтер у своїм Фернею (порівнання П. Поповича). Поховано його в Білгороді біля собору, там де згодом поховано і другого великого діяча національного відродження сербського — Вука Караджича.

Живучи в Липецьку, він знайшов там в одній друкарні кирилицький шрифт, і це дало йому думку написати й видати книгу „Живот и приключения“ (1783 і 1788), де він розповів про своє багате і повне ріжних пригод життя за 40 років, про свої мандрівки, супроводячи опис ріжними думками й рефлексіями. В 1784. році надрукував Обрадович свої „Савете здравог разума“, повну моральних і просвітних ідей, в р. 1788. „Басана“ (байки) — з Езопа, Лесінга, Ляфонтена; в р. 1793. „Собраније“ — збірку статтів про патріотизм, любов до наук, про людську природу, читання книжок і т. п. В р. 1803. приготував до друку „Етику“, перероблену з італійського.

■ Тими всіми писаннями учинив Досіфей Обрадович перелом в сербській літературі. Перш за все він виправив мову, поклавши в її основу мову народа. Він вніс в сербську

літературу цілий рій сучасних європейських ідей, яко типовий енциклопедист свого часу. При всім тім він був великий сербський патріот, і всі його писання були зогріті гарячою любовію до „майки“ (матери) Сербії, перейняті глибоким жалем над її недолею. Обрадович писав дуже простою, популярною мовою, через те його праці були доступні кожному письменному Сербу й знайшли собі шире признання серед народу.

Відродження сербської літератури йде поруч з відродженням сербської державності. Хоч яка мала й слабенька була ця держава з початку — князівство Кара-Георгієвича, алі все ж воно давало легальний притулок сербській культурі, давало їй і державну допомогу. Розвивається сербське шкільництво, росте круг освічених людей, і книжка сербська робиться органічною потребою громадянства. Це додавало духа і православним Сербам поза межами князівства, в Угорщині, де мали свій вплив також й ідеї славянського відродження, що в той час знайшли вже своє поширення серед Хорватів і Словінців. Між Сербами князівства з осередком в Білгороді й Сербами Угорщини з їхнім осередком у Новому Саді піддержуються тісні культурні взаємини.

З представників нової сербської поезії на першому місті треба поставити Лука-Кіяна Мушицького (1777—1837), єпископа шишатовацького. В 1819. р. він видав „Глас шишатоватської арфи“ а в 1821. р. „Глас народолюбца“. Його твори були зібрани й видані всі вкupi вже по його смерті в 1838—1848. рр. Мушицький писав у класичному дусі, наслідуючи часто Горація й Клопштона, але він утворив національну сербську оду, котра прославляла герой сербської історії і через те мав великий

вплив на своє покоління. Також значіння мав і Сіма Мілютинович (1791—1847), родом Босняк, автор епічної поеми „Србијанка“ (1827), в котрій він прославляє визволення Сербії за часів Кара-Георгія й Милоша, наслідуючи народні пісні і зразки німецької романтичної поезії. Він написав також історичні драми „Дійка прногорська“ і „Обилич“, історію сербського повстання („Історія Сербіе од 1813. до конца 1815. г.“ Липськ, 1837) та Історію Чорної Гори. З прозайків найбільшу популярність здобув собі Милован Відакович (1779—1841), автор цілого ряду романів: „Усамльени јуноша“, „Велимир и Босилька“, „Касија царица“ та ін., а також і нової спроби сербської історії („Історія словено-серб. народа“, Београд, 1833—1835).

Найважнішу роль в сербському письменстві з діячів першої пол. XIX. віку довелося відограти Вуку Караджичу (1787—1864), родом з старої Сербії, з якої він вийшов разом з одступаючим військом Кара-Георгія. Він не здобув систематичної освіти, хоч і вчився вже в дорослому віці у „Великій школі“ в Білгороді. Емігрувавши по упадку сербського повстання в 1813. році до Австрії, Вук познайомився у Відні з Копітаром, котрий навів його на думку зробити літературною мовою мову народню, очистити її зовсім од русизмів і церковно-словянізмів, одним словом довести до краюте, що почав був Досіфей Обрадович. Вук Караджич склав насамперед граматику сербської мови („Писменница србскага језика по говору простога народа“, Віден, 1814), не дуже солідну з наукового погляду, але в їй було вперше показано обличча справжньої народної мови. В 1818. році він написав другу, докладнішу, котра скоро була переложена і видана по

німецьки з передмовою Якова Гріма. Ця граматика була надрукована вкуні з словником („Српски рјечник“, Віденсь, 1818). В 1852. році вийшло друге видання словника. Для своїх виданнів Караджич виробив новий правопис („Вуковица“). Правопис цей був принятий в сербському письменстві (у всіх Сербів, що вживають кирилиці), але справа не обійшлася без всяких суперечок, так само як і справа літературної мови. Сербські літературні старовіри дуже обурилися проти новин Караджича і досягли того, що уряд князівства двічі забороняв (1833. і 1849. рр.) правопис Караджича, але кінець кінців правопис цей таки здобув собі право громадянства і запанував без виїмку в сербському письменстві.

Але голосну славу придбав собі Караджич не стільки своїм правописом, скільки виданням творів народньої словесності. Того ж 1814. року, що й граматику, видав Караджич у Відні збірку народних пісень: „Мала простонародна славено-србска песнарица“, що звернула на себе увагу всього європейського світу. В 1823—1833. роках він випустив уже 4 томи, а від 1841-го розпочав щостисти-томове видання „Српске народне пјесме“, котре закінчилося вже по його смерті, в 1866. році. Р. 1836. видав Караджич „Српске народне пословице“, а р. 1852. „Српске народне приповітке“ (казки).

Окрім виданнів по фольклору видавав Караджич і праці історичні, критичні, переклади. Р. 1826. видав він кілька випусків альманаха „Даница“; р. 1828. історичну працю „Прва година српског војеванја на Даније“ (1834. р. вийшла друга частина); р. 1847. видав переклад св. письма Нового Завіту, р. 1849. „Ковчежич за историју, језик и обичаје срба“. Посмертним виданням (1867. р.)

вийшла праця „Живот и обичаји српскога народа”.

На часи Вука Караджича припадає і розвиток сербської журналістики. Властиво початок сербських періодичних виданнів положено газетою „Сербскія Новини”, що виходили 1791—1792. рр. у Відні церковним шрифтом; в 1793—1794. рр. їх перемінено на „Славено-сербскія Вѣдомости”, друковані вже „гражданкою”. В 1813. р. там же у Відні Дмитро Давидович (1789—1838) розпочав видання літературного часопису „Новине сербске из царствующега града Венне” (виходило по 1822. рік). В 1825. р. Юрій Магарашевич (1791—1830) почав видавати часопис „Српски Лѣтопис” в Новому Саді. Цей часопис піддержала а потім і переняла на себе його видання „Матица Сербска”, заснована в Будапешті р. 1827. заходами поета Йована Хаджича (1799—1870), відомого більше під псевдонімом Мілоша Светича. Цей журнал зробився осередком літературного руху серед Сербів на Угорщині (в 1864. році „Матицу” було переведено до Нового Саду). В 1834. році згаданий Дм. Давидович почав видавати в Країуєваці політичний часопис „Србске Новине”, перенесений пізніше до Білгорода і зроблений там офіціяльною газетою.

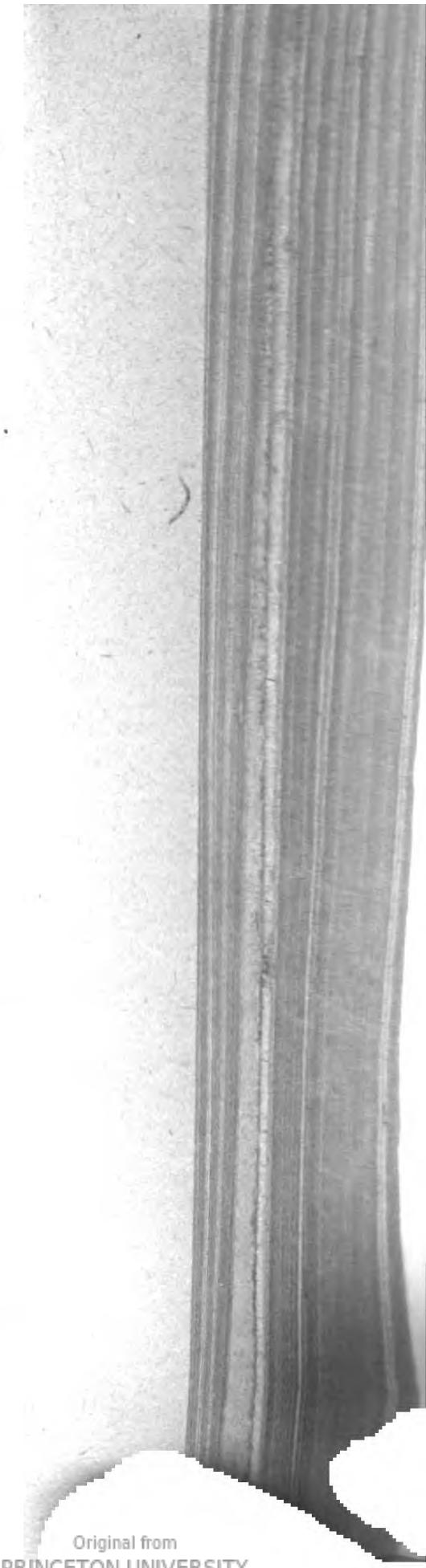
Окрім часописів літературне життя виявлялось у виданні цілого ряду альманахів. Так цей же Давидович з 1815. по 1866. рік випускав збірник „Забавник”; В. Караджич як сказано вище, видавав „Даницу” (1826—1829, 1834); І. Хаджич видавав „Голубицу” (1839—1844).

З письменників, котрі вийшли з кругів, що купчились біля цих виданнів і котрі вважали себе ідейними учнями В. Караджича, найвизначнішим був Славонець, Бранко

Радічевич (1824—1853), дуже рано померший від сухоти. Він вчився у віденському університеті і був свідком революції 1848. року; вона зробила на талановитого юнака велике враження. Бранко Радічевич писав ліричні поезії й цілі поеми (Гойко, Гайдуков гроб, Стоjan, Утопльєница), де має красу рідної природи (він сам родився й виріс у Славонії), виспівує кохання й принади сільського життя. В своїй сатиричній поемі „Пут“, Радічевич гостро висміяв сербських літературних старовірів, ворогів реформи Вука Караджича. Другим видатним поетом того часу був Іван Суботич (1817—1886), австрійський Серб, автор поеми „Степан Дечански“ (1846), дуже ціненої у свій час.

Дуже діяльним і популярним письменником 40—50-х років був Іван Попович (1806—1856), родом з Банату. Він писав історичні драми, комедії й поезії (Збірка „Даворје“, 1854). Його заходами заложено р. 1841. в Білгороді „Дружество српске словесности“, котре з 1847. р. почало видавати журнал „Гласник“.

Літературне життя прокинулось в першій половині XIX. віку і на Чорній Горі, де головним його представником явився сам владика. Петро Негош (1813—1853), вихованець згаданого вже вище Сіми Мілютиновича. Дуже молодим (1830) він постригся в ченці і став скоро потому владикою, себ-то головою тодішньої теократичної монархії на Чорній Горі. Він подорожував по Австрії, Італії, Росії, багато бачив і перечитав. В 1834. році він видав дві поетичні збірки „Пустинјак цетински“ і „Лијек јости турске“. Р. 1845. вийшла „Луча микрокозма“, філософська поема; року 1847. — поема „Горски Вјенац“ — про вигнання Турків з Чорної Гори. Ця поема вважається за найкращий

твір Негоша. Крім того він написав іще багато ліричних поезій, поем і драм. Негоша сербська критика визнала за одного з найбільших сербських поетів. У себе в Цетині заложив Негош друкарню, де було видруковано чимало цінних творів сербського письменства (про це докладніше див. низче).

В другій половині XIX. століття сербська література показує великий поступ, як з боку змісту, так і з погляду своєї форми. Багата народня поезія, яка здобула собі повне признання не тільки вдома, але й у чужинців, дала прекрасні зразки для поезії ліричної, багатий матеріал для драми, натхнення для поезії епічної. Вона помалу витіснила давні класичні зразки. З другого боку росте вплив чужих літератур, збогачуючи ідейний обсяг сербської літератури. Особливо велике враження робить література російська, за нею французька, почасти німецька та італійська. Сербська молодь переймається новими ліберально-демократичними ідеями, котрі зачерпає під час своїх студій в російських вищих школах, французьких та німецьких. А найбільше присвічує їй на життєвім шляху ідеал визволеної, незалежної Сербії, об'єднаної й вільної. Ця молодь гуртується в товаристві „Омладина“, що знайшло собі приюток в Новому Саді, хоч угорський уряд ставився до неї підозріло. Літературними органами нового напрямку явився цілий ряд журналів, що повстали в 60-х та 70-х роках: „Србадіја“, „Отачбина“, „Бранково Коло“, „Напредак“, „Српски книжевни Гласник“, „Вила“, „Видов Џан“, та інші. Співцем „Омладини“ явився талановитий поет Іван Змаї (1833—1904), натхнений співець кохання і свободи. Його поезії „Мажка сріског јупака“ і „Милостивој Европи на гробу стрельаних комуниста“ (на смерть париж-

ських комунарів) утворили йому загальну популярність в Сербії. Поезії Змая зібрани в книжках „Джуличе“ (1864) і „Джуличе увеоке“ (1872). В своїх поезіях Змай висловив думки, сподіванки й надії сербської молоді часів „Омладини“, її сни та мрії про кращу будучність народу. Чим була поезія Петефі для Мадяр, Беранже для Французів, поетів Молодої Германії для Німців, тим були пісні Івана Змая для Сербів другої половини XIX-го віку.

Поруч Змая треба поставити другого поета „Омладини“, „сербського Гейне“ — Джуро Якшича (1832—1878); це поет повний могучої страсти, енергійного почуття, різкої іронії. Найкраща його річ „На липару“, цикл пісень; твори Якшича зібрані в книзі „Песме“ 1872. р. В 1870. р. вийшли його гострі сатири „Мисли єдног пенсіонара“ і „Покажној цензури“, котрі викликали до його ворожнечу в реакційному таборі. Якшич писав також повісті і драми. Третій поет молодої Сербії — Воіслав Ілич (1862—1894), великий майстер форми, талант дуже ріжноманітний, котрий значно розширив рампи сербської поезії („Песме“, 2 т., 1907—1909, „Млачи“, 1909). Крім цих поетів ціняться ще сербською критикою Іван Ілич (1824—1901) та Іван Мілецько (1846—1875). Певне місце серед поетів займає і король чорногорський Микола Негош (1841—1921).

З драматургів др. пол. XIX. в. видатніці: Лаза Костић (1841—1910), автор історичних драм і перекладчик Шекспіра, і Коста Тріфкович (1843—1875), що писав здебільшого комедії.

Роман і повість мають в сербській літературі за цей час ряд представників, котрі збогатили сербську белстрістику: Бого-

б о й А т а н а ц к о в и ч (1816—1858), вихованій на німецькому й мадярському романтизмі; важінца його річ — побутовий роман „Два ідола“, Я к і в І г н а т о в и ч (1824—1888), автор історичних романів („Джурач Бранкович“, „Кральєвска снага“, „Дели Бакич“), побутових, фантастичних і гумористичних. Його звуть основателем сербського реалістичного романа. Однаке реалізм цей ще дуже примітивний; твори Ігнатовича часом ще дуже необроблені й мало художні. Найліпший його роман „Патница“; С т е п а н Л ю б и ш а (1824—1878), автор гарних новел, заснованих на народніх переказах про минуле („Причанка Вука Дојчевича“); М і - л о в а н Г л і щ а (1848—1908), що писав гарні оповідання з теплим гумором і нарешті найталановитіший з усіх тільки що згаданих Л а з а Л а з а р е в и ч (1851—1890). Він має селянське життя без прикрас та фальшивої ідеалізації, але за те вірно скоплює характерні риси сільських типів і дає правдивий образ народного життя, витвореного природою й історією. Дуже принадій його постаті Сербки-матери й сестри, такі, як має їх народня сербська поезія: тихі, покірні, терпеливі, але сильні духом і тверді вдачею. Оповідання Лазаревича переложено на кілька інших славянських мов. Лазаревич мав цілу низку наслідувачів, котрі на ріжні лади старалися удосконалити сербську новелістику: Я н к о В е с е л і н о в и ч (1862—1905), С і м о М а т а в у л ь (1852—1908), С т е ф а н С р е м а ц (1855—1906), С в е т о - л і ю Р а н к о в и ч (1863—1899) та інші. Окреме місце серед сербських прозайків займає Т ю б о м і р Н е п а д о в и ч (1826—1895), автор дуже цікавих подорожніх споминів.

Історики сербського письменства підкреслюють, що в пайновіщих часах, уже в

ХХ. столітті, дуже розвинулась сербська поезія: нові поети вийшли з обмежених рямців патріотичних і народніх мотивів, внесли до рідної поезії думки й настрої модерної європейської поезії з усією тонкістю й ріжноманітністю її відтінків, удосконалили форму. З молодих поетів за останні десятиліття визначились: Іван Дучич (род. 1874. р.), дуже талановитий лірик, віртуоз що до вміння передавати настрої самою формою віршу, який він удосконалив так, як ніхто з його попередників („Песме“, 1901; „Песме“, 1908; „Песме у прозі“, 1908); Мілан Ракич (род. 1876. р.), Олекса Шантіч (род. 1868. р.); Даніца Маркович.

З поміж прозаїків останнього часу треба назвати таких письменників: Іво Чіпіко (род. 1869), що пише з життя сільського й міського робочого люду Далматії; Петро Кочич (помер 1916), що також малював сільське життя, але вже другої околиці — гірської Босні; Радой Доманович (1873—1908); Светозар Чорович (род. 1875), автор збірки „У часовима одмора“ та інших оповіданнів, серед котрих дуже оригінальне й сильне написане „Омерага“ — з життя сербських Турків; Мілютин Ускокович (1884—1915), який малював інтелігентне громадянство Білгорода та інших більших міст Сербії (роман „Дошляци“ і збірка нове „Кад руже цветају“).

Сербська наукова робота купчилася з 40-х років біля білгородського „Дружства српске словесности“, котре р. 1864. було реформоване на „Српске учене Дружество“, головою якого вибрано було Янка Шафарика (1814—1876). Незалежно від того доволі широко розвинулась уже в кінці першої половини ХІХ. в. література педагогічна. Виходило вже тоді й чимало праць

історичних, що відповідали інтересу сербського громадянства до рідної історії в добу національного романтичного настрою. З цих праць замітніці: сербська історія Павла Йовановича (Новий Сад, 1847), церковна історія православних Сербів А. Стоячковича (Новий Сад, 1847), Історія Чорногори М. Медаковича (Землин, 1850) і його ж історія сербського народу (Новий Сад, 1851—1853) та інші.

В другій пол. XIX. в. і на початку ХХ. огнищем наукової праці в королівстві сербському (що мало певне значення і для Сербів Австро-Угорщини) зробилась Вища Школа в Білгороді, одчинена р. 1850. і зреформована на університет в 1904. році, та Королівська Академія Наук, що видає „Глас Срібське Кральєвське Академіје“ (з 1887. р.), „Споменик“ та інші публікації. З сербських учених визначились: професор Юрай Данічич (1825—1882), видатний філолог, котрий дослідження сербської мови поставив на висоті найбільших вимог науки. Року 1847. він виступив в обороні реформи Вука Караджича книжкою „Рат за српски језик и правопис“; потому пішли його праці: „Облицы српскога језика“ (— граматика, Београд, 1850); „Српска синтакса“, 1858); „Рјечник из книжевних старина српских“, 3 тома (Београд, 1862—1864); „Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII. в.“ (Београд, 1874); „Основе српскога или хрватскога језика“. Данічич був редактором „Гласника“, видаваного ученим Дружством з 1847. року. Стількиж для дослідження історії сербської літератури прислужився професор Стояни Новакович (1842—1915), що написав: „Историја српске книжевности“ (2 т., Београд 1871) і граматику сербської мови (1895), сербську бібліографію

1741—1867. років (Београд, 1869) й історичну хрестоматію сербської мови (Београд, 1877). З інших учених визначились: Мілан Мілічевич, автор дуже цінної праці „Књежевина Србија: Географија, археологија и проч“ (Београд, 1876), „Живот Срба сельзака“ (2-ге видання), у Београду 1894; філолог, професор Любомир Стоянович; історики: Пантелеїмон Сречкович, Іларіон Руварац і Станоје Станоєвич; історики літератури: проф. Богдан Павлович, проф. Павло Попович і проф. Іван Скерлич. З поміж літературних критиків звісні: Светозар Маркович (1846—1875) і Любомир Недич (1858—1902).

З розвитком політичного життя розвинулась і сербська преса. Перед війною 1914. р. виходило в сербському королівстві 85 періодичних виданнів, з них 19 щоденних газет. На території Австро-Угорщини виходило 73 видання, а з тими, що на Чорногорі, в Туреччині і в Америці, усього виходило 182 періодичних видання сербською мовою й кирилицею.

Література.

В. Лукич. Австрійські Серби. „Зоря“, 1889. А.л. Борковський. Про славного сербського ученого В. С. Караджича. Львів, 1889. А. Веретельник. Про Вука Караджича. СПБ., 1906. А. Пилип'ї и В. Спасовичъ. Исторія славянскихъ литературъ, т. I-й, СПБ. С. Русова. Дешо про сербську сучасну літературу. „Літературно-Науковий Вістник“, 1913, кн. XI. А. Степовичъ. Очерки исторіи сербохорватской литературы. Кіевъ, 1899. А. Гаврилович. Историја српске и хрватске книжевности. 2 тома. Београд, 1909.

Јован Скерлич. Историја нове српске књижевности. Београд, 1914. Pavle Роповић. Jugoslovenska književnost. Cambridge, 1918. Павле Попович. Преглед српске књижевности. Београд, 1909 (російський переклад: проф. Павелъ Поповичъ. Обзоръ исторіи сербской литературы. СПБ., 1912). Ст. Новакович. Историја српске књижевности. Београд, 1871. V. Jagić. Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga. Zagreb, 1867 (російський переклад: Исторія сербохорватської літератури. Казань, 1871). M. Mirkо. Geschichte der älteren südslavischen Literaturen. Wien, 1908.

Література Хорватів.

Література у Хорватів виникла під впливом християнства і вся була писана перші часи глаголицею *); чимало Хорватів писало і просто латинською мовою. Література ця мала переважно духовний характер; церковні ідеї поклали свій відпечаток і на поезію: збереглися духовні вірші про св. Юрія, св. Стефана; з'явилася чимало перекладів і переробок, як от романі про „Троянську війну“, про „Олександра Великого“, збірники: „Zrcalo“, „Mirakuli blažene device Marije“ „Lucidar“. Все це писалося книжною

*) Глаголиця — особливий старо-славянський правопис; її походження й досі являється дуже спірним, так само не установлено (думають, що її вигадав св. Кирил, славянський первоучитель), коли саме вона з'явилася. Памятки її, що дійшли до нас, сучасні памяткам кириловським (XI. і XII. вв.). Глаголиця була поширена не тільки у південних Славян, але й у західних, напр. у Чехів, але там вона в XIV. ст. уже зникла, вітіснена латинкою. У Хорватів і Далматинців вона як раз у XIV. ст. досягає найбільшого роз-

славянською мовою. Глаголиця з XV. в. починає уступати своє місце латинському правопису, хоча спроби видавати глаголичні книги (церковні) тягнуться аж до XIX. століття: така була сила традиції, котра надавала глаголиці характер національної реліквії.

Народня хорватська мова („кайкавське“ нарічча) уперве добуває право горожанства в літературі за часів реформації в другій половині XVI. віка. Реформаційна проповідь знайшла собі прихильників і покровителів в місцевих магнатах, особливо у могучої фамілії князів Зрінських, з котрих кн. Юрій Зрінський (1603) заложив першу хорватську друкарню в Загребі 1570. року. Тут діякон Михайло Бучич надрукував переклад Нового Завіта і ще кілька духовних книжок. Тут же Іван Переғошич видав свій хорватський переклад збірника угорських законів „Decretum Tripartitum“ (1574). У Любляні Антон Врамец видав першу „Хроніку“ на народній мові (1578) і науку евангельську в дусі кальвінізма.

Католицька реакція не тільки змела цей літературний дух, але знищила навіть самі видані книжки: єзуїтська інквізиція палила їх цілими купами. Замість народньої мови запанувала знову латинь. Однаке скоро й католицькі письменники беруться до народ-

---

цвіту. Нею писалися державні акти, церковні й богословські книги. В кінці XV. ст. почали друковатися глаголичні книги: першою була „Римський Служебник“ 1483, р. у Венеції; глаголичні друкарні існували у Венеції (1483–1812), Сені (1507–1508), Реці (1531), Тюбігені (1561–1564), Римі (1621–1791). Глаголиця має 44 літери, які мають зовсім оригінальний вигляд, несхожий на грецький і на славянський алфавит, і дуже добре передають фонетично звуки старої славянської мови.

цьої мови для поширення своїх думок і для полеміки з протестантизмом. Важнішим з них був загребчанин сзуїт Юрій Габделіч (1609—1678), що видав „*Zrcalo marijansko*“, „*Prvi oca našega Adama greh*“ (1674) і „*Dictionarium vocabulorum croaticorum*“ (1670). Появились і письменники світські, з поміж них два великих патріоти: бан хорватський Петро Зрінський (1621—1671) і Франц Франкопан. Перший дав „*Adrijanskoga mora sirenu*“ (Венеція, 1660), переснів поеми, написаної його братом Миколою Зрінським по мадярськи. В їй прославляється облога Сігета, котрої героєм був їхній предок Микола Зрінський. Франкопан дав збірку гарних поезій ліричних „*Gartlić za čas kratiti*“, і переклад комедії Моліера. В 1696. році Павло Вітезович (1652—1713) закладає знов хорватську друкарню в Загребі. Сам високо-освічена людина, Вітезович написав багато ріжних творів: поему „*Odiljenje sigetsko*“ — все про ту славну облогу Сігета, „Хроніку“ (всесвітню і хорватську), словник, календарь, поему, писану кирилицею: „*Rodosudije*“ в честь московського царя Петра I-го, та ін.

Протягом XVIII. і з початку XIX. ст. хорватська література розвивається дуже мляво. З письменників цього часу заслуговують уваги: Адам Крчеліч (1715—1778), історик; Тит Брезовацький (1754—1805), автор комедій із загребського життя (цікавіща од других: „*Grabaneijaš dijak*“); Хома Міклушич (1767—1833), що писав трагедії, комедії, праці богословські, книжки для народу („*Ztoletni kalendar*“, „*Jzbor dugowany vszakoverztneh*“, „*Podvucha-nya vu najpoglaviteseh vere iztinah*“); Коритич, що перекладав псалми і Вергілія; Крізманіч, перекладчик Мільтона.

Деякий розвиток літературного життя при інці XVIII. в. виявляє Славонія. Антін Коніжліч (1700—1777), езуїт, писав побожні співи і поему про сицілійську святу Розалію, а також книгу по церковній історії „Kamen praví smutnje velike“. Раціоналізм XVIII. в. знайшов свого пріхильника в Матвію Рельковичу (1732—1798), офіцерові часів семилітньої війни; він написав під час війни свого „Satira“ (видано 1761. р. у Дрезні), де дав живий образ рідної Славонії, з її добрими й лихими боками. Крім „Satira“ Релькович видав переклад байок Езопа, граматику і ще дещо. Йосиф Кермопотич, надвірний капелан у Відні, написав „Radost Slavonie“ (1787) і „Put u Krim“ (1788), — віршований опис подорожі Катерини II. і Йосифа II. до Криму. Від Дошеш написав дидактичну поему „Aždaja Sedmoglava“ (Zagreb, 1768). Матія Кантоничич (1750—1825), францісканський монах і професор університету в Будапешті, переклав на народню мову Біблію (надруковано 1831. р. в Будапешті). Гергур Чевапович (1786—1835), також францісканець, написав драму „Josip sin Jakova patriarke“ (Пешт, 1820).

Але вся ця література не мала широкого значення, явлюючись провінціяльною літературою з обмеженим кругом читальників. Оживлення громадського життя в 30-их роках, ідеї національного відродження, котрі на хорватському ґрунті втілилися в форму т.зв. іліризму, дали нові сили хорватському письменству, обновили його і зробили могутчою національною зброєю. Вже в початку 30-их років хорватські патріоти під проводом Людвіта Гая (1809—1872) склали гурток під назвою „Ілірійське коло“, котрий ставив собі метою об'єднати всіх південних

Славян в одне національне і політичне цілє, а поперед усього добитись об'єднання на літературному полі. Думка про таке об'єднання пробивається більше-менш виразно вже у Гундуліча й Качича-Міошича; висловлює її й словінський поет Воднік. Тепер вона ставиться на практичний ґрунт: була зложена ціла теорія, названа „ілірізмом“ через те, що Л. Гай і його товариші вважали стародавніх Ілірійців за предків південних Славян; бачучи, що сербське племя в сучасному переділене цілим рядом державних і релігійних перегородок, вони рішили, що краще прийняти одну спільну назву „Ілірійців“, щоб усунути привод для сперечання за перевагу між Сербами, Хорватами, Босняками, Далматинцями. За основу нової літературної мови, котра мала об'єднати всіх Сербо-Хорватів, взято було штокавський діалект, якого уживали Досіфей Обрадович та Вук Караджич. В 1830. році Л. Гай, побувавши в Чехії, приніс звідти правопис Івана Гуса — латинський алфавіт з літерами, пристосованими до славянської вимови. Він видав у Будимі книгу „Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja.“ Хорватські письменники прийняли цей фонетичний правопис, що став звісний під назвою „латиниці“. В 1834. році Гай почав видавати часописъ „Horvatsko-slavonsko-dalmatinske novine“ з літературним додатком „Danica horvatska, slavonska i dalmatinska“. Скоро він змінив характер і саму назву своїх виданнів: р. 1836. уже виходили „Pirske narodne novine“ і „Danica ilirska“. Замість свого місцевого кайкавського діалекту, він став писати штокавським, прийнятим уже в літературі сербській. Реформа Гая викликала багато суперечок і різку опозицію з боку православних Сербів, але вона мала велике значення для

національного відродження Хорватів та й взагалі для ідеї об'єднання південних Славян. Пізніше штучне ім'я „Ілрія, ілрійський“ було покинуте і замінено терміном „югославський“.

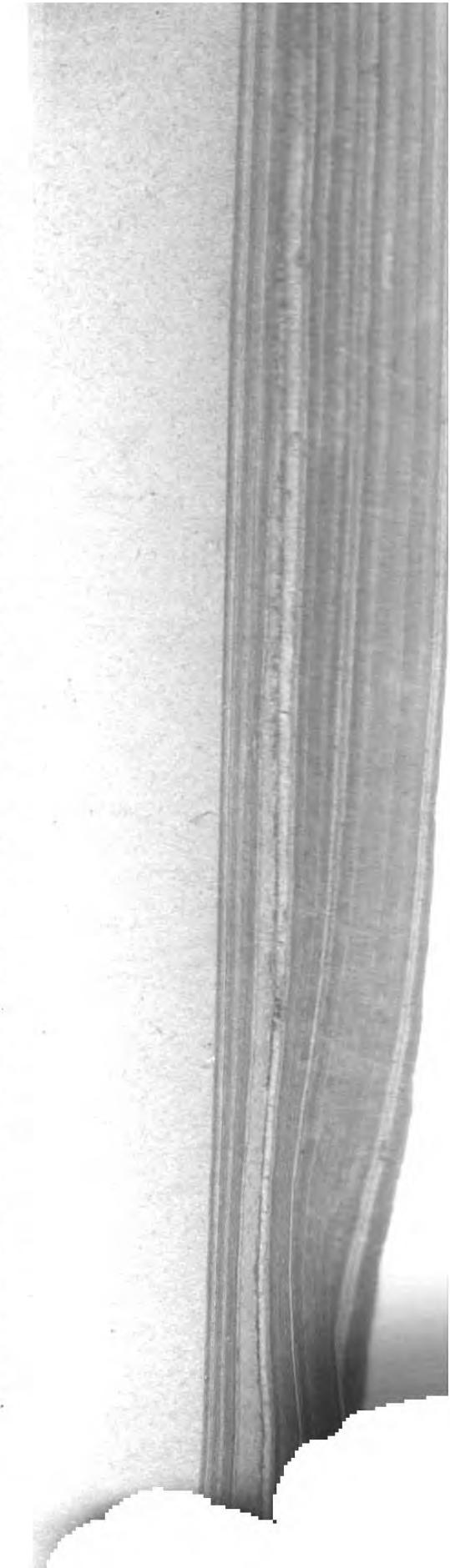
Представниками нового літератури-національного напрямку явився ряд талановитих поетів, журналістів, істориків. Людовіт Вукотинович (1813—1893) явився найбільш яскравим співцем цього напрямку закликаючи своїми піснями до боротьби за національну свободу і об'єднання („Pesme i priovedke“, Zagreb, 1838; „Ruže i tārnje“, Zagreb, 1842, „Pesmarica“, Zagreb, 1842). В такому же патріотичному дусі писали: Антін Міганович (1796—1862), автор хорватського гімна „Lepa naša domovina“, Павло Штос (1806—1862), Драгутін Раковац (1813—1854). Значно талановитіший од іх був Станко Враз (1810—1851), похорвачений Словінець, що написав ряд збірок дуже гарних поезій, на патріотичні й любовні мотиви: „Gjužabije“ (1840), „Glasi iz dubrove žeravinske“ (1841), „Vijenac soneta“ (1845), „Gusle i tambure“ (1845); він був і видатним критиком свого часу; свої літературні погляди він вілозжив в листі „Kolu“ (1892). Вукотиновича називають „хорватським Гейне“. Другим видатним поетом доби „ілрізму“ був Далматинець Петро Прерадович (1817—1872), р. 1896. він видав у Зарі збірку „Prvenci“, а р. 1851. в Загребі вийшла збірка його поезій „Nove pjesme“. Прерадович написав багато од, епічних поем і драм („Marko Kraljević“, „Vladimir i Kosara“). Його твори вийшли збірним виданням у 1873. році в Загребі. До цього ж гурту поетів треба залучити і Герцеговинця Франца Мартіча (1822—1905), епічного поета,

автора поем „Osvetnike“, в котрій він в дусі народних дум прославив боротьбу за визволення Герцеговини і її юнака Луку Вукаловича.

Найбільш помітним поетом 40-х років, який не стратив свого значіння і до цього часу, був Іван Мажуранич (1814—1890), котрий писав в дусі народних пісень і в дусі старої дубровницької поезії. Він написав докінчення Гундулічевого „Османа“ (1844), а в 1846. р. в альманаху „Iskra“ з'явився його найкращий твір-поема „Smrt Smail age Cengića“. В 1848. р. Мажуранич віддався цілком політиці та одійшов від літературного життя. В роках 1873—1880. він був баном Хорватії. Сербська критика дуже високо ставить „Смерть Змаїла“, де змальовано один з драматичних моментів боротьби Чорногорців з Турками, змальовано дуже пластично, з яскравим місцевим колоритом. Поема ця була багато разів видана латинським і кириловським правописом. З інших письменників цієї доби треба зазначати Мірка Ботовича (1816—1893), що писав поезії („Ljubice“ 1844, „Smilje i kovilje“ 1847 і „Domorodni glasi“ 1848), історичні драми („Frankopan“ 1856, „Matia Gubec“ 1860, „Stepan kralj Bosanski“ 1857), повісті й критичні розправи; Дмитра Деметара (1811—1872), що писав драми, видавав альманах „Iskra“ (1844—1846), а найбільше відомий поемою „Grobničko polje“, присвяченою знаменитій бійці Хорватів з Татарами в 1242. році на Гробницькому полі коло Реки (Фіюме); поета Ів. Тернського (1819—1910).

Загальне оживлення національного руху в полов. XIX. століття позначилося також розцвітом наукової діяльності Хорватів. На

цьому полі визначився насамперед А н т і н
М а ж у р а п і ч (1805—1884), брат поета;
він зробив дуже багато для дослідження
сербо-хорватського письменства („Temelji
ilirskoga i latinskoga jezika“, Zagreb, 1839;
„Osmana Gundulićeva riečnik“, Zagreb, 1844;
„Zakon Vindolski od leta 1280“, Zagreb,
1843; „Slovnica horvatska“, Zagreb, 1856);
йому же належить хрестоматія сербо-
хорватської літератури „Ilirska Čitanka“,
видана у Відні 1856. р. Іще більш
продуктивну діяльність розвинув І в а н
К у к у л е в и ч - С а к ц і н с ь к и й (1816—
1889), що брав видну участь в політичнім
житті, був один час віце-баном і перший
заговорив у сеймі хорватською мовою. Це
був співробітник та ідейний однодумець Гая
і Єлачича. Він писав поезії, драми, опові-
дання (в 1842—1847. рр. вийшов збірник його
творів під назвою „Različita dela“). Та
найбільшу вагу мають його історичні праці
„Dogadjaji Medved-grada“, Zagreb, 1854;
„Istorička rosprava o Mongolah na Grob-
ničkom polju“, Zagreb, 1856; „Varaždin,
kratki načrt s gledišta historičkog“, Zagreb,
1857; „Pjesnici kroatski XV. i XVI. wieka“,
Zagreb, 1856—1858 (історична хрестоматія ста-
рих авторів); „Slovnik umjetnikah ju-
goslavenskih“, Zagreb, 1858—1860; заходами
Кукулевича було засновано р. 1850. в За-
гребі „Družtvu za historiju i starine Jug-
oslavena“. Це товариство почало видавати
під редакцією Кукулевича з 1851. р. „Arhiv
za povestnicu jugo-slavensku“, крім того
Кукулевич видав: „Monumenta historica
Slavorum meridionalium“, Zagreb, 1863,
„Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae“,
6 т., Zagr., 1862—1863, збірки істо-
ричних документів, та бібліографію: „Biblio-
grafia Jugoslovenska“, Zgrb., 1860.

За ініціативою великого хорватського патріота і мецената єпископа Йосифа Штросмайра (1815—1905) ще в 1861. р. почалися заходи коло засновання в Загребі Академії Наук, а 1867. р. вона вже була відкрита під назвою „Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti“; вона зразу почала видавати свій орган „Rad jugosl. Akademije“, а крім того серії: „Stari pisici hrvatski“, „Monumenta spectantia hist. Slavorum meridionalium“, „Starina“, „Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium“ та ін.; трохи пізніше, в 1871. р. в Загребі було засновано „Pedagogičko-književno društvo“. Для народньої просвіти ще 1842. р. було засновано в Загребі товариство „Matica hrvatska“, котре поруч популярних виданий видавало ще науковий журнал „Književnik“ (1864—1866), а в 1850—1852. видавала в Дубровнику під редакцією Матвія Бана літературний збірник „Dubrovnik“ (див. істор. далм. літератури). В 1869. році в Загребі було заложено „Društvo sv. Jeronima“, що мало також завдання, що й Матиця. Органом літератури зробився тижневий часопис „Vijenac“, видаваний Матицею, він, можна сказати, поклав початок хорватської белетристики. Поруч його стала виходити більш популярна ілюстрована „Hrvatska Lipa“. В 1871. році було відкрито в Загребі університет.

Всі ці інституції і їх видання дали тверду основу для хорватського письменства і для хорватської національної культури. Хоча з часом „лірські“ мрії йимеркли, але хорватська національна справа мала вже під собою невиний ґрунт в праці культурних інституцій і їх робітників. На хорватській мові почали з'являтись наукові праці, підручники для вищих і середніх шкіл, ви-

роблялась наукова термінологія, удосконалилась літературна мова. Хорватська література входить цілком в круг ідей європейського письменства, переймається його інтересами й поняттями і одбиває в собі всі головні напрямки сучасної європейської літератури.

На полі письменства політичного визначились два публіцисти: Евген Кватерник (1825—1871) і Антін Старчевич. В 1871. р. заснована була в Загребі щоденна газета „Obzor“, котра виходить і досі.

З письменників, котрі виступили на літературній ниві в другій пол. XIX. в., треба зазначити: Луку Ботича (1830—1863), романтичного поета, родом Далматинця з Сплєта; його епічні поеми „Pobratimstvo“, „Bjedna Mara“, „Petar Bačić“ присвячені боротьбі сербського племени з Турками; він мріяв про замирення між християнами й магометанами Босни й Герцеговини; Андрія Пальмовича (1847—1882), Гуго Бадаліча (1851—1900), доброго лірика й перекладчика „Faуста“ Гете і „Коріолана“ Шекспіра; Августа Гарамбашича (1862—1911), найпопулярнішого хорватського поета у 80-х роках: збірки „Ružmarinke“, „Sitne pjesme“, „Slobodarke“ та ін.; він, між іншим, перекладав Шевченка на хорватську мову; Сільвія Краневича (1865—1908), найбільшого хорватського лірика другої половини XIX. в.; це оригінальний талант, сміливий протестант проти усіх соціальних і політичних лих свого часу („Bugarkinje“, „Izbrane pjesme“, „Trzaji“).

Значного розвитку досягла в другій половині віку проза, особливо роман. Першим по часу представником нової прози являється

Янко Йоркович (1827—1889), вихованій на ідеях „іліризма“, переконаний демократ і народник. Його комедії й оповідання з народнього життя повні вдачної обсервації, широго юмору („Pragjedova slika“, „Kumovanje“, „Imenjači“, „Novi red“—комедії; „Pavao Čuturič“, „Petakijna vina“, „Sudbina jarac“ та ін.—новели.) За ним іде Август Шеноа (1838—1881), творець хорватського роману. Він писав історичні романи — з часів давніших і більшіх: „Zlatarevo zlato“, з соціальних відносин в Загребі XVI. в.; „Seljačka buna“ — про повстання в XVI. в. під проводом Матвія Гуцца; „Kletva“ і „Čuvaj se senjske ruke“ — з життя Ускоків; дуже гарні його новели, в яких він малює старий Загреб, сільську Хорватію: „Prijan Lovro“, „Turopoljski pop“, „Barun Ivica“, „Ilijina oporuka“, „Prosjak Luka“, „Karanfil z rjesnikova groba“. Реаліст по способу зображення, він був романтиком-ідеалістом в душі і цим благородним ідеалізмом відмінав усіх його творів. Шеноа писав також гарні ліричні поезії, комедії („Ljubica“); був театральним критиком і редактором головного літературного органу Хорватів „Vijenac“.

Поруч Шеноа треба згадати ще двох прозайків його часу: Матвій Водопіч (1846—1893), епіскоп Дубровника, писав роман: „Na doborskijem razvalinama“ і „Gjenevrija“ і новели з народнього життя Дубровника „Tužna Žele“, „Marija Konavoka“; Йосиф Томіч (1843—1906), плодовитий новеліст з побутового життя („Zmaj od Bosne“, „Mlita“, „Udovica“, „Ismegju dva plamena“ та інш.); він писав і комедії з народнього життя.

Напрям, який надав літературі Шеноа, вже у 80-х роках почав уступати місце натуралізму, котрий виявляється не стільки

навіть в формі малювання, яка зостається до певної міри романтичною, скільки в більшій свободі духа і моралі, в широкому виборі сюжетів; першим представником цього напряму, що не без боротьби завоював собі право горожанства, був Евген Куміч (род. 1850), автор романів з загребського життя: „Gospodja Sabina“ і „Olga i Lira“, кількох новел з життя Істрії і романів історичних: „Urota Zrinjsko-Frankopanska“ і „Kraljica Lepa“; писав він і драми. В романах він наслідував французьких натуралистів з усіми їх крайностями. Антун Ковачич (1889) писав романи і повісті в реалістично-сатиричному дусі (роман „U registraturi“), проводячи в їх думки про потребу для інтелігенції ідейної праці на користь народу. Найвидатнішим представником нового напряму явився Любомір Бабіч-Джальський (род. 1851). Він є „справжній і новий реаліст, представник психологічної школи в Хорватії, Тургенев хорватської літератури, провідник і взірець для молодших.“ Головні його твори: „Pod starimi krovovi“, збірка подібна до „Записок Охотника“ Тургенєва; „Iz varmegjinskih dana“, також збірка романів „Radmilović“, „Janko Borislović“, „Osvit“, „U noći“, „Irinina udaja“, „Devojačni jadi“ та ін., все з життя хорватської інтелігенції. За Бабічем іде ряд письменників, котрі мають кожен життя своєї тіснішої батьківщини: Славонець Йосиф Козарац (1858—1906) зачіпає громадські й економічні проблеми свого краю в романах („Mrtvi kapitali“ і „Megju svjetlom i tmom“) та оповіданнях. Приморє знайшло свого зображення в Венцеславі Новакові (1859—1905), авторові численних новел з приморського життя: „Pavao Šegota“, „Podgorske priповіjet-

ke“, „Podgorke“, „Nicola Baretic“, „Caritas“, „Dya svijeta“, „Tito Dorec“ та інші. Взагалі в новіцій хорватській белетристиці ця децентралізація письменників є дуже цікавим і симпатичним з'явивщем.

Драма мала також своїх представників в другій половині XIX. в. Театр тішився великою симпатією серед хорватського громадянства і відобразив свою роль в національному відродженні; на Національний Театр в Загребі було звернуто велику увагу. Ряд хорватських поетів і новелістів писали, як бачимо, драми: Юркович, Шеноа, Томіч, Кумічич. Були й драматурги — спеціально: Йосиф Фрайзенрайх (1827—1881) писав комедії, з котрих найбільш популярною зробилась у Хорватів і у Сербів „Graničari“; Ілля Округіч (1827—1897) писав також комедії, котрі йшли на всіх сербохорватських сценах. Історичні драми писав Франц Маркович (род. 1845), він писав також епічні поеми („Kohan i Vlasta“) і критичні статті: його вважають за основателя естетичної критики в хорватській літературі. Обидва роди — комедію і драму збогатив своїми творами Степан Мілетич (1868—1908), довголітній директор загребського театру.

Хорватська література чим далі все більше підлягала впливу „модерних“ течій всесвітнього письменства; величі письменники кінця XIX. століття Ібсен, Стріндберг, Гауптман знайшли собі серед Хорватів палкіх прихильників і наслідувачів. Між прихильниками нового напрямку й старого, коло р. 1900. почалась боротьба; старші письменники купчилися коло давнього журналу „Vijenac“ і коло Матиці, молодші заснували своє „Društvo Hrvatskih Književnika“ і видавали збірники „Život“, „Lovor“, „Hrvatska smotra“, „Slovo“. Боротьба закінчилась примиренням Ма-

тиці і Дружства і замість старого „Vijenca“ хорватське красне письменство репрезентує тепер модерний „Savremenik“.

З поетів молодшої генерації, що в своїй поезії відбили вплив нових літературних ідей Заходу, на першому плані стоїть трійця: Ніколіч, Відріч і Назор. Міговіл Ніколіч (род. 1878. р.) — співець елегійний, меланхолічний; його поезії, сумні як шум осіннього листя, звуться „поезією умірания“; Володимир Відріч (1875—1909) написав мало — одну збірку поезій (1907), але дуже гарну; він з великом хистом і трацією наслідує античні зразки і мотиви й форму дубровницької поезії; Володимир Назор (род. 1876. р.) далеко більш плодовитий і ріжноманітний; він писав епічні зразки: „Slovenske legende“, „Zivana“, „Pjesma o narodu hrvatskomu“, „Knjiga o kraljevima hrvatskijem“, „Krvava košulja“; збірку ліричних поезій „Lirika“, роман „Krvavi dani“ з минулого Істрії, історичні новели. Його лірика створила йому репутацію найталановитішого поета сучасної Хорватії; поезія його наскрізь національна; він співає про своє море і своє Приморє, про старі хорватські міста і давніх владарів, про славних юнаків, про Марка Кралевича; він залюбки бере фарби й тони з народної поезії і майстерно наслідує її дух і форми. Поруч цих трьох головних представників молодої хорватської поезії заслуговують уваги: Драгутін Домяніч, Божо Ловріч, Фердо Божич, Тугомір Алаупович, Йосиф Мілякович, Драган Дуймуганич, Марін Сабіч, Велемір Дежеліч, Рікард Каталініч та ін.

Особливо розвинулась за послідніх 2—3 десятиліття драматургія. З старших пись-

меншиків працюють: Іво Войнович (род. 1858) крім кількох новел, роману з дубровницького життя „Ksanta“, збірки поезій „Dubrovački soneti“, він пише цілий ряд драм, з котрих найцікавіша трилогія „Dubrovačka trilogija“; Антін Тресіч-Павічич (род. 1867), автор кількох історичних драм, з котрих за пайціннішу вважають „Kosovo“, присвячену свіжим подіям останньої Балканської війни; Мілан Бєгович (род. 1876); поруч поезій („Knjiga Bokadoro“) пише драми, переважно історичні: „Muttha“, „Venus victrix“, „Menuet“, „Gospodja Valevska“, „Biskupova sinovice“, і кілька комедій. З найповіщих драматургів позначилися: Мілан Шеноа, Мілівой Дежман, Мілан Огрізович, Андрій Мілчікович, Франц Герчик, Мірко Дечак та інші.

З молодих новелістів і романістів важніші: Йосиф Драженович, Сергій Туцич (автор і кількох живо написаних драм*), Джуро Туріч, що в своїх оповіданнях порушує пекучі соціальні проблеми; Мілютін Ціхляр (Нехаєв), автор романа „Bijeg“, де змальовано, як засмоктує молодого талановитого чоловіка провінціяльне болото; Віктор Цар-Смін, що пише романи й оповідання з життя Істрії; він торкається особливо проявів італійсько-славянської боротьби; Дінко Шимунович, що пише з життя Далматії; Матвій Лісічар; Іван Козарац (1910); Йосиф Козар — „хорватський Гор'кий“ — виступив на літературному полі в 1904. році; йому належить роман „Razap i Radnici“, збірки оповіданнів

*) Деякі з них переложено на укр. мову: „Літ.-Наук. Вістник“, 1903, X, і XII.

„Optužba“ і „Crni glasovi“; дуже багата хорватська перекладна література, особливо з російського письменства останніх десятилітів.

На полі критики й історії письменства на першому місті стоїть Юрій Шурмін, автор „Povesti književnosti hrvatske i srpske“ (1898), великої праці „Hrvatski preporod“ та інш. Далі згадати треба таких письменників: Нікола Андріч, критик і історик літератури; Драгутін Прокаска, що присвятив себе головним робом студіям про босненське письменство; Бранко Дрекслер автор „Povesti hrvatske književnosti“ (1913) і студій про дубровницьке письменство; критики-публіцисти: Йован Гранілович, Мілан Маріянович, Степан Босанець.

Наукова робота Хорватів кунчиться головно коло Загребської Академії. Зноміж хорватських учених другої половини XIX. в. визначився насамперед Франьо Рачкий (1829—1894), голова Академії в 60—70-х роках. Йому належать відомі праці на полі славянознавства „Pismo slovensko“, Загреб, 1861; „Odlomei iz državnoga prava horvatskoga“, Wien, 1861; огляд джерел хорватської історії: „Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega veka“, Zagreb, 1865; розвідка про богумілів, про славянське відродження XIV—XV. вв.; про боротьбу південних Славян за свою державну незалежність в XI. в., видання старовинних памяток, от як Асеманово Евангеліє, і багато інших праць, друкованих перевісно здебільшого в „Rad-i“ Загребської Академії Наук. Далеко поза межі дослідження південного славянства вийшов професор і академік Ватрослав Ягіч (род. 1838), патріярх сучасного славянознавства. Він був про-

фесором у Берліні, Петербурзі а останні десять років у Відні. Серед великої сили його праць по історії славянських мов і літератур мають особливе значіння його „Рассуждения южно-славянской и русской старины о древне-славянскомъ языке“, СПБ., 1885—1895; „Четыре палеографические статьи“, СПБ., 1884; „История славянской филологии“, СНБ., 1910.

Та ледве чи не найбільше прислужився Ягіч славянській філології заснованим ним у 1876. році журналом: „Archiv für slavische Philologie“ (у Відні), що зробився головним органом наукового славянознавства. Заслугою Ягіча є також видання з науковим коментарем цілого ряду старих памяток славянської мови і письменства*). З інших філологів треба згадати: Ягічевого учня, дубровчанина Антона Фабриса (1864—1904), талановитого публіциста й історика сербо-хорватського письменства, спеціально дубровницького періоду; М. Решетаря, І. Радетича, М. Валявца, І. Мілчетича, Івана Стояновича, Йосифа Пасарича.

З поміж хорватських істориків визначились: Веко слав Кляіч, автор праць по історії Боснії Славонії, а також 5-ти томової „Povjesti Hrvata“ (1899—1904); Валтасар Богішич (род. 1840. р. в Далматії), юрист-етнограф, один час професор одеського університета; його праці по звичаєвому праву славянських народів і зложений ним цивільний кодекс Чорногори (прийнятий як закон в 1888. році) утворили йому европейську славу. Видана ним 1866. р. програма

*) Ягіч відомий, як щирій прихильник українського слова і науки, він є членом і співробітником українських наукових інституцій.

для дослідження народно-юридичних звичаїв була прийнята вченими усіх славянських народів*). Важніші праці Богішича: „Pravni običaji u Slovena“, Zagreb, 1867; „Pisani zakony na slovenskom jugu“, Zagreb, 1872; „Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnich Slovena“, Zagreb, 1874; крім того цілий ряд праць французькою й російською мовами. Тадій Смічіклас написав „Poviest hrvatsku“ в 2 томах (1879—1882), Натко Ноділо, автор праць про сербо-хорватську мітологію, К. Войнович, автор численних розвідок по історії Дубровника, X. Хорват написав „Poviest Hrvatsku“, Zagreb (1904); Ф. Шишич, автор двохтомової „Hrvatske Povjesti“ (1906—1908); Д. Грубер, А. Вучетич та інші.

Література.

I. Григорович. „Jugoslovenska Akademija“, її почин і діяльність. „Правда“, 1878, т. II—III. A. Степовичъ. Очерки истории сербо-хорватской литературы. Киевъ, 1899. A. Липовскій. Хорваты. СПБ., 1900. V. Jagić. Historja književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga. Zagreb, 1867. Рос. переклад: Исторія сербско-хорватской литератури. Соч. В. Ягича, Казань, 1871. M. Mirkо. Geschichte der älteren südslawischen Literaturen. Wien, 1908. A. Пыпинъ и B. Спасовичъ. Исторія славянскихъ литературъ, т. I., СПБ., 1879. G. Surgim. Povest književnosti hrvatske i srbske. Zagreb, 1879. Пл. Кулаковскій. Иллиризмъ. Изслѣдованіе по истории хорватской литературы периода возрожденія. Варшава, 1894.

*) Український переклад її видруковано 1867. року у львівській „Правді“.

Письменство Босні і Герцеговини.

Босанські Серби жили спільним культурним життям з іншими своїми земляками; так само, як і в Сербів посавських була дуже поширенна серед них апокрифічна література, а особливо книги богумільські й патаренські. Між XII—XV. століттями патаренська ересь знайшла велике розповсюдження в Босні й покровителів серед її банів та королів. Тільки в другій половині XV. в. католицька партія взяла гору і знищила патаренство, при чому загинула й їхня література.

В Босні, так само як і в деяких частинах Далматії, утверджився правопис, т. зв. букиця. Се сеть кирилиця, пристосована до скоропису й трохи змінена. Буквицею писаний один давній список Alexandre (XIII. віка), Поліцький Статут XVI. в., „Наук премудрого Акира“ 1520. р. Буквиця, як і глаголиця продержалася подекуди до XIX. ст.

За часів католицької реакції XVI—XVII. вв. Босна зробилася ареною діяльності ордена францисканців. Вони утворили цілу літературу на народній мові, проповіді, — поучення, легенди, катехізиси і пр., все це друковалося і латиницею, і буквицею, і навіть кирилицею. Головним письменником після школи був Матвій Дівкович (1563—1631): його твори „Nauk Krstjanski“, „Sto čudes“ — збірка легенд про Богородицю, „Besjede“ — популярні дуже яво написані притчи, легенда про св. Катерину та інші. Всі ці твори написано в дусі нової католицької пропаганди. Крім Дівковича був іще щільний ряд подібних письменників; усі вони писали духовно-популярні книжки для народу. Мова

їх чисто народня. Католицька реакція дала почин і для народнього письменства глаголицею на Приморі і в Істрії; тут також працювали францісказці, серед них більш відомі були Франц Главініч і Рафаїл Левакович, обидва з першої половини XVII. століття.

Нізніше в XVIII. та XIX. вв. література Босняків зливається з літературою Хорватів, почасти Сербів. З письменників, що писали про Босну в дусі сербського об'єднання, треба згадати дубровчанина Михайла Мілітича (1711—1798), католицького священника, що написав історію босанських королів; відомого Качича-Міонича (див. низче), Івана Юкіча, Босняка, що видав рр. 1850—1851, історично-географічний опис Босни в Заґребі „Bosanski prijatelj“; в тому ж 1851. році: „Zemljopis i povjestnian Bosne“ і „Narodne pjesme Bosanske i Herzegovacke“.

В 1866. р. вийшла в Сараєві перша сербська книжка в Босні „Наравоученије и ньеговим должностима“ Юрия Йовановича. Того ж року почала виходити офіційльна газета Босни на сербській і турецькій мовах. Р. 1869. вийшов у Сараєві „Први босанскосрпски календар“, і почала виходити по сербськи і по турецьки тижнева газета „Сарајевски Цвијетник“. Тепер виходить у Босні кілька політичних газет, окремо сербських, окремо хорватських і два літературних журналів „Прјеглед“ і „Босанска Вила“. Серби-мусульмане мають свої газети: „Землан“, „Мусліманська слога“ і „Самоуправа“.

У Герцеговинців уже по окупації їх краю Австрійцями дуже розвинувся інтерес до своєї народньої словесності. Один з місцевих бегів Мехмед Капетанович зібрав і видав під назвою „Народно Благо“ збірник

13*

195

народніх пісень, приказок та прислів'їв. Другий — Коста Хъорман організував широке збірання словесного матеріалу серед Босняків магометан і видав збірник епічних пісень „*Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*“ (Sarajevo, 1888—1889). Під йогою редакцією почав виходити в Сараєві з 1889. року „*Glasnik zemalског музеја и Bosni i Hercegovini*“. А пізніше — з 1884. року почала виходити в Мостарі перша герцеговинська газета „*Glas Hercegovca*“.

Література.

А. Пыпинъ и В. Спасовичъ. Исторія славянскихъ литературъ, т. I-й. СПБ., 1879. D. Prochazka. Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina vom XI. bis XIX. Jahrhundert. Zagreb, 1911.

Далматинсько-дубровницька література.

Далматинська література репрезентується головним робом письменством Дубровника, котре являється одним з оригінальніших і близьких епізодів в історії усіх славянських літератур. Далматійські Серби, живучи на перехресті впливів романських і візантійських, приймали християнство майже одночасно з двох сторін з боку Риму і з боку Візантії. Найстаріші памятки письменства в Далматії — дипломатичні акти — писані кирилицею; але пізніше її витісняє глаголиця, як в актових памятках, так і в церковних; як правопис церковних книг, глаголиця держалася дуже довго — до кінця XVIII. сто-

ліття. Загально принятим правописом Далматії зробилася „латиниця“. З старших пам'яток глаголичної літератури звісні: „Закон Вінодольський“ 1280. р., важкий для характеристики побуту старих громад далматинських; „Статут острова Керка“ 1388. р., „Літопис попа Дукліяна“, писаний в XII. віці латинською мовою, а в XIV. ст. переложений на народну мову. Найстаріша пам'ятка кирилицького письменства — договір бана Куліна з царем Неманею (кінець XII. в.).

Далматія з Дубровником дуже рано зазнали на собі впливу італійського відродження. Латинська мова була там звісна вже давно завдяки церкві. Нею писали церковні книги, хроніки, навіть поетичні твори. Так само знайомі були в Далматії і з мовою італійською. Гуманізм з усіми його ознаками й проявами в літературі, науці та мистецтві знайшов собі притулок і в Дубровнику. Молоді дубровничане їздили вчитись до італійських університетів, особливо до падуанського, знов же й італійські вчені, такі як Іван Равенський, Філіппо де-Діверзіс, — вчили в дубровницьких школах. Сам Дубровник прикрашується чудовими церквами у венеційському стилі, з образами найкращих італійських майстрів. В XV. ст. розцвітає вже в Дубровнику багата література, особливо лірична поезія. Поруч з мовами латинською та італійською здобуває новне право боржанства народня сербська мова і згодом досягає найвищого удосконалення, ставши органом багатого письменства і науки. (Основою дубровницької літератури був діяліст Чакавський.)

Протягом XV—XVII. століттів Дубровник дав цілий ряд видатних поетів, драматургів,

теологів, філософів, істориків, археологів; його багате інтелектуальне життя придбало йому цілком справедливо назву південнославянських Афин. Цикл талановитих ліричних поетів одкривають собою в другій половині XV. в. Шішко Мінчетич (1457—1527) і Юрій Даржич (1461—1501). Мінчетич писав любовні вірші в дусі Петrarки, котрі заслужили йому велику славу („Pjesni ljuvezne“). Таким же самим співцем кохання був і Даржич. Цінко Ранін (1536—1607) вводить в дубровницьку лірику нові роди поезії — еклоги, елегії, наслідуючи класичні зразки. Він багато перекладає з Катула, Проперція, з Теокрита, Філомена. Значну долю його поезії беруть також і вірші любовні. Він володіє багатим і ріжномаштним віршовим складом. Петро Гекторович (1486—1572), багатий аристократ, вводить в дубровницьку літературу мотиви й форми народньої поезії; відома його іділічна поема з рибальського життя „Ribanje i ribarsko prigovorjanje“, видана у Венеції 1569.

Релігійні мотиви в поезії бачимо у Мавра Ветраніча (1482—1576): член старої аристократичної фамілії, він пішов учені, але не кидав своєї поетичної діяльності. Він писав дидактичні, політичні вірші; написав цілий цикл гимнів Ісусу й Богородиці, повний глибокого й широкого почуття, справжнього релігійного патхнення; в цих віршах він досягає високого артизму. Найбільш відомий його вірш „Pelegrin“, де він веде мандрівника по дубровницьких горах, ярах і долинах, малює їхню красу, згадує їхню історію. В поезії „до Італії“ він висловлює свою любов до цієї країни і бажає її свободи й незалежності. Ветраніч писав і релігійні драми. Поруч Ветраніча стоїть його учень Нікола Дімітрович (помер

коло 1553. р.), що перекладав віршом псалми і писав самостійні в релігійному дусі поезії.

Дуже популярним поетом свого часу був Андрій Чубрапович (помер в другій половині XVI. в.), автор т. зв. „маскарадної“ пісні „Jegirk“ в семи відділах, де Jegirk (циганка) ворожить і одкриває таємниці шести паням. Пісня ця декламувалась під час карнавалів у Дубровнику і зажила собі великої слави, так що її пізніше наслідували другі поети.

Дуже багата була дубровницько-далматинська поезія епічна. Першим видатним її представником є Марко Марулич (1450—1524) родом з Спліста. Він писав багато по латині і по італійськи. Рідною мовою написав епічну поему „Judita“ і другу „Suzana“; він переклав на сербську мову „Disticha moralia Catonis“ і „Imitatio Christi“. Другим видатним епічним поетом був Петро Зораніч (перша половина XVI. в.), родом із Зари; він написав поему „Planine“ (друкарська 1569. р.). Його земляк Берно Карларутич (др. пол. XVI. в.) написав епічну поему „Vazetje Sigeta grada“ (1584), де прославляв славного хорватського воєводу Миколу Зрінського. Антін Сасін (друга полов. XVI. в.), дубровчанин, в поемі „Razboji od Tita“ описує боротьбу з Турками в кінці XVI. в.

Драматична поезія також досягла великого розвитку. Насамперед драма релігійна — „містерії“. Перші містерії написані вже в XV. ст. в північній Далматії і хорватському Приморі, глаголицею. Пізніше вони з'являються і в південній Далматії. В Дубровнику Ветранович (дивись вище) написав кілька релігійних драм. Рано також появляється і драма світська. Починає її Ганибал Лучич (1485—1553). Поруч ліричних поезій

і перекладів з Овідія він написав драму „Robinja“ (бранка): дівчину беруть в полон турецькі морські розбішаки, але її викупав з неволі закоханий в неї юнак. Драма ця є одним з кращих утворів старого далматинського письменства. Домінко Златарич (1558—1609) писав історичні драми: „Pizam i Tizba“, „Ljubomir“, в котрих наслідував класичних поетів, перекладав Софокла і Сенеку. З поміж авторів комедій найбільш видатний дубровчанин Мартін Держич (1518—1567), котрий наслідував Плавта і Шекспіра (в його „Спі літньої ночі“), даючи зразки пес, де часто переплітається між собою елемент реалістичний з фантастичним. Нисав комедії Микола Налєшкович (1510—1587), учений агроном і математик.

Проза була розвинута значно слабше. Важніці зразки її дають праці історичні А. Урісвича, Н. Раніна та ін.

Найблискучішим періодом далматинської літератури є XVII. вік. Сама Далматія дає порівнюючи мало, але Дубровник пишається рядом талановитих поетів, на чолі котрих стоїть Іван Гундуліч (1588—1638), один з найбільших славянських поетів взагалі. З старої дубровницької сім'ї родом, він одержав гарну освіту і провів ціле життя на службі у рідної республіки, займаючи в Її найвищі посади. Гундуліч переклав „Визволений Срусалям“ Тасса на рідну мову дуже гарним віршом, писав драматичні песи, елегії, і найбільший свій твір, епічну поему „Осман“, в котрій прославив хотинську війну між Турками й Поляками 1621. року. Героєм її являється королевич Володислав. В цій поемі Гундуліч являється не тільки сербським, але загально-славянським патріотом; взагалі, як каже історик сербського пись-

менства, Гундуліч „представляє вершину поезії Дубровника, найвищий полет духа в цьому городі, синтез всіх його змаганів, найбільший утвір золотого віку цієї малечкої республіки“.

Сучасник Гундуліча і його родич Ю н і й Пальмотич (1606—1657) писав з початку латинською мовою, але під впливом Гундуліча звернувся до сербської мови. Сюжети для своїх писаннів він брав у класичних авторів: Гомера, Софокла, Овідія, Тасса; писав драми, поеми і ліричні поезії. З літописця Дуклянського він позичив сюжет для своєї драми „Captislava“, в котрій виводиться герой славянської старовини. Драма „Pavlimir“ є неначе дубровницька Енеїда: Павлімір, як і Еней, блукає по світу, припливає до далматійського побережжя, засновує місто Дубровник і робиться „батьком славянського народу“.

До того ж часу належать: Іван Бупіч (1594—1658), дубровчанин, ліричний поет, автор гарних еклог; Володислав Мінчетич (вмер в 1666. р.), дубровчанин, автор збірки поезій „Trubja slovinska“ (видана в 1665. р.), Яків Пальмотич (вмер 1670), Іван Гаванішевич (1608—1665), автор епоса „Dubrovnik ronovlen“ (з приводу страшного землетруса 1663. р.); Петро Канавеліч (вмер 1690), що написав епосю „Sveti Ivan biskup Trogirske i kralj Koloman“, вірші на визволення Відня Яном Собеським та інше; Андрій Віталіч (1642—1725).

З прозаїків XVII. ст. треба назвати Барта Кашича (1575—1650), з острова Нага, автора граматики народної сербської мови і перекладу Святого Письма Старого й Нового Завіту. Його наслідувач Яків Мі-

каля, що склав словникі також граматику. Іван Мрнавич (1580—1631), з Шибеника, писав духовні книги і трагедію „Osmanščica“, з сюжетом Гундулічевого Османа. Історик Мавро Орбіні, хоча писав по італійськи, але в своїм „Славянськім Царстві“ дав першу історію всіх південних Славян. Так само виключно по латині або по французьки писав знаменитий астроном Йосиф Бушкович (1711—1787), родом дубровчанин. Він багато подорожував по всій Європі і частину своїх мандрівок списав в книзі „Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne“ (Paris, 1772).

В XVIII. ст. далматинська література цілком підлягає італійському псевдо-класицизму. Творчість слабче, талановитих письменників стає все менше. Іван Гундуліч (1677—1721), вінук славного Гундуліча, хоча й заслужив у своїх земляків імя „воскресителя далматинських муз“, далеко не дорівнював своєму славному дідові: він писав драми, поеми, ліричні поезії. Аntonij Gledževič (1659—1728), дубровчанин, писав драми. Далеко більше ваги має Ігнат Джорджич (1675—1737), з початку високий урядовець дубровницької республіки, пізніше єзуїт. Він був дуже вчений і багато мандрував. Писав мовами латинською, італійською, сербською. Йому належить історія Ілірії латинською мовою, а на рідній мові — релігійні поеми і поезії. Ще більше значення мав і має навіть досі Андрій Качич-Міошич (1702—1760), з старого княжого роду на Приморі. Він учився в Будапешті і був професором філософії і теології; належав до францисканського ордена й кілька літ був папським легатом в Далматії, Босні й Герцеговині. Він дуже цікавився народною словесністю і збирав старі рукописи. Він склав і видав 1756. „Razgovor ugodni naroda slovinskog“

поетичну історію сербського народу од найдавніших часів, зложену на підставі народних переказів і легенд. Книга Каича витримала більш десятка виданий і деякі уривки з неї перейшли в народну масу.

З письменників кінця XVIII. в. і поч. XIX. можна назвати Ю р і я Ф е р і ч а (1744—182!), автора дидактичних поезій і одної поеми, Ю р і я Х і д ѿ я (1752—1833), відомого своїми перекладами класиків, М а т і я К а т а н ч и ч а (1750—1821), перекладника цілої Біблії на сербську мову. Література далматинська цього часу взагалі дуже відстала по своїм ідеям та інтересам від загальноєвропейської думки. Вона не зуміла використати народного елемента, як це робив Каич, залишившись в стороні від нових національно-політичних та соціальних ідей; духовні поеми, пасторалі з'являються в її тоді, коли це все давно вже забулося на Заході. Певне оживлення помічається в далматинському письменстві тільки по 1848. році. Тоді в Дубровнику зібралися гурток учених і літераторів, серед котрих були: А н т о н К а з а л і, М а т о В о д о п и ч , І в а н К а з н а ч и ч , П е т р о Ф р а н а с о в и ч , М а т в і й Б а н , М е д о П у ц и ч . Вони складають і видають альманах „Дубровник“ (1849—1850 і 1852), де містяться твори поетичні, белетристичні, статі по історії й історії письменства. Православні Серби в Далматії ще раніше дістали свій літературний орган „Српско-далматински Магазин“, видаваний з 1836. року Б о ж и д а р о м П е т р а н о в и ч е м (1809—1874), котрий багато писав по історії краю. Поруч Божидаровича треба поставити дубровницького протоієрея Ю р і я Н и к о л а с в и ч а (1807—1891), родом з Срема; він один час редактував „Српско-далматински Магазин“ і видав в 1840. р.,

дуже цінний збірник історичних документів „Српски споменици“. Повстас також кілька періодичних виданнів сербською й італійською мовою (по італійськи — для зіталізованого громадянства), от як „Zora Dalmatinska“ в Зарі 1844—1848. рр. і „Glasnik Dalmatinski“ 1849—1855, видаваний там же.

З сербо-далматинських письменників, що брали участь в цих виданнях і взагалі підтримували весь літературний рух в Далматії, треба відзначити такі ймення: Антін Казалі (1815—1896), поет, автор поеми „Zlatka“ (1856), збірки „Frista vicah udovicah“ (1857), перекладчик Шілера, Шекспіра, Байрона; Матвій Бан, що в Дубровнику працював, однаке, недовго; він видавав в 1849—1851. рр. часопис „Dubrovnik“, відновлений потім в 1867. році; граф Медо Пуцич (1821—1882), член старої дубровницької фамілії. З початку він писав по італійськи, але перейшов на сербську мову і в 1844. р. видав у Відні антологію старих дубровницьких поетів „Slovenska antologija iz rukosah dubrovačkih piesnikah“ і р. 1849. в Загребі виходить його збірка поезій „Taljanke“, р. 1856. „Povestnica Dubrovnika“; р. 1858. Сербське Учене Дружество в Білгороді видас його збірку памяток до історії Дубровника „Споменици српски од 1395. до 1423. года.“ Далі вийшли його збірки поезій: „Pjesme“ (в Карловиці 1862) і „Сујета“ (у Відні 1864); в останній збірці Пуцич оплакує загибель старої дубровницької республіки. Взагалі Медо Пуцич відзначався великим патріотичним настроєм і симпатизував ілірському рухові. Пізніше далматинська література цілком зливается з сербо-хорватською, і її представників ми назначаємо в огляді, головним робом, літератури хорватської.

Література.

А. Пыпинъ и В. Спасовичъ.
Исторія славянскихъ литературъ, т. I, СПБ.,
1879. Ad. Rzazewski. *Złoty wiek literatury Dalmatyńskiej*. „Pamiętniki Akademii Umiejętności w Krakowie“ 1880, т. V. A. Rović. *Histor. dubrovačke drame*. Zagreb, 1871. V. Jagić. *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*. Zagreb, I, 1867. Павле Попович. Преглед српске книжевности. Београд, 1919. Павле Попович. Из книжевности. Свеска друга. Београд, 1919.

Література Чорногорців.

Говорити про чорногорську літературу, як про щось окреме від сербської, не можна з огляду на спільність мови і культурних традицій та впливі; отже термін „чорногорська література“ розуміємо як географічний і говоримо про неї як про галузь загально-сербського письменства, з осередком на Чорній Горі. Стара церковна література чорногорська була доволі значна. Найстаршою памяткою її, що збереглась до наших часів є уривки Зетського Апостола XII. в. Другою важною памяткою є Кормча Книга 1252. року з Мороча. В кінці XV. в. в Цетіні було засновано друкарню, де в 1494. р. надруковано першу книгу — Осьмогласник. Ця друкарня працювала не довго. В першій четверті XVI. віку чорногорські культурні діячі друкують свої видання у Венеції. В другій половині XVI. в. знов появляється друкарня на Чорній Горі в монастирі Мръкашині. Але вона також скоро замовкає, і Чорногорці мусять вдовольнятись переписуванням своїх книг. Пере-

писують звичайно по монастирях, котрі серед бурхливого вояовничого життя Чорногорців були одинокими притулками письменства і просвіти.

В половині XVIII. ст. чорногорський владика Василь написав Історію Чорної Гори, видану в Москві 1754. р. Пого наступник Петро I. склав Законник Чорногорський і вів чорногорський літопис. В 1834. р. паново заложено в Цетині друкарню. В 1835. р. в їй надруковано альманах М. Мілаковича „Грлица“ (виходив що року до 1839. р.), там же вийшла „Дійка црногорська“ С. Мілутиновича, історична драма з чорногорської старовини, а р. 1836. вийшли „Народне српське пословище и друге различне, као и оне у обичај узете ријечи“ Вука Караджича. Та найбільше писав і видавав сам владика Петро II. Нстоши (1813—1851). В 1834. році видав він дві книги своїх поезій „Пустинjak цетински“ і „Лијек јарости турске“, р. 1845. філософську поему „Луча микрокозма“, р. 1846. „Огледало Србско, јуначке пјесме црногорске“ і р. 1847. „Горски Вјенац“ — один з кращих зразків сербської поезії першої половини XIX. століття. В 1851. р. вийшла його історична драма „Лажни цар ІІІчепан Мали“, а по смерті поета видано в Земліні (1854) епічну поему „Слободіада“.

В 1850. р. видав у Задрі свої поезії „Срце или различне пјесме“ далматинець священик Го-ван Сундечич (1825), що оселився на Чорногорі. З 1865. р. він почав видавати альманах „Орлич, црногорски го-дишњак“, де друкували свої твори всі важніші чорногорські письменники, починаючи з самого князя Миколи; далі: Михайлло Павлинович, Никифор Дучич, що видав р. 1864. у Цетині „Іу-

начки споменик, п'єске о најновјем турско-црногорским бојевима", поет Микола Бастач, автор збірки „Нач и гусле", присвяченої подіям 1875—1877. років.

Князь Микола Негош (1841—1921) писав поезії і драми. Р. 1889. вийшли у Цетині „Скупљене п'єсме од Николе І.", р. 1884. вийшла його популярна драма „Балканска царица", р. 1895. драма „Књаз Арванит", р. 1892. збірка „П'єсник и Вила", а р. 1896. збірка „Нова кола".

З інших письменників Чорногорців треба згадати: Сіму Поповича, автора поем „Освојење Никшича" (Цет., 1880) і „Освојење Бара" (Ц., 1890); Радоја Рогоновича (вмер 1889. р.), що написав „П'єсме" (Цетиње, 1890), драму „Царев Лаз" (Ц., 1892) і збірку „Ободска прослава" (Ц., 1893); Н. Николича, автора збірки „Уздисаји" (Ц., 1896).

На полі історії працювали, розробляючи сливе виключно історію Чорногори: Андрій Повичевич; Марко Драгович, важніший чорногорський історик; йому належать праці: „Материјали за историју Црне Горе" в „Гласнику српск. Учен. Дружства", тт. 55, 63, 65, 72 і 73; „Крисовул књаза и господара Ивана Црногоревића" (Цетиње, 1885); він же написав „Покунај за библіографју Црне Горе" (1892); Лазар Томакович написав „Петар II. Његош као владалац" (Цетиње, 1896); проф. Лазар Петрович написав „Дворјековна влада славне куче Петрович Његоша" (Цетиње, 1896).

В 1871. році почала виходити в Цетині перша газета „Црногорац", яка в 1873. р. переіменована була в „Глас Црногорца". В 1884—1885. роках виходив белетристичний часопис „Црногорка", на зміну котрого в 1885. році засновано „Зету". Але й вона

довго не вдержалась, так само як і часопис „Барјантар“, що виходив ще в 1881. р. Довше продержався місячний журнал „Нова Зета“ (1889—1892) і місячник „Луча“ (заснований в 1895. р.). З 1892. року міністерство освіти почало видавати місячник „Просвіта“, що виходив весь час до світової війни. Перед війною виходили в Цетині крім згаданих виданнів ще півурядовий „Цетински Вјестник“ і літературний місячник „Дан“. Були спроби видавати часописи і в місті Никшичу.

Народня поезія Сербів.

Поруч Українців Серби мають найбагатішу народну поезію не тільки в сем'ї славянських народів: можна сказати, що завдяки історичним умовинам життя, котрі до останніх часів для певних частин сербського племені зберегли всю обстанову патріярхального побуту й героїчної боротьби за національну незалежність, Серби виявляють найбільш свіжий і повний розвиток народної поезії серед європейських народів. Сербські пісні поділяються, звичайно, на дві частини: пісні невеликого розміру, ліричні або навіть епічні, котрі складаються і співаються жіноцтвом, і пісні юнацькі, чисто епічні, котрі співаються в супроводі гуслів, простої однострунної скрипки.

Славу сербської поезії складають епічні або як їх здебільшого звуть юнацькі пісні. Вони діляться на дві частини: 1. пісні довгого віршу (мають 15—16 складів з цезурою після 7-го або 8-го складу і особливий приспів після кожних 6 віршів), котрі звуться в народі „булгарштіцами“ або „бугарштинами“,

і 2. пісні короткого віршу (10 складів з цenzuroю після 4-го складу).

Перших пісень не так багато як дрігих. Вони прославляють деспота Стефана (1389—1427), Джуру Бранковича (1427—1456), деспота Вука (1471—1485), Кралевича Марка, юнаків братів Якшичів, бої з Турками, вихваляючи поруч сербських юнаків і королів та юнаків мадярських, королів Володислава і Матвія Гуняді, битви коло Варни і Косовську. Іссні ці колись співалися по всій сербській землі, пізніше, по упадку сербської держави вони перейшли на північ, особливо до Срему. Цехто уважав їх через те спеціально хорватським епосом. На протязі XVIII. віку вони зникли в памяті народу і залишилися тільки по старих записах і забутих давніх книгах.

Дуже численні пісні короткого віршу. Їх поділяють на кілька циклів або кругів:

1. Круг Передкосовський, в котрому головними героями виступають царь Душан Сильний, царь Урош, король Вукашин і його брати.

2. Круг Косовський, котрий співає про нещасливу косовську битву (1389) і звязані з нею епізоди; по своїй поетичній красі, багатству її моральній висоті мотивів, численності героїчних постатів це єсть класичний цикл сербської народної поезії.

3. Круг королевича Марка, найбагатший з усіх, присвячений улюбленому народньому герою.

4. Круг деспота Бранковича (1427—1502).

5. Круг братів Якшичів, сремських юнаків.

6. Круг юнаків Грвачана і Угрічича, де виступає також цілий ряд геройів XV. віка, в тім числі Микола Зрінський, герой Сігета.

14 Дорошенко, Слав, світ, П

209

7. Круг гайдуцько-ускоцький, де прославляються дії славних гайдуків та ускоків (те саме, що наші гайдамаки) XVI. до XVIII. століттів.

8. Круг визволення Чорної Гори й Сербії, де співається про бої з Турками під владикою Данилом і повстання сербське проти Турків за Кара-Георгія (1804—1813).

Окремо стойть цикл легендарний. Пере- важно він церковного походження по своїм сюжетам: церковні легенди перейшли в народ і перетворились в епічні пісні. В цьому циклі виступають християнські святі, Божа Мати, Апостоли, Хреститель Іван, святий Сава, святий Микола, святий Ілля, і тут же царь Дукліан (Діоклетіан), королевич Марко, царь Траян.*)

Пісні короткого віршу повстали не раніше XVII. віку. Повстали вони мабуть на приморськім побережжю, за часів боротьби ускоків з Турками за визволення. Потім з'явилися вони в Босні та Герцеговині, де прославляли і своїх місцевих юнаців, де пересіювались пісні довгого віршу й приймали новий вигляд, далі з'явилися на Чорногорі і в Сербії, де мали переважно чисто-історичний зміст.**)

Високі поетичні прикмети сербського епосу і взагалі сербські пісні оцінені вже дуже давно; народня поезія сербська вже більше як сто літ служить предметом подиву її захоплення з боку знавців і цінителів народної словесності в європейському світі. За найбільшу цінну прикмету її уважають свіжість сербської народної поезії, її тісний зв'язок з сучасним життям народу. „Поезія Сербів“,

*) Izbrane narodne pesmi hrvatske-srbske. Priredil Dr. Branko Vodnik. Ljubljana, 1913, ст. 31—41.

**) Pavle Popović. Jugoslavenska književnost, ст. 65-та,

каже пані Тальві, німецька перекладчиця сербських пісень, „як найтініше звязана з їх звичайним життям. Це образ їхніх думок, почуванинів, учинків, стражданнів; це — поетичне змалювання ріжного становища маси людей, яка складає народ. В хаті, де сидять жінки біля огнища за куделею; в горах, де парубки пасуть худобу; на сільському майдані, де молодь збирається танцювати своє коло)*; по долинах, де женці жнуть хліб; в лісах, через які мандрує самотній подорожній, — скрізь чути пісню. З піснею роблять усяку роботу і часто співають про цю саму роботу. Серб живе свою поезію...

.... Загальна прикмета сербських епічних поем — об'єктивність і пластичність. Здебільшого поет стоїть на прочуд геть вище від свого предмета. Він малює свої картини не блискучими фарбами, а ясними, виразними рисами; читальникові не треба ніяких поясненнів, він усе бачить власними очима. Порівнюючи сербські епопеї з тим, що мали раніш інші славянські народи, ми вважаємо, що Серби далеко їх випередили.... Серб навіть тоді, коли показує своїх земляків у смертельній боротьбі з ворогами й гнобителями, виявляє до перших стільки ж безсторонності, як і Гомер до своїх Греїв.... Головна цінна прикмета сербських ліричних пісень міститься зовсім не в красі окремих частин, але здебільшого, в усій їх цілості, в ясному, наочному й пластичному способі малювання.”**)

Другий дослідник, Прейс, зазначає надзвичайну єдність характера сербської епічної поезії, як старинної, так і новішої, однаковість тона, склада, форм і зворотів. Причину цієї

*) Сербський народний гуртовий танок.

**) А. Пынинъ, Обзоръ ист. слав. лит., ст. 164—165.

Єдності добачає Прейс у тім, що сербська поезія завжди вірно одбивала в собі життя, а саме життя в дійсності не змінилося і з переміною цолітичних обставин. „Серби з давніх часів були народ войовничий і пастуший; вони, як маса, нічого не запозичили ні од Візантії, ні од латинського Заходу, з котрим зближувалися їхні династії й бояри; вони залишилися тими ж самими і під турецьким пануванням. За цих часів їхня войовництво повстало проти турецького гніту і породила незчисленні славні вчинки Чорногорців, гайдуків і приморських ускоків, — ті вчинки, що саме й дали зміст пізнішому епосові, котрий складався по старому плану. Таке безпосереднє враження від сербського епоса, який зложився в устах народа в довгу, суцільну й одностайну поему його історичної долі.“*)

Перший познайомив Европу з сербськими піснями італійський абат Альберто Фортіс, котрий в 1771. році видав у Венеції книгу про острови далматійського побережжа, де говорить і про народну поезію населення та наводить одну пісню про Вука Бранковича. В 1774. р. він видав другу працю „Viaggio in Dalmazia“, де описав сербське племя Морлаків і подав кілька пісень. Ці пісні, переложені на німецьку й французьку мову, звернули на себе увагу Гердера й Гете, а за ними й усього тогочасного вченого світа. Вук Караджич видав у 1814—1815. роках першу збірку сербських народних пісень. З того часу іде довший ряд їх виданнів в оригіналі й у перекладах на чужі мови.

Найкраще видання сербських народних пісень, зібраних Вуком, це державне видання в Білгороді в 9 томах (1887—1902), котре

*) Пыпинъ, ст. 167-та.

повторювало деякі томи двічі або тричі: „Српске народне пјесме. Скупшио их и на свијет издао Вук Стеф. Караджић.“ Крім цього видання інші важливі:

Б. Петранович. Српске народне пјесме из Босне и Герцеговине. Кн. I—III. Београд, 1867—1870.

Іукич-Мартич. Народне пјесме босанске и герцеговачке. Мостар, 1892.

L. Magjanović. Hrvatske narodne pjesme (iz Bosne i gornje Krajne). Zagreb, 1864.

K. Högtmann. Narodne pjesme Muhamdovaca v Bosni i Hercegovini. Knj. I—II. Sarajevo, 1888—1889.

F. Miklošić. Volksepik der Kroaten. Wien, 1870.

В. Богишич. Народне пјесме из старших, највише приморских записа. Београд, 1878.

Хорватські пісні найкраще видані Матицею Хорватською в Загребі в 90-х роках у 5 томах.

В 1913. р. у Любляні вийшло дуже гарне видання „Izbrane narodne pesmi hrvatsko-srbske. Junaške piesme. Privedil Dr. Branko Vodnik.“

На українській мові існують дуже гарні переклади М. Старицького:

1) Сербські народні думи і пісні. Переложив М. Старицький. Т. I. Юнацькі пісні. Київ, 1876.

2) М. Старицький. З давнього зпитку. Пісні і думи. Київ, 1881 (тут подано переклад кількох десятків ліричних пісень сербських).

Література.

М. Халанський. Южно-славянскія сказанія о Маркѣ Кралевичѣ. Варшава, 1893.
С. Тимченко. До питання про стосунок українських дум до південно-славянського епосу. „Записки Укр. Наукового Товариства в Київі“, кн. 3. J. M á c h a l. O bohatyrském epose slovanském. Praha, 1884. Т. M аг e t i ć. Naša narodna epika. Zagreb, 1909. Павле Попович. Преглед срібське книжевности. Народна книжевност. Београд, 1913. M. T e r š a k o u e č. Beziehungen der ukrai-nischen historischen Lieder zur südslawischen Volksepik. „Archiv für slaw. Philologie“, XXIX. Іо в. Томич. О срібським народним піснама. Београд, 1907. М. Халанський. Южно-славянскія сказанія о Кралевичѣ Маркѣ въ связи съ произведеніями русскаго бытowego эпоса. 2 т., Варшава, 1893—1894. М. Халанський. Южно-славянскія пѣсни о смерти Марка Кралевича. Сборникъ статей по славяновѣдѣнію. Выпускъ I. СПБ., 1904. (Порівнання з мотивами українського епоса.) Іо в. Н. Томич. Мотиви о преданьї о смерти кралья Вукашина. Ibid. З. Кузеля. Матвій Корін в славянській устній словесности. Львів, 1906.

Словаки.

Словаки — славянський народ, найближчий походженням, мовою й культурними традиціями до Чехів. Словаки живуть головною своєю масою між Карпатами, Моравою, Дунаєм і верхніми допливами Тиси. В колишній Угорщині вони заселяли 16 комітатів, з яких в 11-х мали абсолютну більшість (теренчанський, оравський, зволенський, ліптавський, турчанський, барський, ітранський, гонтський, гемерський, спишський, шарошський). Окрім того Словаки живуть іще в південно-східному куті Моравії (18 сел) та південно-східному Нижньої Австрії. Єсть іще невеликі осади словацькі в Славонії (17.000 душ) та в Болгарії. У Відні живе Словаків понад 50.000, в Будапешті коло 70.000, а найбільше в Америці — коло 500.000.

Етнографічна межа компактного розселення Словаків іде по такій лінії: починаючи од впаду Морави в Дунай, Моравою вгору, потім вдовж моравсько-угорської і галицько-угорської границі до села Строніков на півночі земплинського комітата; звісі, починається смуга мішана з українським населенням, дуже спірна, аж до самого Ужгорода; від Ужгорода йде на південний захід повз Земплин до Сатор-Алія, звідти просто на захід до Розенау, потім, одхилившись трохи на південь до Ріма-Сомбату, Люченец (Іошениц) і далі правим берегом річки Гінеля (Іпель), через Балясові-Дармоти, Іпельські

Шіяги, Левиці; звідси йде просто на південні до Ясфали, там повертає круто на захід до Нових Замків (Neuhäusel), і далі понад лінією залізниці через Шали, Сенець до Пресбурга.

Офіційна статистика нараховувала Словаків на Угорщині в 1900. році 2.019.641 душ, а в 1910. році — 2.031.780 (див. Otto Hübner, Geographisch-Statistische Tabellen. Frankfurt a. M., 1918, ст. 53-тя). Проф. Т. Флоринський нарахував усіх Словаків на 1907. рік:

в Угорщині	коло	2.196.400
в Австрії	"	103.600
в Америці	"	370.000
в Росії	"	1.000
усього коло		2.671.000*)

Результати перепису 1921. р. ще невідомі.

Л. Нідерле нарахував року 1910. усіх Словаків на 2.600.000. Тепер буде усього коло 3.000.000. Найбільш словацькими являються комітати: оравський, де Словаки складають 94,7%, тренчанський — 92,7%, ліптовський — 92,5%, і зволенський — 89,3%. Що до релігії, то 70,2% Словаків — католики, 24% — протестанти, 5,3% — греко-католики (по обрахунку проф. Флоринського: коло 2.000.000 католиків і коло 671.000 протестантів). Др. А. Богач подає число Словаків протестантів 462.381 (23,1% усього числа словацької людності), а греко-католиків 101.578 (5,5%).

Церква грава дуже важну роль в житті Словаків, коли вони були під мадярським пануванням. Словаки-протестанти завдяки своїй окремій церковній організації мали більше зможи зберігати свою національність,

*) Славянское племя, К., 1907, ст. 143—144,

ніж Словаки-католики; в церковній службі і в проповіді вони послуговувалися рідною мовою. Але Мадяри останніми часами старалися знищити окремішність євангелицької словацької церкви через унію з церквою реформатською. Що торкається Словаків-католиків, то вища ієрархія і виховання духовенства зберігали свій національний характер і з його рядів виходили головні робітники на культурно-національному полі.

Себе самих називають Словаки „Словаками“, але вживають цю назву тільки в формах *Slovak*, *Slovaci*, на жінку вже кажуть *Slovenka*, край свій звуть *Slovensko*. Вони діляться на цілий ряд окремих груп, які ріжняться між собою діялектичними одмінами, часом доволі значними: в північних і західних комітатах живуть *Hornáci*, трохи на південь від них *Doláky*, в спишському комітаті *Čotáky*, в земплинському *Sotáky*, в гоніському й новоградському комітатах — *Tráci*, в зволенському — *Detvanci* і т. д. Вчені нараховують три головних діялекти словацької мови: нітранський або західний, середній і східний (цей має вже багато спільногого з західними діялектами української мови). Словаки — дуже здібне й працьовите племя. Вони вміють пристосуватись до усякої роботи, і в Америці успішно конкурують з Ірландцями своєю невибагливостю й витревалістю. Вони зберегли в своїм побуті багато патріярхальних рис, дуже побожні й віддані своїй релігії (спеціально Словаки-католики), люблять музику і співи. Своїми звичаями, вдачею й одягою Словаки дуже близькі до Українців.

Культурним осередком словацького життя до останніх часів був Турчанський св. Мартин: тут є словацький Народній Дім з бібліотекою, музеєм і театром, наукове товариство „*Museálna Spoločnosť*“, банки і цілий ряд ріжних

національних товариств. Тут же виходили важніці словацькі часописи: *Narodnie Noviny*, *Slovenské Pohlady*, *Sbornik Museálnej Slovenskéj Spoločnosti* та ін. З інших місць на Словаччині мають важніше значення в національному житті: Тренчин, Банська Бистриця, Іштавський св. Мікулаш, Тернава й Нітра.

Література.

L. Niederle. *Narodopisná mapa uherských Slováků*. Praha, 1903. L. Niederle. *Uherští Slováci*. Praha, 1906. Спеціальну літературу має питання про словацько-українську границю: В. Гнатюк. Словаки чи Русини. „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка“, т. XLII. В. Гнатюк. Руські оселі в Бачці. „Записки“, т. XXII. L. Niederle. К спору о rusko-slovenském rozhrani v Uhrach. „Slov. Přehl.“, 1903, VII. L. Niederle. Ještě k sporu o rusko-slovenskou hranici. „Sl. Př.“, 1903, VIII. А. Соболевский. О границахъ русскихъ и словаковъ въ Угорщии. „Живая Старина“, 1895, кн. 35. Ст. Томашівський. Угорські Русини в світлі мадярської статистики. „Записки“, т. VI. Fr. Pasternak. Rusini jazyka slovenského v Uhrach. Сборникъ статей по славяновѣдѣнию, II, СПБ. Т. Флоринскій. Лекціи по славянскому языковѣдѣнию, ч. II. Київъ, 1897.

Історія Словаків.

На теперійшій своїй території появляються Словаки в кінці V-го або на початку VI. століття. Вони вийшли в склад Великоморавської держави і разом з Чехо-Мораванами

прийняли християнство в IX. столітті. Після розгрому Великоморавської держави Мадярами, по нещасливій битві під Пресбургом в 907. році, Словаки підпадають під владу Угорщини. На короткий час вони були одійшли до Чехії за чеського короля Болеслава, та скоро потому були прилучені до Польщі за Болеслава Хороброго (992—1025), але мадярський король Стефан Великий (1001—1038) знов прилучив їх до Угорщини. За панування династії Арпадовичів, що припинилась в 1301. році, Словаки ще відиграють певну роль в державному житті Угорщини. Завдяки династичним звязкам угорських королів з українськими й польськими княжими домами, славянський елемент взагалі займає значну роль в цьому житті. В XI—XIII. столітті виробилася була при угорському дворі особлива мішана мова славянська, а славянські пани займали високі посади. Невної самостійності досягла була Словакія в початку XIV. ст., коли нововибраний угорський король Вацлав надав словацькому пану **Матвію Тренчанському** сан палатина і графа Тренчанського й Нітранського, так що Матвій зробився немов державним володарем Словаччини і панував до самої смерті (1321). Наступник його Феліціан **Зах**, признав свою залежність від нового угорського короля Карла-Роберта Анжуйського. Але він сам і вся його родина були винищені королем. Обидва діячі Матвій Тренчанський і Феліціан Зах залишили глибокий слід в памяті словацького народу, як національні герой.

В XV. століттю серед Словаків почало ширитися гуситство і взагалі чеський культурний вплив, котрий привів до поширення протестанства. Завдяки чеським виходникам чеська мова й письменство започували на

Словаччині; мова чеська зробилася мовою церкви і літератури. Тільки в кінці XVIII. віку почалось національне відродження, котре виявилось насамперед в заходах дати місце в письменстві народній словацькій мові.

Вже в XV—XVI. столітті більша частина словацького панства помадярилася, бачучи свій класовий інтерес в тому, щоб зрівнятися з мадярською аристократією; спільність цих інтересів в пізнішій боротьбі проти габсбурзького абсолютизма довершила цей процес асиміляції словацьких панів з мадярськими. Народня маса дуже терпіла од утиску феодалів і в 1514. році вибухло велике селянське повстання. Але воно. було подавлене і селяне опинились в тяжкій кріпаччині. Гніт кріпаччини було ослаблено вперше заходами Марії Терези і Йосифа II. Коли в першій половині XV. віка до Словаччини почав доходити гуситський рух, сюди переселилоється чимало гуситських проповідників — Чехів. Пізніше знайшла собі на Словаччині ґрунт і проповідь лютеранства, до котрого почала нахилятись шляхта, що думала про захоплення і поділ між собою церковних маєтків. Але в кінці XVI. віку вже виявилася католицька реакція, головним діячем котрої явився єпископ єзуїт Петро Пасман. Його заходами багато панів навернулось знов на католицтво, захоплені було маєткіи повертались до церкви, а в 1637. році в Тернаві заложено було єзуїтську колегію, звану також університетом і по скасуванню ордена єзуїтів в 1773. році перенесену до Будапешта. Тільки за часів Йосифа II починається встановлення справжньої релігійної терпимості, особливо з виданням в 1790. році його „Toleranz-Patent-a“. Тодіж починається і духове пробудження словацького народу.

Перший виступив на полі національної роботи Антін Бернолак (в 1790) своєю граматикою і словником словацької мови. Року 1793. засновується вже перше літературне товариство словацьке. Національна ідея почала здобувати собі прихильників в широких масах народу. Література на рідній мові стає дорогою для словацького народу і знаходить собі широке розповсюдження. В початку XIX. століття закладаються перші школи словацькою мовою. Людовіт Штур (1815—1856) засновує першу політичну газету на словацькій мові (1845) і стає на чолі національного руху. 10. травня 1848. року було скликано перше народне віче Словаків, на котрому сформульовано їх національно-політичну програму. Вона зводилась до офіційального признання словацької національності, до заведення словацької мови до державних і громадських установ по словацьких комітатах і до впровадження її до шкільної науки.

Угорський уряд відповів на ці домагання заведенням стану облоги по всій Словаччині. Штур мусів тікати. Але репресії Мадяр привели тільки до обурення по всьому краю і викликали збройне повстання. Йосиф Гурбан зорганізував військо до 8000 людей і звернувся за допомогою до Сербів і Хорватів. Але з початку Словакам довелося боротись на два фронти: і проти австрійських військ і проти Мадяр. Тільки коли Кошут проголосив повстання, австрійський уряд сам попрохав у Словаків допомоги. Гурбан з своїми добровольцями дуже прислужився тоді австрійській армії в її операціях у верхній Угорщині.

Однаке ця оборона династії і цілості монархії нічого не дала Словакам, так само як і іншим Славянам, котрі за часів ре-

волюції 1848—1849. років пішли тим самим шляхом. Австрійський уряд з підозрінням ставився до таких діячів як Штур або Гурбан, боячись їх як „демагогів“, і усунув їх од активної діяльності. З запануванням реакції абсолютизму Словаки стали жертвою германізації, котра стала на місце прежньої мадяризації. І тільки з початку 60. років, коли ослабла реакційна система урядування в цілій державі, зітхнули лекше і Словаки. В 1861. році по ініціативі Стефана Дакснера було скликано в Турчанському св. Мартині 3-х тисячне народне віче, в котрому взяли участь всі класи словацького громадянства, навіть деякі шляхтичі. Це віче ухвалило „Меморандум словацького народу“, поданий до парламенту в Буда-Пешті. В меморандумі заявлялось, що признаючи єдність і неподільність угорської держави, Словаки дотмагались виділення словацьких округів в одне „Словацьке Околс“ з гарантіями для несловакьких меншин, відповідного представництва в парламенті, введення по всіх урядах словацької мови, так само в церкві, в суді і школі. Парламент відповів на це все мовчанкою. Скорі утвердилається система дуалізма (1867) і Словаки були головою видані на поталу мадяризації.

Позбавлені політичних гарантій, не маючи ні своєї шляхти, ні заможньої буржуазії, Словаки мусіли всі свої сили покласти на скріплення національно-культурної роботи, щоб за її допомогою виховати народні маси і вибороти собі кращу долю. Вже на згаданому з'їзді 1861. року було засновано товариство „Матиця“, котре тільки в 1863. році дістало санкцію від уряду. „Матиця“ занялась літературним видавництвом, видала кілька шкільних підручників. Скористувавши новим шкільним законом міністра Гуна, що в при-

ватніх школах батьки учнів можуть вибирати мову навчання, Словаки одкрили три гімназії (одну католицьку, дві протестантські), де дуже добре поставили науку. Але мадярські органи влади стали переслідувати ці школи і в 1874. році зачинили їх за „непатріотичний“ напрямок. В 1875. році зачинено було і „Матицю“. Майно її передано було мадярському товариству, котре почало видавати на їх словацькі газети в мадярському дусі. Далі пішли ще гірші репресії: за словацьку розмову, за знайдену словацьку книжку виключали з школи. Організовано було спеціальні „дитячі експедиції“, котрі збиралі словацьких дітей сиріт і одправляли їх в південно-угорські комітати, де віддавано їх на виховання в мадярські родини. Строго контролюючи школи і вчителський персонал уряд старався з школи зробити знаряддя мадяризації. Цілою системою насильства і всяких зловживаннів як до парламенту, так і до всяких виборних інституцій проводилися правителственні кандидати — мадярони. Як важко Словакові було пройти до парламенту, видно з того, що, наприклад, в 1907. році на 57 послів з Словаччини пройшло всього сім Словаків. Здебільшого посли — Словаки записувались в парламенті до мадярських партій.

Не тільки уряд, але саме громадянство мадярське вороже ставилось до словацького руху. Як в парламенті, так і в пресі і на комітатських зборах не вгавали голоси про „словакську небезпеку“, про потребу боротьби з нею. Всякі заходи уряду в цьому напрямку гаряче віталися мадярським громадянством.

Економічний гніт і занедбання, почасті й національні переслідування, рано викликали еміграційний рух до Америки. Пе-

ресельці виїздили переважно до північних Сполучених Штатів, ставали там до хліборобської праці і часто дороблялись до значного добробуту. Емігранти завжди давали значну моральну і матеріальну поміч старому краю, пересилаючи кошти на підтримку національних інституцій: банків, кредитових кас, допомогових спілок, приватних шкіл і газет, покриваючи ті штрафи, які накладав уряд на словацькі видання.

Злучені в кінці 1918. р. в одну державу з Чехами, Словаки домагаються собі повної автономії. Серед них живуть певні сепаратистичні змагання, котрі нераз приирають доволі різку форму.

Література.

В. Доманицький. Словаки і їх національне відродження. Київ, 1909. року.
Л. Пичъ. Очерки политической и литературной истории словаковъ за послѣдніе сто лѣтъ. Славянскій Сборникъ, тт. I—II. СПБ., 1875—1877. Св. Гурбантъ-Ваянскій. Нынѣшнее положеніе словаковъ. Славянскій Ежегодникъ, т. VI., Кіевъ, 1884. Julius Bott o. Slovaci. Vyvin ich narodnѣho povedomia. Turčan. Sv. Martin, 1906. Roman Zawiliński. Słowacy, ich życie i literatura. Warszawa, 1899. J. Grabski. Słowacy. Warszawa, 1901. Karel Kalat. Slovenstvo a Slovaci. V Praze, 1905. Т. Флоринскій. Всѣми забытый и униженный славянскій народъ. Кіевъ, 1899. R. W. Seton-Watson. Racial problems in Hungary. Londres, 1908. Fr. Frydecký. Mladé Slovensko (в збірці „Duch a Svět“, Praha, 1919). Fr. Frydecký. Čechy a Slovensko v zrcadle literarním. Praha, 1920. Dr. Milan Hodža. Československy rozkol. Prispěvky k dějinám slovenčinu. Turč. Sv. Martin, 1920.

Словацька література.

Питання про самостійність словацької літератури з погляду деяких славянських письменників і діячів (особливо чеських) належить до таких же спірних питаннів, як і самостійність словацької народності, котру Чехи вважають за чеську й говорять про самостійність мови та письменства словацького, як про „сепаратизм.“ Але саме життя й воля словацького народу вирішило це питання так, що ми можемо говорити про окрему, самостійну словацьку літературу. Це правда, що давні часи (перед XIV. століттям) не залишили нам памяток словацького письменства, але є підстава гадати, що словацька мова вже тоді вживалася в юридичних актах і письменстві. Найстаршою памяткою цього письменства є церковні співи Вацлава Бзенецького з 1385. року. Поява гуситства серед Словаків була причиною поширення серед них чеських релігійних книжок, і з того часу чеська мова в Словаків протестантів залишилася як мова церкви й церковних книжок. Діячі реформації серед Словаків послуговувались чеським перекладом святого письма (Краліцька Біблія), релігійними трактатами, збірками побожних пісень і т. ін.

Вже в XVI. віці на Словаччині було заведено чимало шкіл для середньої та навіть вищої освіти, як наприклад у Рожнаві (1525), Бановцах (1527), Бардійові (1539), Левочу (1542), Зволені (1576), Тренчині (1582), Пряшеві (1594), Кошицях (1597), та інших містах. При деяких школах засновано було і друкарні. З найстарших виданий цих книжок звісні: Катехізіс Лютера, виданий в 1581. р. у Бардійові, і Катехізіс Пруна,

15 Дорошenko, Слав. світ, II

225

виданий р. 1581—1583 у Фраштаку. Всі видання були на чеській мові.

Коли реформаційний рух було здавлено в Чехії, багато його діячів виселилося на Словаччину і скріпило тут чеський культурний вплив. Але чеська література на словацькому ґрунті обмежувалася майже виключно сферою релігійною, складалася з богословських трактатів, поучень, побожних віршів, мала характер штучний і не дуже проходила в народню товщу. До того ж вона мусіла конкурувати з латиною, яка була офіційною мовою Угорщини, до котрої належали Словаки.

Найбільш розновидженою формою церковно-поетичної творчості були побожні пісні, в яких виливались почуття віри, туги над сумною долею краю і жадоби визволення. З авторів цих пісень звісні: Ян Сільван (помер 1572), Юрій Бановський (помер 1561), Ян Таборський (помер 1576) та інші. Деякі пісні зложено на мотиви історичні, як, наприклад, про бій коло Могача, про Миколу Зрінського та інші. В XVII. ст. чеська гуситська література на словацькому ґрунті продовжує розвиватись і дає таких популярних на Словаччині представників, як євангелицький проповідник Юрій Траповський (1591—1637), автор збірки пісень „*Cithara Sanctorum nev Žalmy a písne duchovní staré i nové*“ (видано в Липтові 1635). Ця книга видержала 20 виданий. З інших авторів звісні були: Ілля Лапі (1570—1618), що боровся з списком Насманом та езуїтами; Йоахим Калинка (1602—1678), особливо Данило Горчичка, євангелицький проповідник другої половини XVII. століття; р. 1673, його було вигнано з Словаччини і він провів 10 років в Шлеську й Польщі; він

перший висловив думки про велике славянське племя, про спорідненість окремих славянських народів, про потребу шанувати і зберегати свою народність. Ці думки він висловив в передмові до своєї книжки „*Neoforum Latino-Slovenicum*“ (1678), де він умістив, між іншим, кілька десятків народних словацьких приказок.

Не вважаючи на переслідування з боку світських та духовних влад, культурний рух серед Словаків-протестантів не припиняється і в XVIII. столітті, аж поки в кінці століття не настали країні часи релігійної толеранції та коли її серед Словаків-католиків почав проходитись культурно-національний рух, що став уже на чисто-народньому словацькому ґрунті. З письменників протестантів найбільшої слави зажив собі Матвій Беллус (1684—1749), вихованець університету в Галлі, ректор гімназії в Бистриці, а пізніше ліцея в Пресбурзі: він написав кілька праць латинською мовою по історії і географії Угорщини, але працював також в обсягу чесько-словацького письменства, зредагувавши напово переклад Брацької Біблії і видавши її тричі (в Галлі 1722, 1745 і 1766); йому ж належить кілька інших перекладних і оригінальних духовних праць. Снівробітником його був Данило Керман (1663—1740), що вмер в пресбурській тюрмі після девятирічної неволі. Визначився на полі чесько-словацького письменства також Самійло Грушковіц (помер 1748), що видав напово „*Citharay*“ Трановського, побільшивши її власними віршами, і Павло Долежаль, що видав працю „*Grammatica Slavico-Bohemica*“, 1746.

Друга половина XVIII. століття і початок XIX. дали знову кілька помітних діячів, що

15*

працювали все на тому ж полі просвіти в протестантському дусі, послуговуючись чеською мовою, але широко люблячи свою рідну Словаччину і дбаючи за її культурно-національний розвиток. Вони дуже подібні з цього погляду до тогочасних українських патріотів, отих Полетик, Марковичів, Рубанів, що писали російською мовою про українську старовину. З поміж цих словацьких діячів мусять бути названі: М. Голко (1719—1785), що збирав народні пісні, котрі пізніше увійшли в збірник Колара; Володислав Бартоломей ідес (1754—1825), автор численних праць латинською, німецькою й чеською мовами; Михайло Мошовський (1733—1803), автор проповідей і духовних пісень; Михайло Семіан (1741—1810), вихованець Галлес і Ени, що видав нове видання Брацької Біблії в 1787. р.; Андрій Ілахай (1755—1810), видавець літературно-наукового збірника „Staré Noviny“ (в Зволені 1785—1786); Стефан Лешка (1757—1818), великий словацький патріот, що вступив у зносини з Добровським, Юнгманом та іншими діячами чеського відродження; нарешті Юрій Рибай (1754—1812), що працював над дослідженням чеської і словацької мови.

Сироби культурно-просвітньої діяльності серед Словаків-католиків, поставленої на ґрунті народної словацької мови, почалися в кругах католицького духовенства ще в перших десятиліттях XVIII. віку; вони мали характер до певної міри реакції проти чеського протестантизму, через що замісць „єретичної“, „гуситської“ мови Чехів звернулись до народної словацької мови. Осередком сієї діяльності зробилась Тернова, разом з тим головний осередок езуїтської і взагалі католицької пропаганди. Перший

показав приклад католицький священик Олександр Мачай, що видав свої казания на словацькій мові: „Chleby prvotin neb kázani na nedéle celého roku“ (Трнава, 1718). За його прикладом пішли сзути й почали друкувати молитовники та інші церковні книжки на словацькій мові, правда не чистій, але дуже мішаний з книжною мовою чеською. Сзути вживали народну мову як засоб боротьби з протестанством, що пустил глибокі коріння в словацькому народі.

Але серйозне відношення до словацької мови і вживання її в письменстві задля неї самої прийшло вже в кінці XVIII століття під впливом ідей національного відродження — інтересу до своєї народності, її мови й устної словесності. Правда, і тут з початку не обходилося без думки про утілітарне значіння вживання словацької мови, як найбільш зрозумілої народу. Такими письменниками були Йосиф Байза (1754—1836), що написав „Rene mladenca prihodi a skusenosti“, 1783, „Veseli učimky a rečení“, 1795 та ін; Юрій Фандлі (1751—1811) — „Pilni domajši a polní Hospodar“, 1792; Войтіх Газда „Zcelé ovocá Slovo Božího“, 1796, „Zahrádka kvetná“, 1780, та інші. Але справжнім основоположником словацького письменства або, як Чехи кажуть, „законодавцем словацького язикового сепаратизму“ був католицький священик і директор народної школи Антонін Бернолак (1762—1813). Учений філолог, вінуважав Слованів за самостійне історичне і національне ціле, вважав предками Словаків безпосередно Славян панонських і бажав, щоб Словаки мали самостійну літературу на своїй мові; за основу для цієї мови він брав західнословашке нарічча, доволі близьке до чеської

мови. Свої язикові погляди він виложив у працях: „Dissertatio philologico - critica de litteris Slavorum“, (1787) „Grammatica slavica ad systema scholarum nationalium accomodata“ (1790) і „Slóvár Slovenský Česko-latinsko-Německo-Uherský“ (6 томів, Пешт, 1825—1827); крім цього писав Бернолак дещо і на словацькій мові, але найбільшу вагу мали згадані його наукові праці. Вони положили основу громадського і літературного руху серед Словаків на чисто-національній основі. Бернолак положив також основу словацького правопису, який прозвано „бернолачиною“ (як у пас „кулішівка“).

Під впливом ідей Бернолака заснувалося на Словаччині в Тернаві 1793. року „Tovarišstvo litterarného ťažená“, діяльним співробітником которого зробився згаданий уже вище Фандлі. До літературного словацького руху прихильно ставився примас Угорщини кардинал Олександр Руднай (1760—1831), котрий сам видав кілька проповідей на словацькій мові і дав кошти для видання Бернолакового словника. Діло Бернолака продовжував також Юрій Палкович (1763—1835), котрий переклав на словацьку мову біблію (1829) і докінчив словник Бернолака. В 1831. році заходами словацького патріота Мартина Гамуляка (1789—1859) було засновано в Буда-Пешті товариство „Spolek milovníkov reči a literatury slovenskej“, котре видало 4 томи альманаха „Zora“ (1835—1840) і кілька інших книжок.

Новий літературний рух підтримували Словаки-католики. Протестанти стояли за сдість літературної мови з Чехами. Вони заснували своє товариство і добились заснування в пресбурському ліцею катедри чеської мови й письменства, котру заняв другий

Юрій Палкович (1769—1850), прихильник спільної літератури з Чехами. Повстали серед Словаків ніби дві партії: одна за чеську мову в літературі, друга за свою рідну словацьку. З поміж Словаків вийшли два великих діячі чесько-національного відродження Шафарик і Колар. Обидва зробили дуже багато для дослідження народньої словесності Словаків: перший видав „*Pisně světské lidu slovenského v Uhřich*“ (в 1823. і 1827. рр., в Пешті), другий видав ще більш багату збірку народних пісень „*Narodnie zpievanku čili pisně světské Slovákův v Uhřach*“ (1834—1835). Але ні Шафарик, ні Колар не думали про окрему словацьку літературу, і Чехи завжди покликались на їх авторитет і приклад, сперечуючись з словацькими патріотами, подібно до того, як Росіяне покликаються на Гоголя, виступаючи проти української літератури. З письменників-Словаків, що, живучи у себе на словацькому ґрунті, вперто тримались чеської мови, треба зазначити Богуслава Таблича, сваєгелицького проповідника (1769—1832); він видав свої „*Poezie*“ в чотирьох частинах (Вацов, 1806—1812), де найціннішим являється огляд старого словацького письменства, і хрестоматію старих авторів, „*Slovenští veršovci*“ (Скаліца, 1805).

Практично обґрунтував поле нової словацької літератури Ян Голій (1785—1849), католицький священик. Ще бувши клериком в Тернові, Голій перекладав класиків Віргілія, Горація, Овідія, Гомера, Теокрита, Тіртея на словацьку мову. В 1824. році вийшла його антологія, а р. 1828. переклад „Енеїди“. Нізпіще він написав власні твори, іділії, оди, епостії й героїчні поеми в класично-му дусі: „*Svatopluk*“ (1833), „*Cyrillo-Metodiana*“ (1835) і найбільш голосну поему „*Slav*“ (1839), сюжет котрої взято з славян-

ської міфології. В своїх одах, мало художніх формою, він виступив гарячим оборонцем самостійності словацької мови проти Чехів і палким патріотом. Новний збірник творів Голого вийшов 1841. року в Нешті „*Básne Jana Hollého*“. Значення Голого в словацькій літературі дуже велике: він практично ввів у рідне письменство ріжні форми літературні і надав словацькій мові художнє оброблення. Голий зробився улюбленим автором як серед протестантів, так і серед Словаків-католиків.

На початку 40-х років виступив в літературному й громадському полі Людовіт Штур (1815—1856), який після Бернолака найбільше прислужився справі національного відродження Словаків. Він родився в сем'ї свангелицького вчителя з під Тренчина, скінчив гімназію в Рабі, вчився в пресбурському ліцеї і нарешті в університеті в Галле. В 1840. році він заступив старого Юрія Палковича на катедрі в Пресбурзі і з того часу починається його енергійна праця літераторна та громадська. Штур був гарячим прихильником політичної свободи і всеславянського сднання, але він також був проти того, щоб Словаки просто приймали чеську мову й літературу, а стояв за самостійний національний розвиток рідного народу. Тає саме виступав він і проти мадярських заходів поневолити Словаків політично й національно. Штур мав великий вплив на своїх слухачів-Словаків, Сербів та інших Славян і через те уряд, побоюючись цього впливу, р. 1844. позбавив його катедри. Штур звернувся на поле публіцистики, і р. 1845. почав видавати словацьку політичну газету „*Slovenske narodnie novini*“ з літературним додатком „*Orol Tatranski*“. Ці видання мали велике значення для розвитку політичного життя серед Словаків і пробудження їх на-

ціональної свідомості. В 1849. році Штурі довелось закрити своє видання, але коли в 1849. році вибухла революція мадярська, він став по старій династії і організував Словаків для боротьби вкуні з Хорватами проти Мадяр. Але ця лояльність не принесла користі словацькому рухові. Штур покинув політичну діяльність і занявся літературною працею, серед котрої несподівано захопила його смерть, — він необережно поранив себе на полюванню і від того вмер. Свої літературні та національні погляди виложив Штур в книгах „Nauka reči slovenskej“ (1848) і „Nárečja Slovenskuo alebo potreba písania v tomto narečí“ (1846), котрі викликали завзяту полеміку з чеського боку. Свої поетичні твори видав Штур в 1853. році під назвою „Zpěvy a písničky“, де умістив поеми „Svatoboj“, „Matus z Trončina“ та ін., в котрих наслідував свого земляка Колара, виспівуючи давно минуле словацького народу на світанку його історії. Мала велику вагу чеська книга Штура „O národních písničkách a pověstech plenen slovanských“ (Praha, 1853).

З поміж співробітників і товарищів Штура найбільше значення мав Мілослав Йосиф Гурбан, евангелицький пастор (1817—1888). З початку він держався Колярових поглядів на чесько- словацьку спільність, але пізніше став прихильником і співробітником Штура, як в громадській роботі, так і в письменстві. Він писав ліричні поезії, думи, новели, з котрих важливими є повість історична з XVI. століття „Olejkár“ та образки з сучасного життя „Slovenski žiaci“ (1853). Гурбан видав 7 томів альманаха „Nitru“ (1842—1877), а в (1846—1852. pp.) видавав часопис „Slovenske Pohljadi“. Поруч Гурбана треба поставити Михайла Годжу (1811—1870), також евангелицького пастора

і громадського діяча 1818—1849. років. З його творів, віршованих і прозових, найвидатніша є поема „*Matora*”, де фігурує відомий словацький народній герой, опришок Яношик.

З Штурової школи вийшли: найбільш талановитий з його наслідувачів А н д р і й С л а д к о в и ч (1820—1872), поет, автор іділічної поеми „*Detvan*” (1853) в патріотичному дусі, „*Milica*”, 1858 і „*Svätomartiniáda*”, 1861; „*Grof Mikulaš Šubič Zrinski na Sihoti*”, 1866 та ін. поеми; С а м о Х а л у п к а (1812—1883), який писав ліричні поезії в народньому дусі, балади і поеми („*Mor ho!*”, 1864, „*Starý vazeň*”, 1846, „*Muraň*”, 1863); Я н к о К р а л ъ (1822—1881), так само як і Халупка писав поезії на зразок народніх пісень і балади та поеми, з котрих головною є поема „*Janošíkova smrt*” (1862), присвячена славному опришкові словацькому Яношику. Сладкович і Халупка були священики, Краль і Ботто належали до світської інтелігенції.

Розвиток молодого словацького письменства довго гальмували суперечки про те, яке з нарічів покласти в основу літературиї мови. Бернолак писав тернавським нарічям, Штур уявив за основу нарічча тренчанське. М а р т и н Г а т т а л а (1821—1903), професор славянських мов у Празі, видвигнув нарічча зволенське, на підставі котрого написав учену граматику словацької мови („*Mluvnica jazyka slovenského*” 1864—1865) і словник. Його піддержували переважно католики, котрі дивились на Штура з його школою, як на представників протестантизма.

В 1863. році в Турчанському св. Мартина було засновано словацьку „Матицю“. Це була надзвичайно важна подія в культурному життю Словаків. „Матиця“ об'єднала коло себе всі живіщи літературні сили і викликала

живавий умовий рух. Головою „Матиці“ вибрано єпископа Мойзеса, але душою цілої справи були Ян Францісці (1822—1905) та Віліам Пауліні-Тот (1826—1877). Обоє були палкі словацькі патріоти, обоє брали участь в бурхливих подіях 1848—1849. років; Францісці видав р. 1845. „Slovenske povesti“ (казки), а р. 1861. почав видавати „Pešt-Budinske vedomosti“. Пауліні-Тот був редактором „Letopis-y Matice Slovenskej“, що виходив в 1864—1874. роках. Крім літонису „Матиця“ почала видавати науковий „Archiv starých česko-slovenských listin, pisemnosti a dejepisných povodín pre dejepis a literaturu Slovákov“ під редакцією Франка Сасінека (1830—1912). Але „Матиця“ р. 1874. була закрита мадярським урядом, і „Архів“ зупинився на 2-ій книзі. Але Сасінек по закритті „Матиці“ замість „Архіва“ почав видавати „Slovenský letopis pre historju, topografiu, archeologiu a etnografiu“, якого вийшло 2 томи. Крім того Сасінек видав цілий ряд праць по історії.

На початку 70. років виходило чимало словацьких періодичних виданнів; навіть мадярський уряд видавав кілька часописів („Vlastenec“, „Svornost“ та інші). Погром 1874. року дуже звузив видавничу діяльність словацьку.

Коло виданин „Матиці“ скупчились і словацькі поети та белетристи, як старшого, так і молодшого покоління. Поети йшли ще по слідах старої романтичної школи, наслідуючи її формою і змістом; такі були: Людевіт Зелло (1809—1873), Людевіт Кубані (1830—1869), Янко Чаяк (1830—1867). За те новелісти зачинають вже нові мотиви, беруть свіжі тони. Такими були: Ян Калінчак (1822—1871), добре ознайомлений з чужими літературами, автор оповідан-

нів з сучасного йому життя, з його соціальними та політичними інтересами; він заснував р. 1870. в Турчанському св. Мартині журнал „Orol, časopis pre zábavu a rozczenie“; Мікулаш Фаренчик (1825—1881) і згаданий тільки що Пауліні-Тот.

Розгром культурно-національного життя на Словаччині, зроблений Мадярами на початку 70-х років, ослабив на якийсь час літературний рух між Словаками, але не припинив його. В 1868. році на літературному події виступає вперше талановитий поет Павло Оршаг (1849—1921), адвокат з професії, звісний під псевдонімом Гвездослав, який за поспідню чверть XIX. століття відіграв у словацькій літературі таку ж роль, як Сладкович за часів Штура. Окрім кількох томів оригінальних поезій, поем і драм, він збогатив словацьке письменство перекладами з Шекспіра, Гете, Пушкіна, Лермонтова, Словацького, Міцкевича, Петефі, Араньї. Найбільш звісні його поема „Oblaky“ і іділя „Hajnikova žena“ (1886). Сучасник Оршага Світозар Гурбан-Ваянський (1847—1916), син великого діяча словацького Йосифа Гурбана, поставив на певний ґрунт нову словацьку прозу. Виступивши попереду з збірками поезій: „Tatry a more“ (1880), „Z pod jarma“ (1884), Ваянський уже в 1880. р. дебютує новелою „Lalia“, в 1883. і 1884. роках випускає два томи оповіданнів, які забезпечили йому місце першого новеліста в рідній літературі. Пізніше вийшли його великі романи „Pustokot“ (1894), „Koreň a výhonky“ (1895—1896), „Kotlin“ (1901). Збірник творів Ваянського вийшов в Турчанському св. Мартині в 1907—1908. рр., в 13 томах, містячи крім поезій, романів, повістей ще й описи мандрівок по Італії й по Балкану. Виховавши свій літературний смак на творах

Тургенєва, Ваянський дав живі образи громадського життя на Словаччині. Ворог різкості й радикального розвязання соціальних проблем і болячок, Ваянський є поетом „золотої середини“, згоди й примирення. Проте його типи змальовані з художністю, картини відносин вірні й яскраві.

Справжнім реалістом в словацькій літературі явився Матвій Бенцур (род. 1860), звісний під псевдонімом Мартин Кукучин. Він вчився в пражському університеті й став лікарем. Служив якийсь час в Далматії, а р. 1907. емігрував до Південної Америки. Кукучин переважно бере сюжети з сільського життя й малює його вірно, пластично, без солодкої ідеалізації, з усіми темними й лихими його сторонами. Він чужий суб'єктивізму в освітленні людських типів і з'явищ, але в їх оцінці він поводиться сміливо й рішучо. Побут в Далматії дав йому матеріал для змалювання також тамошнього життя і побуту (роман „Dóm v strani“, 1903). Найкращі з новел Кукучина: „Velkou lužicou“, „Sviatoční dumy“, „Rekruti“, „Mišo“, „Ked bačík z Chocholova umre“. Кукучин дав також і спробу соціальної драми („Komassácie“, 1912). Збірник його творів вийшов у кількох томах в Турчанському св. Мартині 1910—1913. років.

З новіших письменників словацьких треба назвати такі імення: Ян Чаяк (род. 1880), священик на селі; в своїх творах він малює нові соціальні умовини сільського життя („Před oltarom“, 1908, „Suchoty“, 1910, „Rodina Rovesných“, 1909); Йосиф Грегр (псевдонім Йосиф Тайовський, род. 1874), який стоїть під безпосереднім впливом російського реалізма і також малює соціальні відносини й проблеми (найкраща його збірка оповідань „Z pod kosy“, 1910); він писав також і

твори драматичні (драма „*Матка*“, 1906, „*Hriech*“, 1911); **Божена Сланчікова** (псевдонім Тімрава, род. 1867), реалістка, написала ряд повістей, котрі мають відносини між народом та інтелігенцією („*Márnost všetko*“, „*Tá zem vábna*“, „*Bez hrdosti*“ та ін.) вона відрізняється дуже гарним стилем; поруч неї треба поставити старшу від неї віком Олешу Маротті-Солтесову (род. 1855), авторку гарного роману з життя заможних хліборобів „*Proti prúdu*“ (1894) і кількох новел.

Поезія нових часів має також своїх визначних заступників: **Андрія Беллого** (1851—1903), поета-народника („*Piesne*“, 1880); **Івана Есенського** (род. 1872), поета з сатиричним хистом („*Verse*“, 1905, „*Zo zajatia*“, 1919 — писано в російськім полоні); **Івана Краска** (род. 1876), автора збірок „*Nox et solitudo*“, 1919 і „*Verse*“, 1912 поета дуже тонких ліричних почуваннів, трохи містика, символіста і дуже вправного майстра форми; **Мартину Разуса** (род. 1888), лектора словацької мови в новому університеті в Пресбурзі, лірико-імпресіоніста („*Z tichych i burnych chvíľ*“, 1917, „*To je válka!*“, 1919, „*Noj, zem draha!*“, 1919).

На полі історії письменства словацького і літературної критики найбільше зробив Ярослав Влчек (род. 1860), професор університета в Празі; він писав і чеською і словацькою мовами; головна його праця — „*Literatura na Slovensku, její vznik, rozvoj, vyznam a úspěchy*“ (1881) чеською мовою, а по словацьки вийшла 1890. році під пазвою „*Dejiny literatúry slovenskej*“. Йому ж належать монографії: „*P. Safárik*“, 1886, „*Slovensko od reakee Bachovy*“, 1912 і цілий ряд менших розпрап. Oprіч Влчка працювали й працюють на сьому полі **Посиф**

Шкультець, редактор „Slovenskych po-hladů“ і автор книги „Stodvadsatpäť rokov zo slovenského života“ 1790—1914 (1920), Лудевіт Різнер (1849—1913), який склав бібліографію словацького письменства: „Bibliografie pisemnictví slovenského od doby nejstarší do konca roku 1900“ (видає тепер чеська Академія Наук в Празі). Останніми часами помітний став своїми працями по історії письменства й бібліографії Франц Фридецький.

З найновіших публіцистів згадати треба Богдана Павлю (род. 1883), ідейного провідника молодого покоління словацької інтелігенції, редактора „Slovenského Dennika“ в Пресбурзі, і Вавра Шробара (род. 1867), редактора місячника „Hlas“ (1898—1905), першого міністра для Словаччини в чеському уряді (з 1919. року).

Література.

Славянскій Сборникъ, т. I—II, СНБ., 1875—1877; Mikuľaš Dohnany. Historia povstania slovenského z r. 1818. V Skalicí, 1850. M. Д. Словаки и словацкое околье въ Угорщинѣ. „Журналъ Мин. Нар. Просв.“, 1868, VIII. Frane V. Sasicek. Die Slovaken. Eine ethnographische Skizze. Prag, 1875. Г. А. де-Волланъ. Мадьяры и национальная борьба въ Венгрии. СНБ., 1877. J. Vlček. Dejiny literatúry slovenskej. Praha, 1890. Fr. Frydecký. Rukovět, slovenského pisemnictví. 1771—1920. V Praze, 1921. Fr. Frydecký. Slovensko literárni od doby Bernolakovy. Moravska Ostrava, 1921. Štefan Krčmér. Prehlád dejin slovenskej literatúry a vzdelanosti. Turč. S. Martin, 1920.

Словінці.

Словінці (инакше Словенці, Хорутане, Венди) колись дуже значний славянський народ, а тепер один з найменших, населяють частину Штирії, майже цілу Крайну, північну частину Істрії, південно-східну частину Каринтії, Горицю, невелику частину західної Угорщини (комітати саладський, желізний і веспринський) і нарешті удинську округу Резянської області в Італії. До кінця великої світової війни Словінці входили головною своєю частиною в обсяг австро-угорської монархії, невеличка ж частина належала до Італії. Тепер по розпаді Австро-Угорщини, головна маса Словінців належить до королівства Юго-Славії, частина ($\frac{1}{3}$) до Італії (котра придбала собі Горицю, західну смугу Крайни і цілу Істрію) та ще невеличке число в мішаній німецько-словінській смузі по границі Каринтії залишилося в межах Австрії. Крім того значне число Словінців живе в Америці, куди найбільше виселилося їх в послідніх десятиліттях XIX. століття. В Америці Словінців живе тепер понад 190.000.

Етнографічні межі *) і статистика.

Межа заселення Словінців іде, починаючи від морського побережжя коло Трієста, повз Монфальконе, Градішку, на захід од Гориці

*) По Л. Нідерле.

на Кормін (Cormons), звідти переходить до Італії (границі передвеснного часу), захоплюючи в області Удіне край на схід від Чедаду, Тарчента, Резіє і вERTAЕTСЯ до Австрії коло Каніну, а звідти йде до Понтаблі (Pontebba). Звідси йде до св. Могора (St. Hermagor), далі через гору Добрач до устя Зіли, що впадає в Драву близько Беляку (Villach). Тут переступає Драву і йде поміж Осойском і Вербським озером (Wörther-See), через Костане (Köstenberg), Блатоград (Moosburg), Карнискиград на Госпосветско поле; далі, нерестувши Керку, йде на Декше, Керчане, попід Свінськими Альпами, Гребінь (Griffen), Руду, Лед, Лобод, на Перніце, Св. Ерней, Св. Панкратій, до німецького Атнфельс. Потім границя йде через Каплій, Песніцу, Клянсу, Слішік, Кришак до Свечан. Далі—Марія Сніжна, Щавніца, Плятвіца, тут коло німецької Радгони знов переходить Драву і вступає до Угорщини. Тут іде якийсь час на північ по австро-угорському кордону до Сердіци, звідки повертає на Моноптер (St. Gothard) на Рабі. Тут повертає на південь, коло Горної Бистриці переходить Муру і коло Вараждина досягає знов Драви, іде по їй на захід до устя Песніци, потім по політичній границі Хорватії, Штирії і Крайни аж до границі Крайни і Істрії. Тут під горою Сніжніком словінська границя етнографічна посувається на південь і входить до Істрії, йдучи більш-менш паралельно до країнсько-істрійської границі через Клану, Сушак, Лішац, Рупу, Єльшани, Вельобрдо, Рачіце, Подград (Castelnuovo), Обров, Скаданчину, Вргполе, Мігелі, Кланець, Пресніцу, Подгорє, Зазід, Ракітовіч, Дворі до річки Драгонії, звідки вдовж морського берега (за виїмком побережніх міст з італійським населенням) вертає до Трієста.

— 16 Дорошенко, Слав-світ, II

241

З філологічного погляду дехто зараховує до Словінців також і обивателів західних хорватських століц вараждинської і загребської. Під час перепису 1900. р. заявило себе Словінцями в цих століцах 17.342 людей. окрім цього існує ще один острівець словінського населення на Угорщині в століці шомодській, а саме в Тарані близько Мури, на шівдень від Шомоди. Тут їх 1900. р. нараховано було 1597 люда. Існують ще невеликі словінські островки в глибині Істрії.

За останні десятиліття XIX. століття Словінці виявляли помітне зменшення свого числа, особливо в Хорутанії й Штирії під натиском германізації. В Хорутанії р. 1890. до Словінців признавалося 101.050 людей, а р. 1900. вже тільки 90.495. В Штирії, де р. 1850. нарахувалось 642.194 Німця і 363.750 Словінців, в р. 1900. урядова статистика нарахувала тут 902.343 Німця і 409.521 Словінця. Отже в той час як число Німців за 50 років збільшилось на 40,5%, Словінців збільшилось усього тільки на 12,5%. Таблиця відносно зросту народностей колишньої австро-угорської монархії показує % Словінців у 1851. році на 6,10%, в 1880. р. на 5,23%, в 1890. р. на 5,01% і в 1900. р. на 4,65%.

Поруч лужицьких Сербів—Словінці є найменшим славянським народом. В Австрії р. 1880. було їх 1.140.304, в р. 1890 — 1.176.672, а в році 1900 — 1.192.780. В Угорщині року 1890. було їх в західних століцах 94.993, в році 1900. урядова статистика не брала їх на увагу. Приріст Словінців у цілій Австро-Угорщині р. 1900. дав усього 1,37%, тоді як загальний приріст людности в державі показував 9,4%.

Взагалі р. 1900. Словінців нарахувалося;

в Австрії	1.192.780
в Італії	35.000
в Угорщині	102.000
в Америці	100.000
в інших краях	20.000
усього	1.449.780

В Італії проф. Іван Трінко нараховував 1899. року Словінців 40.778 (на підставі урядової статистики 1895. року).

Згідно перепису 1910. року в Австро-Угорщині нараховано Словінців:

в Каринтії	82.212
в Крайні	490.978
в Трієсті	56.916
в Гориці й Градішці	154.564
в Істрії	266.614
в Штирії	409.684
Отже всього ..	1.460.968

Кругло число Словінців можна таким способом обчислити на понад півтора міліона людей.

Що до освіти, Словінці стоять попереду Поляків, Українців і Сербо-Хорватів у колишній австро-угорській державі, маючи тільки 23,9% анальфabetів і 68,5% вміючих читати і писати. Що до полу припадає у Словінців 1.032 жінок на 1.000 мужчин (в самій Крайні 1.098 на 1.000). Що до віку статистика показує у Словінців 45,8% людей молодших від 20 літнього віку і 18,9% старших од 50 років. Жінок і замужніх 32,2%. З погляду релігійної приналежності Словінці майже всі католики. В Крайні 1900. р. було 99,7% католиків, а як порівняти з національністю, то Словінців-католиків було 99,9%.

Словінців-протестантів не більше 2.000. Що до заняття, то 75,4 % працює в хліборобстві, 13,4 % в промислі, 3,5 % в торговлі, 7,7 % в громадській і державній службі.

Історія і національне відродження.

Колись, на світанку свого історичного життя, Словінці були значним і могучим славянським племенем. В VII—XI. століттях вони сиділи на цілій нинішній Штирії, Ка-рінгтії, південній Австрії, займали навіть частину Тіроля й Зальцбурга. Вони з'явились в цих областях в кінці VI. століття, витіснені Аварами з Панонії (теперішньої Угорщини). Вони мусіли призвати аварську зверхність, але їх визволив Само (623—658). За те, на нових місцях вони зустрілись з грізними сусідами — Німцями (Баварами) й Італійцями. Вже в 772. році Словінці попадають у васальну залежність від баварського герцога, а трохи пізніше вони признають над собою зверхність Карла Великого. З цього часу й починається систематична колонізація Німцями словінських земель і звязана з нею германізація. Цьому сприяло і християнство, яке Словінці прийняли в VII—VIII. ст. від італійських (з Аквілеї) та німецьких (з Зальцбурга) проповідників. Словінці в справах віри залежали від аквілейського патріярха і зальцбургського єпископа й прийняли римо-католицький обряд.

З цих часів починають Словінці відходити з занятих перед тим просторів з північного заходу на південь і південний схід, уступаючи альпійськім краї Німцям. В кінці IX. віку з'являється у Словінців на сході новий не-

безпечний сусід — Мадяри. Вже в XIII. столітті компактною масою сиділи Словінці лиш там, де вони живуть і тепер. Рано відрізані від інших слов'янських племен, Словінці в політичному і в культурному відношенні підлягли цілком впливу романо-германського світа. Мовою письменства її освіти була в їх мова латинська і тільки, як каже один словінський письменник, „під соломяною стріхою збереглися стародавні звичаї та мова словінська, якої вживали лише селян“.

Тільки за часів реформації в XVI. ст. словінська мова находить вжиток в літературі, як засоб релігійної просвіти і протестантської пропаганди. В першій половині XVII. віку католицька реакція, підтримана особливо заходами імператора Фердинанда II. (1619—1637) і ведена в дуже суворих формах, бере гору і нищить культурні добутки протестантизма. Однаке і католицьке духовенство, в цілях релігійної боротьби, мусить послуговуватись також словінською народникою мовою в книзі і в устній науці. Та проте культурне життя словінське нидіє, а тільки з кінця XVIII. століття, одночасно з загальнослов'янським відродженням, починається національне і культурне відродження словінського народу.

Переділені між собою державними й географічними кордонами, нечисленні і слабкі Словінці з початку свого відродження висували не стільки ідею словінської нації, скільки загальнослов'янську ідею, і свої надії й сподіванки звязували з зростом сили і значення слов'янства взагалі. В такому дусі висловлювалась уже перша словінська політична часопись „Ljubljanske Novine“ (1797—1800. рр.). Коли за Наполеона більша частина словінських земель війшла в склад Іллірій-

ського Короліства, то це було зустрінуто словінськими патріотами з найбільшою радістю. І справді, країна зазнала певних полегкостей в громадському житті, а словінську мову допущено було до народніх ініціатив. Але радість Словінців була недовга. Віденський конгрес знову приділив їх до Австрії і знов запанував австрійський бюрократичний режим. Ілірійський рух у сусідів Хорватів знайшов був відгук і у Словінців (Станко Враз). хоча спроби запровадити у них „ілірійську“ мову й не повелися, але взагалі національна свідомість значно виросла, і термін „Словенія“ вже з початком 10-х років входить у загальний вжиток.

Визвольний рух 1848. року розворушив і Словінців. Вони виставили свою національну програму, котра зводилася до установлення єдиної Словенії, яко окремої територіальної одиниці в складі австрійської монархії, і до рівноправства словінської мови з німецькою в школі і в державних установах. Словінці міста Граца (колишній славянський Градець) подали імператору адресу, де бажання словінські було сформульовано найбільш яскраво: „ми бажалиб, щоб словінська територія переділена на три провінції: люблянську, грацьку і трієстську, — була виділена в окремий коронний край, котрий носив би назву Словенії і мав би окремий сейм“. Якийсь час здавалось, що бажання Словінців близькі до здійснення: австрійський уряд уже оповістив був конституцією 4. марта 1849. року сформування „королівства Ілірії“ з Крайни, Каринтії, Гориці, Градішки, Істрії Трієста, але з скасуванням конституції в 1850. році залишив ізнову централізм і старі порядки.

Замість об'єднання Словінців ждав новий поділ: в 1866. році Венеційська область

одійшли до Італії, а з нею й десятки тисяч Словінців;*) дуалізм 1867. року приніс включення 100.000 Словінців до королівства Угорщини. Однаке головна маса зосталась в Австрії і в її межах повела боротьбу за національну емансирацію. Найбільшого успіху досягли Словінці в провінції Крайні, де вони мали $\frac{2}{3}$ голосів у місцевому сеймі і звідки посылали 10 послів до парламенту та 1 Німця; автономний уряд Крайні також був у їхніх руках. Гірше стояли Словінці в Штирії, а ще гірше в Каринтії. В Істрії і Гориці перевагу над Словінцями мали Італійці, і тут ішла виерта боротьба за кожну нову школу, за кожну виборну посаду.

Головним осередком національного життя Словінців є Любляна (Laibach), головне місто колишньої австрійської провінції Крайні. Воно мало (1910) 10.000 мешканців, з котрих 83,52% — Словінці, а 15,23% — Німці. Тут зосереджені важливі культурно-просвітні інституції словінські: „Matica“ (заснована 1865. року), „Društvo slovenskih pisateljev“, „Leonova Družba“, „Dramatično društvo“ та ін. товариства; тут існує національний театр, університет, 2 гімназії, реальна школа, торгов. академія, тут поставлено пам'ятник найбільшому словінському поету Фр. Прешерну, тут виходять важливі наукові та літературні видання „Letopis Matice Slovenske“, „Zbornik znanstvenih razprav“, „Ljubljanski Zvon“, „Slovenski pravnik“, „Dom in Svet“, „Izvestja Muzejskoga Društva za Kranjsko“, „Cas“, „Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino“ та ін. Другим по числу словінської людності містом являється Целє

*) Про італійських Словінців дуже цікава стаття проф. Івана Трінка в часописі „Slovanský Přehled“, 1899. р., ст. 223—229.

або Ціллі (Словінців там 22,64 %), потім іде Марибор (Marburg з 17,32 % словінської людности), в південній Каринтії: Целовець (Klagenfurt), з 7,17 % словінської людности, де існувало просвітне товариство „Družba sv. Mohora“, яке тепер перенесено до м. Prevalje. Важним центром є Горіца, де виходить літер. журнал „Mladika“. Значну роль в умовому розвитку Словінців відіграв Граць (Graz), що лежить на чисто німецькій території і має не більше 2 % словінської людности.

Література.

L. Niederle. Slovanský svět. V Praze, 1910. Т. Флоринскій. Славянское племя. Киевъ, 1907. Die österreichische Monarchie im Wort und Bild. Steiermark. Wien, 1890. Ibid. Kärnten und Krain. Wien, 1891. А. Харузинъ. Австрійская Крайна. Москва, 1902. Формы национального движенья. Подъ ред. Кастеллянского. СПБ., 1910.

Література Словінців.

Перша писана памятка словінської мови й літератури з'явилася в IX. або X. віці, це т. зв. Фрейзінгенські уривки, що містять в собі одну сповідь, одну розмову, одну молитву. Шафарик уважав, що вони писані між 957—994. роками фрейзінгенським єпископом Авраамом для науки латинським священиникам серед словінського населення. Від слідуючих століttів до нас заховалось дуже мало памяток: усього чотири рукописа з 15-го або початку 16-го століttтя; усі релігійного змісту. Оживлення літератури починається серед Словінців за часів реформації, коли провідники протестанства рішили ско-

ристуватися з народної мови для релігійної просвіти народа. На чолі цього нового письменства стояв Примус Трубер (1508—1586), священик. Він переклав Новий Завіт на словінську мову і склав кілька творів для науки протестантизму. Трубера дуже підтримував барон Гваннінад (1493—1564), котрий заснував друкарню і давав кошти на видання протестантських книжок на рідній мові. Пізніше, коли почалась католицька реакція, йому довелося тікати з рідного краю. Поруч Трубера працювали: Адам Богоріч (учень Меланхтона), що написав граматику словінської мови; Себастіян Крель (1538—1567), Степан Консультант інші. В 1584, році вийшов повний переклад цілої Біблії (заходами Юрія Далматина). Усі видання тих часів друковалися ріжними правописами: готикою, латиницею, кирилицею, навіть глаголицею.

Протестантський рух серед Словінців був насильно здавлений. В першій половині XVI. століття католицтво рішуче взяло гору, всіх прихильників реформи, які не хтіли зріктися своїх переконанів, вигонено з краю, майно їхнє конфісковано, книжки палено. Друкарню в Любляні було знищено. Але письменство не могло бути знищено. Католицтво мусіло взятись в боротьбі проти реформації за її таки зброю — за книжку на народній мові, мусіло створити власну літературу на словінській мові. Ця література складалась з катехізіса, святого письма, проповідей, поучень, житій, полемічних творів. Важнішими діячами католицького напрямку були: єпископ Тома Греї (1560—1630), і Матвій Кастелець (1623—1688). Однак більшість учених того часу вживала для своїх писаннів мови латинської, німець-

кої, навіть італійської (історик Людвік Шенлебен, 1618—1681). Зокрема, цих учених важливі: Янез Вальвазор (1641—1693), що писав по німецьки „Ehre des Herzogthums Krain“, 1689, канібалську працю по географії, історії і культурі словінській; Жіга Попович (1705—1774), що зложив граматику і словник словінської мови.

Перемога католицької реакції була перемогою й німецького культурного впливу. Вищі, освічені класи громадянства виховуються німецькою мовою під впливами німецької літератури й просвіти. Словінська мова зостається мовою сільської темноти, і тільки в XVIII столітті, під впливом ідей національного відродження, починається серед Словінців новий літературний напрямок, і на словінській мові появляються твори вже не вузько-релігійного, але загального, світського змісту. Марко Поглін (1735—1801) пише спеціально для простого народу, а також видає нову граматику; Юрій Янелій (1744—1807) і Блааж Кумердей (1738—1805) перекладають Новий Завіт на народну мову, і цей переклад є найкращим зразком словінської мови в літературі того часу. Антоній Лінгарт (1756—1795) перекладає „Весілля Фігаро“ Бомарше і пише по німецьки історію Крайни, Леопольд Волькмер (1711—1816) пише популярні ліричні пісні й байки. Та особливо вславився тоді плодовитий поет-патріот, чернець Валентин Воднік (1758—1819), батько нової словінської літератури. Він почав в році 1797 видавати першу словінську часопись „Ljubljanske Novine“, а під час французького режиму на словінській землі (1809—1815) виступив одним з горячіших його прихильників, защо потім мав неприємності від Австрійців. З його літератур-

них творів найбільшу вагу має поезія „Пігіја .
Oživljena“, присвячена новій Ілрії, створеній
Наполеоном, повна надій на світлу будучість
рідного краю (уміщено її на початку граматики
„Pismenost“, виданій 1811. року).

На початок XIX. століття — припадає
діяльність великого словінського філолога
Варфоломія Копітара (1780—1844),
бібліотекаря Імператор. Бібліотеки у Відні,
котрий хоча й писав свої твори по німецьки,
але мав великий вплив як на національне
відродження своїх близких земляків —
Словінців, так і на Сербів і взагалі на цілу
славянщину. Він написав р. 1808. першу
наукову граматику словінської мови „Gram-
matik der Slawischen Sprache in Krain, Kärnten
und Steiermark“. В 1836. р. Копітар
видав по латині свою славну працю „Čago-
lita Clozianus“, де він виступив з теорією,
що церковно-словінська мова, на яку перело-
жено з початку святе письмо, не є старо-
болгарською мовою, а що це мова словінська,
або інакше хорутацька. В 1843. р., видаючи
в Парижі текст відомого Реймського Свя-
гелія, Копітар умістив перед текстом свої
„Prolegomena historica“ — про початки
словінського письменства. Копітар стояв
за те, щоб виробляти книжну мову на чистій
народній основі, щоб народня мова мала як
найширший ужиток у письменстві.

Загальний інтерес до народної поезії,
що виявився з початком XIX. віку в цілій
Славянщині, знайшов свій вираз і у Словінців.
Видатнішими етнографами явилися тут поет
Станко Враз (1810—1851), що свої власні
твори писав по хорватськи, він видав р. 1839.
„Narodne pěsni ilirske, koje se pěvaju po Šta-
jerskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske“,
Антоній Янечич, Поляк Еміль

Коритко, котрого пятитомову збірку видано вже по його смерті у Любляні в 1839—1842. роках „Slovenske pesmi kranjskog naroda“.*)

На першу половину XIX. ст. припадає літературна діяльність найбільшого словінського поета Франца Прешера (1800—1849). Син заможного селянина з мальовничої околиці Горенска, вихованець віденського університета, він далеко поширив межі словінської поезії, увівши її в круг світових ідей та мотивів. Великий артист слова і форми, він досяг високої досконалості в своїх віршах. У перше виступив він на літературне поле в 1830. році в альманаху „Kranjske Pčele“. Потім вийшли збірки його ліричних поезій: „Sonetni venec“, „Pesme“ (1847) і поема „Krštenje na Savici“.**)

Тим, чим був Водник для словінської поезії, тим для прози явився трієстський єпископ Матвій Равнікар (1776—1845). Головна його праця: „Zgodbe svetog pisma“ для молоді. Поруч нього треба згадати Урбана Ярніка (1784—1844) романтика-панславіста і дуже плодовитого ї ріжностороннього письменника Антона Сломшека (1800—1862), котрий був осередком літературного словінського руху в Каринтії та Штирії. Він писав поезії, байки, біографії, статті й розправи про школу, про справи церкви та інше.

Ще в 1841. році виступив на літературне поле збіркою своїх поезій Іван Весель-

*) Про Коритка є стаття Ів. Франка „Забутий словенський етнограф“ в „Записках Наукового Товар. ім. Шевченка“, т. 86-й.

**) Прешера перекладали на українську мову великий знавець словінського письменства пок. академик Хв. Корш (в альманахові „Складка“ 1897. року), П. Грабовський і С. Яричевський.

Косеский (1798—1884), розцвіт діяльності котрого припадає на половину XIX. століття. Дехто ставить його нарівні з Прешерном, але Косеский далеко не дорівнює Прешерну поетичним хистом. В його поезії багато національних і чисто політичних мотивів. Він перекладав на словінську мову чимало з німецьких та російських поетів. Повний збір його творів „Razne dela pesniške in igrokazne“ видала 1870. словінська Матиця в Любляні. Треба назвати також лікаря Яна Блейвайса (1808—1881), який заснував у Любляні часопис „Novice“, що певний час був літературним словінським осередком.

Найбільш яскравими представниками словінської поезії половини XIX. ст. являються: Симон Єнко (1835-1869), дуже талановитий але рано померший поет, якого звуть словінським Гейне; Симон Грегорич (1844—1906), „соловейко Гориці“, улюблений поет Словінців за нових часів. Його „Poezije“ (1882) були справжньою подією в літописах словінського письменства. Він мав численних наслідувачів.

На полі роману й повісти — ці роди письменства були найслабше розвинуті за попередніх часів — в другій половині століття визначилися: Франц Левстик (1831—1887), котрий утворив нову повість своїм „Мартином Крпаном“ (1858), сюжет якого взято з народніх переказів. Він же утворив і початки літературної критики словінської; Йосиф Юрчиц (1844—1891), автор романів „Deseti brat“ і „Doktor Zuber“, добрий зневець сільського життя, когре він малював у своїх творах. Іому ж належить історичний роман „Rokovnjači“ (розвбійники), де він наслідував Вальтер-Скотта. Юрчиц написав також трагедію

„Tugomer“ з старославянського життя (1877) й історичну христоматію словінської літератури: „Klasje z domačego polja“; Йо́сиф Стріттар (родився в 1836. р.) є третє визначне ім'я словінської белетристики. Він писав поруч повістей також поезії і критичні розправи; він заложив в 70-х роках у Відні журнал: „Zvon“, перенесений потім до Любляни. Янко Крси́к (1852—1897), реаліст, наслідувач Тургенєва; його „Rošlin i Verjanka“, це словінські „Оти и дѣти“.

З найновіших поетів треба назвати насамперед Антона Ашкера (1856—1912). З початку він написав ліричні поезії, потім віддався творчості епічній, на полі котрої зажив собі великої слави. Він оспівує словінську старовину, а особливо дії реформації („Primož Trubar“, „Mučeniki“). По манері він є реалістом і думка, ідея часто переважає в його над формою. В р. 1902. він видав „Російську Антологію“, в якій заступлені у віршованому перекладі видатніші російські поети від найдавнішої до найновішої доби. По ньому йдуть Отон Жуначич (род. 1879) і Драготін Кетте (1876—1899), талановиті поети. Жуначич — лірик чистої води, співець тонких почувань і краси природи. Кетте був також співець природи і туги за гармонією в житті. Головним мотивом його поезії було кохання, але він ніколи не впадав у сентиментальну тугу і безнадійність, мужність та енергія панували ним. Як каже один словінський критик, „не хилилася ніколи його горда голова, не видко на його обличчу сліз навіть тоді, коли серце його пім'є від туги. Замість сентиментальності виступає іронія та сарказм“. Основою, на котрій розвинулась письменницька індівідуальність Кетте, була народня поезія. Так само на народній основі

викристалізувалась і його мова, зграбна і легка. Предчасна смерть Кетте була великою втратою для словінської літератури. З інших поетів останнього часу треба згадати Іосифа Александрова (помер 1901 року), Антона Медведа (1869—1910), Івана Цанкара, Івана Ресмара і поета італійських Словінців Трінка (род. 1869. р.), автора збірки „Poezije“, виданої 1897. р. в Гориці, С. Сарденка і Й. Ловренчича.

Найбільшим сучасним прозайком словінським є тільки що названий Іван Цанкар, автор кількох романів („Križ na gori“, „Na klancu“, „Hlapec Jernej“, „Kurent“ та інші), збірок оповіданий („Knjiga za luhkomiselne ljudi“ та ін.) та драм: „Jakob Ruda“ і „Za narodov blagor“. В „Якову Руді“ змалював Цанкар образ Ганни Руди, дочки збанкротованого поміщика, котра, щоб врятувати батька, виходить за багатиря, хоч сама любить артиста Долінара. „Za narodov blagor“ (Задля народного добра) є гострою сатирою на словінські політичні відносини: вона висміює тих громадських діячів, що під фірмою „для народного добра“ набивають собі власну кишеньку. Такий самий характер сатири на філістерство, на міщанську тупість і самозадоволення мають драми „Kralj na Betajnovi“, „Hlarci“ та ін.

З письменниць словінських треба назвати Софію Кведор-Еловішкову, що пише по словінськи і по хорватськи; завзята феміністка, вона малює в своїх оповіданнях проблеми жіночої емансидації („Misterij Žene“, „Ljubezen“, „Odsevi“), але торкається також і загальних питань життя („Iz naših krajev“, „Iskre“).

За останні роки звернули на себе увагу новелісти: Ів. Тавчар, Іво Шорлі

(„Človek in pol“, „Pot za rozpotjem“, „Novele in črtice“), Фр. Фінжгар, Фр. Збашнік, Й. Констансвець, Фр. Детела і А. Крайгер.

Словінські учені протягом XIX. століття працювали головним робом на полі словінської філології, спеціально над дослідами своєї рідної мови й старого письменства. З старших учених окрім згаданого вище Конітара треба назвати Даворина Терстеняка (1817—1890), що працював над археологією словінської землі, Івана Мацуна (1831—1883), що видав юго-словінську хрестоматію „Cvetje jugoslavjansko“ (1850), згаданого вже Антона Янєжича (1825—1869), автора граматики, словника й хрестоматії словінської літератури, а також збірника пісень „Cvetje slovanskega naroda“ (1852). Серед цих скромних імен пишастіся європейською славою імя великого словінського вченого, славіста Франца Міклошича (1813—1891), професора й члена Академії Наук у Відні. Головні його праці: „Vergleichende Grammatik der slawischen Sprachen“ (Wien 1852); „Lexicon palaeoslovenicum“ (Wien, 1850), „Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen“ (Wien, 1886) і цілий ряд розвідок по питанням фонетики й морфології словінських мов та про народну поезію Славян.

В другій половині XIX. віку визначився професор університета в Граці Грегор Крек (1840—1905); йому належить велика робота німецькою мовою „Einleitung in die slawische Literaturgeschichte“ (I-ше вид. 1874. р., 2-ге, перероблене 1887. р.); з молодших словінських учених звісні: професор Матвій Мурко (род. 1861), та Іван Пріятель. Першому належить цілий шерег словінською, сербською й німецькою

мовами праць з історії старого славянського письменства і спеціально письменства словінського, як старого, так і нового (про словінський романтизм); другий написав частину історії словінської літератури і спеціальну студію про новіше словінське письменство („*Krsnik in njegova doba*“).

З найновіших істориків найвизначніший Фр. Коc, видавець джерел до словінської історії й джерельної кількатомової праці: „*Gradivo k zgodovini Slovencev*“, виданої видавництвом „Leonova Družba“.

Вкінці треба ще назвати еоціолога Янеза Крека (помер 1917. р.), автора праці „*Socijalizem*“.

Словінська журналістика доволі розвинена, як що взяти на увагу невелику численність словінського народу. Перед війною виходило на цілому світі 106 періодичних виданнів, з них 5 щоденних газет. В самім краю виходило 83 видання, в інших місцевостях Австрії а також в Америці — 23.

В 1921. році виходило в самій Европі 108 видань, між тим 6 політичних щоденників і 24 тижневиків, із яких „*Domoljub*“ появлявся в 40.000 прим.

Словінці серед народів Австрії були одним з найбільш культурних, вони мали всього 20% анальфабетів. В Крайні в 1908. р. на 414 народніх шкіл, тільки 30 було німецьких та 10 утраквістичних (німецько-словінських), решта — чисто словінські. В Штирії Словінці мали тодіж 228 шкіл і 46 утраквістичних; в Хорутані тільки 88 утраквістичних; в Гориці-Градішці, Трієсті й Істрії 217 словінських шкіл. Середні школи Словінці мали в 1909—1910. роках: 1 гімназію (в Любляні), 4 вищі гімназії утраквістичні, 2 низчі утраквістичні, 1 утракв.

реальну школу і з утракв. учительських інститута. Ні в Угорщині, ні в Італії Словінці своїх шкіл не мали. Недавно засновано в Любляні університет з технічними відділами.

Література.

А. Пыпинъ и В. Спасовичъ. Исторія славянскихъ литературъ. Т. I-й, СПБ., 1879. Slovanstvo. Obraz jeho minulosti a přítomnosti. V Praze, 1912. Dr. K. Glazerg. Zgodovina slovenskoga slovstva. V Ljubljani 1899. Prof. M. Murko. Geschichte der älteren südslawischen Literaturen. Leipzig, 1908. Prof. M. Murko. Slovinci (огляд мови, історії й історії письменства) в енциклопедії „Ottův Slovník naučny“, кн. XIII, Jihoslováne. Арк. Соколовъ, Зарожденіе литературы у словинцевъ. Кіевъ, 1878.

Зміст:

	Стор.
1. Поляки	3
2. Сербо-Хорвати	111
Серби державні	118
Хорвати	132
Серби в Угорщині , . .	138
Далматія і Дубровник . .	140
Історія Чорногори . . .	144
Босна і Герцеговина . .	150
3. Словаки	215
4. Словінці	240

Накладом „Українського Слова“ вийшли досі:

1. Віктор Андрієвський. До характеристики українських правих партій. Берлін, 1921. Стор. 24.
2. В 60-і роковини смерти Тараса Шевченка. Збірка. Берлін, 1921. Стор. 32.
3. Бандурист. Жах. Збірка оповідань. Берлін, 1921. Стор. 32.
4. Богдан Лепкий. Незабутні. Літературні нариси. Берлін, 1922. Стор. 84.
5. Памяти Івана Франка. Зібрав З. Кузеля. Берлін, 1921. Стор. 32.
6. Віктор Андрієвський. З минулого. Рік 1917 на Полтавщині. 2 частини. Берлін, 1921. Стор. 158+212.
7. Українська літературна мова й правопис. Українська Академія Наук. Найголовніші правила українського правопису і Е. Чикаленко. Про українську літературну мову. Берлін, 1922. Стор. 52.
8. Іван Котляревський. Твори. Том I. Енеїда. З передовою й поясненнями Богдана Лепкого. Берлін, 1922. Стор. XVI+208.
9. Іван Котляревський. Твори. Том II. Наталка Полтавка, Москаль Чарівник і Ода до князя Куракіна. З передовою й поясненнями Богдана Лепкого. Берлін, 1922. Стор. 112.
- 10—12. Дмитро Дорошенко. Славянський світ в його минулому й сучасному. Берлін, 1922. 3 томи. 48 арк. друку. Енциклопедія славіанознавства.
13. Володимир Леонтович. Спомини утікача. Берлін, 1922. Стор. 154. Спомини бувшого міністра земельних справ Української Держави з часів його перебування на Україні 1918-1921. р.
14. Іван Герасимович. Життя й відносини на Радянській Україні. Берлін, 1922. Стор. 104.

15. Д-р Степан Томашівський. Під колесо історії. Нариси й статті. Берлін, 1922. Стор. 1—10.
- 16—17. Олекса Стороженко. Твори. Малюнки Проклятий і інші оповідання. Берлін, 1922.
18. Слово о полку Ігоревім. Староукраїнська поема XII. ст. в оригіналі і перекладах, із поясненнями Богдана Лепкого. Берлін, 1922.
19. Тарас Шевченко. Кобзар. З передмовою Богдана Лепкого. Берлін, 1922. Стор. XVI+312 великої вісімки в два стовбці. Розкішно ілюстроване видання з кольоровою обгорткою.
20. Тарас Шевченко. Гайдамаки. Розкішне видання з 8-ма вкладними ілюстраціями. Стор. 100+VIII обр.
- 21—22. Тарас Шевченко. Повісти (Артист, Музика й і.), в перекладі на українську мову, з передакцією Б. Лепкого. Берлін, 1922.
23. Тарас Шевченко. Думки. Вибір поезій. Берлін, 1922. Стор. 32, 16°.
24. Достойно сесть. Збірка статей, присвячених пам'яті Т. Шевченка. Берлін, 1922. Стор. 24, 16°.
25. Осип Федъкович. Вибір поезій. Берлін, 1922. Стор. 32, 16°.
26. Дещо про гроші. Стор. 24, 16°.
27. Рідне Слово. Збірка новель і оповідань українських авторів. Берлін, 1922. Стор. 290, 16°. З гарно зробленою обгорткою.
28. Пант. Куліш. Твори. Т. I. Чорна Рада. Берлін, 1922. Стор. 240.
29. Пант. Куліш. Твори. Т. II. Поезії. Берлін, 1922.
30. Володимир Леонович. Хроніка родини Гречок. Роман в 6 частинах. Берлін, 1922.

„Ukrainske Slowo“, Buch- und Zeitungsverlag, G. m. b. H.
Berlin-Schöneberg, Hauptstrasse 11.